

**Київський національний університет імені Тараса Шевченка
МОН України**

Інститут педагогіки НАПН України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БАХМАЧ ЛЮДМИЛА АНАТОЛІЇВНА

УДК 37.013 А. М. Алексюк

ДИСЕРТАЦІЯ

**ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ТА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ
А. М. АЛЕКСЮКА**

Спеціальність 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник:

Марушкевич Алла Адамівна

доктор педагогічних наук, професор

Київ – 2018 р.

АНОТАЦІЯ

Бахмач Л. А. Освітня діяльність та науково-педагогічні ідеї А. М. Алексюка. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України. – Київ, 2018.

Анатолій Миколайович Алексюк – науковець, громадський діяч, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки Київського державного (з 1994 р. національного) університету імені Тараса Шевченка (1975 – 1998), заступник міністра освіти УРСР (1968 – 1972), провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту професійної освіти Академії педагогічних наук України (1998 – 2003). Як відомий учений, організатор інноваційних процесів у закладах середньої та вищої освіти, він належить до плеяди непересічних постатей вітчизняної педагогічної думки, чия наукова спадщина, освітня та громадська праця заслуговують на всебічне осмислення.

У першому розділі *«Теоретичні засади дослідження науково-педагогічної спадщини А. М. Алексюка»* дисертаційної роботи доведено актуальність персоналістичного напрямку історико-педагогічних досліджень як однієї з провідних течій сучасної педагогіки. Скореговано підходи до окремих термінів, запропоновано авторські дефініції педагогічних категорій «педагогічні ідеї», «освітня діяльність». У контексті дослідження подано тлумачення терміна *«науково-педагогічна спадщина А. М. Алексюка»* як системи ідей, поглядів, переконань, висвітлених у його наукових працях, рецензіях, статтях, монографіях, навчальних посібниках, підручниках, методичних рекомендаціях тощо, які стосуються історії розвитку освіти в Україні, теорії навчання та виховання, методики викладання педагогічних дисциплін, управлінської практики. Шляхом узагальнення визначено, що в запропонованому дослідженні *педагогічні ідеї* – це напрям педагогічної

думки, яка відображає певні зв'язки в педагогічній дійсності. У дослідженні розтлумачено *освітню діяльність* як вид професійної діяльності, змістом якої є навчання, виховання, освіта, розвиток тих, хто навчається.

На основі вивчення архівних матеріалів, наукової та методичної літератури, спогадів сучасників А. М. Алексюка здійснено комплексний ретроспективний аналіз його життєвого шляху. У ході історіографічного аналізу в хронологічній послідовності відтворено процес розвитку досліджень науково-просвітницької та управлінської діяльності у вітчизняній науці, що охоплює умовно такі періоди життєдіяльності ученого: перший (1932 – 1947) – *період підліткового формування особистості*; другий (1947 – 1959) – *період здобуття фахових знань і першого професійного досвіду*; третій (1959 – 1968) – *період навчання в аспірантурі та початок науково-педагогічної діяльності*; четвертий (1968 – 1972) – *період управлінської діяльності на посаді заступника міністра освіти УРСР*; п'ятий (1972 – 2014) – *період розгортання науково-педагогічної діяльності*.

Кожен період освітньої діяльності А. М. Алексюка супроводжувався методичною, науковою, організаційною, управлінською, викладацькою, громадською діяльністю.

Проаналізувавши життєвий і творчий шлях А. М. Алексюка, визначено основні напрями його освітньої та науково-педагогічної діяльності: *дослідження історії розвитку освіти України, розвиток ідей про національну освіту і виховання в Україні, розвиток дидактики вищої школи, аналіз педагогічних ідей визначних особистостей, застосування модульно-тьюторської системи організації навчання у вищій школі, підготовка педагогічних і науково-педагогічних кадрів, управління освітою, розроблення теорії загальних методів навчання*.

У другому розділі «*Педагогічна та просвітницька діяльність А. М. Алексюка*» розглянуто розвиток дидактики вищої школи як важливої складової педагогічної теорії вченого.

Вагомим доробком у педагогічній спадщині А. М. Алексюка є обґрунтування *бінарної класифікації методів навчання*, яка ґрунтується на двох істотних ознаках: характері й рівні пізнавальної самостійності та активності учнів; джерелах здобування учнями знань. Згідно із цією класифікацією учений визначив чотири рівні застосування методів: інформаційний (або догматичний) – на цьому рівні словесна форма набуває бінарного характеру словесно-інформаційного методу, проблемний (або аналітичний) – на цьому рівні словесна форма набуває бінарного характеру словесно-проблемного методу, евристичний (пошуковий) рівень – словесно-евристичного методу; дослідницький рівень – словесно-дослідницького методу. На сьогодні бінарна класифікація є найреальнішою в практичній дидактиці, оскільки вчитель чи викладач діє комплексно.

А. М. Алексюк визначав *зовнішню* (формальну) і *внутрішню* (змістову) сторони навчання. До *зовнішньої* він відносив словесно-слухову форму навчання, різні форми застосування наочності, практичні роботи учнів, прояви педагогічної майстерності, керівництво пізнавальною діяльністю учнів (студентів) та контроль і оцінювання їхньої навчальної праці. *Внутрішньою* стороною методів навчання, на його переконання, є: рух змісту основ наук, техніки й мистецтва; логічна грань розумової діяльності з урахуванням віку та індивідуальних можливостей; психологічна властивість методу (рівні й види пізнавальної діяльності, мотивація і стимулювання навчальної праці). Запропонована автором структура методів навчання дає змогу визначити їх місце в загальному процесі виховання особистості, вказує на логічні зв'язки між різними аспектами дидактичної діяльності.

У колі постійних наукових зацікавлень А. М. Алексюка перебували питання виховання учнів і студентської молоді. Проблему навчання і виховання дітей та молоді А. М. Алексюк бачив як у загальнодержавному, так і у світовому вимірах. Він вважав, що становлення людини, яка орієнтується у світових проблемах і готується вирішувати їх, є важливим завданням національної школи. Головними критеріями ефективності виховної роботи, на

його переконання, є: рівень національної свідомості, навчально-наукової та громадської активності; переростання виховання в самовиховання; дотримання моральних і етичних норм; відсутність правопорушень.

А. М. Алексюк не тільки розглядав питання управління освітою, керування та організації школознавства в їх логічному взаємозв'язку, а й детально їх схарактеризував. Учений зазначав, що управління – це забезпечення структури або підтримка певного режиму діяльності системи для досягнення наміченої мети.

У третьому розділі *«Упровадження науково-педагогічних ідей А. М. Алексюка у практику навчальних закладів освіти України»* здійснено аналіз науково-педагогічних ідей А. М. Алексюка та обґрунтовано їх актуальність для сучасної освіти й педагогічної науки, окреслено основні ідеї ученого щодо компетентності педагога, розглянуто важливість проблемного навчання та самостійної роботи в удосконаленні освітнього процесу в загальноосвітній середній і вищій школах. З'ясовано, що вагомим доробком А. М. Алексюка в удосконаленні освітнього процесу є розроблені ним наукові напрями дослідження загальних методів навчання в середній школі та модульно-тьюторської системи організації навчання у вищій школі як перша спроба широкомасштабного практичного застосування модульного навчання студентів в освітньому процесі закладів вищої освіти України. У цій методиці з урахуванням історії розвитку української вищої школи обґрунтовано принципи самостійної роботи студентів й індивідуальний темп засвоєння навчального матеріалу, свободу вибору й варіативність тьюторських занять. А. М. Алексюк був одним із перших українських дидактів, які не тільки розробляли теорію модульного навчання, а й здійснювали дослідно-експериментальну роботу, в тому числі апробацію власної теорії у практиці викладання курсу педагогіки вищої освіти.

Нині заклади вищої освіти України запровадили багато нововведень, розроблених А. М. Алексюком. Зокрема, широко використовуються бінарні та полінарні методи навчання, кредитно-модульна система навчання, модульно-

рейтингова система оцінювання, активно застосовуються медійні засоби, зросла питома вага годин для самостійної роботи студентів.

Анатолій Миколайович Алексюк постійно працював над удосконаленням змісту, форм організації та методів навчання, аналізував проблеми організації освітнього процесу у закладах вищої освіти. Він одним із перших в Україні розпочав досліджувати питання організації проблемного навчання у вищій школі. У своїх працях учений детально характеризував семінарські, лекційні заняття, самостійну роботу студентів. Він наголошував на тому, що самостійній роботі слід відводити більше часу, адже саме під час її виконання розвивається творче мислення, удосконалюються вміння й навички.

Ключові слова: А. М. Алексюк, наукова-педагогічна спадщина, освітня діяльність, науково-педагогічні ідеї, модульно-тьюторська система, бінарні методи навчання, управлінська діяльність.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Бахмач Л. А. А. М. Алексюк про всебічний гармонійний розвиток особистості / Л. А. Бахмач // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: збірник наукових праць. – Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2015. – № 1(26). – С. 67–72.
2. Бахмач Л. А. Проблеми виховання студентської молоді у науковому доробку А. М. Алексюка / Л. А. Бахмач // Науковий часопис НПУ. – (Серія 11 «Соціальна робота. Соціальна педагогіка»). – Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. – Вип. 20. – С. 111–118.
3. Бахмач Л. А. Життєвий і творчий шлях педагога, науковця, громадського діяча Анатолія Миколайовича Алексюка / Л. А. Бахмач // Науковий журнал «Science Rise». – Харків: НВП ПП «Технологічний центр», 2016. – № 3/5 (20). – С. 13–18.
4. L. Bakhmach Formation of Anatoliy Aleksyuk as an educator and scientist / L. Bakhmach // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: збірник наукових праць. – Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2015. – № 4 (29). – С. 4–9.

5. Бахмач Л. А. Ідеї А. М. Алексюка щодо вдосконалення методів навчання як запорука підвищення якості освіти / Л. А. Бахмач // Історико-педагогічні студії: науковий часопис. – Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. – Вип. 9 – 10. – С. 24–29.

6. Бахмач Л. А. Значення самостійної роботи студентів у науковому доробку А. М. Алексюка / Л. А. Бахмач // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Педагогіка. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2016. – № 1(3)2016. – С. 9–12.

7. Бахмач Л. А. Актуальні ідеї науково-педагогічної спадщини А. М. Алексюка / Л. А. Бахмач // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – BUDAPEST: V (57), Issue: 129, 2017. – С.10–13.

8. Бахмач Л. А. Значення проблемного навчання у науковому доробку А. М. Алексюка / Л. А. Бахмач // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Педагогіка. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2017. – № 2(6) 2017.– С. 6–9.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

9. Бахмач Л. А. Наукова і педагогічна спадщина А. М. Алексюка / Л. А. Бахмач // Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації: матеріали ІХ міжнародної науково-практичної інтернет-конференції 3-4 грудня 2015 р. – Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди», 2015. – Вип. 9. – С. 111–113.

10. Бахмач Л. А. Закономірності і принципи навчання у науковому доробку А. М. Алексюка / Л. А. Бахмач // Психологія і Педагогіка в системі сучасного гуманітарного знання ХХІ століття: збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції 11-12 грудня 2015 р. – Харків: Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2015. – С. 5–8.

11. Бахмач Л. А. Методи навчання в науковому доробку А. М. Алексюка / Л. А. Бахмач // Пріоритети розвитку педагогічних та психологічних наук у ХХІ столітті: збірник наукових робіт учасників міжнародної науково-

практичної конференції: (18-19 березня 2016 р., м. Одеса). – Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2016. – С. 55–58.

12. Бахмач Л. А. А. М. Алексюк про виховання студентської молоді / Л. А. Бахмач // Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні: збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції, (Львів, 26-27 лютого 2016 р.). – Львів: Львівська педагогічна спільнота, 2016. – С. 56–58.

13. Бахмач Л. А. Родина як фактор становлення педагога, громадського діяча – Анатолія Миколайовича Алексюка / Л. А. Бахмач // Внесок А. М. Алексюка (1932 – 2014 рр.) в розвиток педагогічної науки і практики: матеріали наукового «круглого столу», 22 квітня 2016 р. / за заг. ред. А. А. Марушкевич. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2016. – С. 79–86.

14. Бахмач Л. А. Науково-педагогічна діяльність А. М. Алексюка / Л. А. Бахмач // Stav, problémy a perspektívy pedagogického štúdia a sociálnej práce: Medzinárodná vedecko-praktická konferencia, 28–29 októbra, 2016 r. – Slovak Republic, Vysoka škola Danubius, Sládkovičovo, 2016. – S. 11–14.

15. Бахмач Л. А. А. М. Алексюк про С. Х. Чавдарова / Л. А. Бахмач // Внесок С. Х. Чавдарова (1892 – 1962) в розвиток педагогічної науки і практики: матеріали науково-педагогічних читань, присвячених 125-річчю від Дня народження С. Х. Чавдарова, 22 вересня 2017 року / за заг. ред. А. А. Марушкевич. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2018. – С. 142–153.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

16. Бахмач Л. А. Внесок А. М. Алексюка в розвиток модульно-тьюторської системи навчання у вищій школі / Л. А. Бахмач // Український психолого-педагогічний науковий збірник. – Львів: Львівська педагогічна спільнота, 2015. – № 4 (04). – С. 30–32.

17. Бахмач Л. А. А. М. Алексюк про закономірності педагогічного процесу / Л. А. Бахмач // Київський науково-педагогічний вісник – Київ: Київська наукова організація педагогіки та психології, 2016. – № 7(07). – С. 6–11.

ANNOTATION

Bakhmach L. A. A. M. Aleksyuk`s educational activity and scientific – pedagogical ideas. – On the rights of a manuscript.

Dissertation for obtaining an academic degree of a Candidate of Pedagogical Sciences in Specialty 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine – Kyiv, 2018.

Aleksyuk Anatoliy Mykolayovych, Doctor of Science in Education, professor, scholar, organizer of innovative processes in institutions of secondary and higher education, public figure, Head of the Department of Pedagogy of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Deputy Minister of Education of the USSR, academician of Ukrainian Higher Education Academy of Sciences belongs to a galaxy of outstanding figures of the national pedagogical thought, whose scientific heritage, educational and social activity deserve a comprehensive understanding.

In the first section "*Theoretical foundations of educational activity and scientific and pedagogical heritage of A. M. Aleksyuk*" of the dissertation research the relevance of the personalistic direction of historical and pedagogical research as one of the leading trends of the modern pedagogy substantiated. It has been established that the scientific pedagogues in the preparation for the writing of works of personalistic orientation use the terms "personality", "pedagogical personality", "scientific", "pedagogical heritage". It has been adapted approaches to certain specific terms, suggested authorial definitions of pedagogical categories "pedagogical ideas", "educational activity". In the context of our study the interpretation of the term "*scientific and pedagogical heritage of A. M. Aleksyuk*" is given as a system of ideas, views, beliefs, which are highlighted in his scientific works, reviews, articles, monographs, textbooks, manuals, methodological recommendations etc., relating to the history of education development in Ukraine, the theory of education and training, methods of teaching pedagogical disciplines, management practices.

The analysis of archive documents and scientific literature, which highlights the life and creative path of A. M. Aleksyuk, gives reasons to assert that the problem of

stages of his activity was not considered completely, and in some studies the term "periods" was used, in others – "stages". A comprehensive retrospective analysis of his life path has been carried out based on the study of archive materials, scientific and methodological literature, memoirs of contemporaries of A. M. Aleksyuk.

The author of the dissertation highlighted the life course of A. M. Aleksyuk and socio-historical factors of his formation as a teacher and a scientist. The basic periods of scientific and pedagogical activity are defined comprising: 1932 – 1947 – period of adolescent personality formation; 1947 – 1959 – period of obtaining professional knowledge and the first professional experience; 1959 – 1968 – period of postgraduate studying and the beginning of scientific-pedagogical activity, 1968 – 1972 – period of management activity of A. M. Aleksyuk as a Deputy Minister of Education of the USSR, 1972 – 2014 – period of deployment of scientific and pedagogical activity. The directions of educational activity of A. M. Aleksyuk revealed and grounded: historical research of the development of education in Ukraine; development of national education and education in Ukraine; development of didactics of high school; pedagogical ideas of prominent personalities; application of the modular-tutorial system in high school education; training of pedagogical and scientific-pedagogical staff; educational management; development of theory of general teaching methods.

Each stage of educational activity of A. M. Aleksyuk was accompanied by methodical, scientific, organizational, managerial, teaching, public activity.

In the second section "*Pedagogical and Educational Activities of A. M. Aleksyuk*" the development of didactics of higher education as an important component of pedagogical science in the analysis of the scientist has been considered.

In our opinion, an important development in the pedagogical heritage of A. M. Aleksyuk is the justification of the binary classification of teaching methods, based on which two essential features have been realized: the nature and level of cognitive independence and activity of students; the sources from which students acquire knowledge. According to this classification, A. M. Aleksyuk identified four levels of application of methods: at the information level the verbal form acquires the

binary nature of the verbal information method; at the problematic (or analytical) level the verbal form acquires the binary nature of the verbal-problem method; on the heuristic (search) level the verbal form acquires the binary character of the verbal-heuristic method; At the research level, the verbal form acquires the character of the verbal-research method. To date, the binary classification is most realistic in practical didactics, since a teacher or teacher works in a complex way.

A. M. Aleksyuk defined the *external* (formal) and *internal* (content) aspects of learning. To the *external* aspect he attributed: verbal-auditory form of training; different forms of visual application; practical work of students; manifestations of pedagogical skill; management of cognitive activity of students and control and evaluation of their educational work. The *internal* aspect of the methods of teaching, in his opinion, is: the movement of the content of the foundations of science, technology and art; the logical facet of mental activity, taking into account age and individual abilities; psychological property of the method (levels and types of cognitive activity, motivation and stimulation of educational work).

The structure of teaching methods proposed by the author makes it possible to determine their place in the general process of person's education, points to logical connections between different aspects of didactic activity.

The issues of upbringing of students were in the circle of constant interests of A. M. Aleksyuk. A. M. Aleksyuk saw the problem of education and upbringing of children and youth in the national and in the world dimension. He believed that the formation of a person who is guided in world problems and is preparing to solve them is an important task of the national school. The main criteria of the effectiveness of educational work, in his belief: the level of national consciousness, educational, scientific and social activity; the growth of education in self-education; observance of moral and ethical norms; absence of offenses.

A. M. Aleksyuk is not only considered the issue of education management, management and organization of school education in their logical relationship, but also described them in detail. The scientist noted that management is to provide a

structure or support a certain mode of activity in this system to achieve the intended purpose.

The third section "*Implementation of scientific and pedagogical ideas of A. M. Aleksyuk in the practice of educational institutions of Ukraine*" is devoted to the analysis of pedagogical activity characteristics. In particular, A. M. Aleksyuk saw pedagogical skill as a complex allusion of natural instincts, talent, inclinations to educational activity and hard work, long experience of practical work.

An important work of A. M. Aleksyuk in improving the educational process is his developed scientific directions of study of general teaching methods in high school and the module-tutorial system in higher education. Taking into account the facts on the history of development of the Ukrainian high school, the principles of independent work of students and the individual pace of assimilation of educational material, freedom of choice and variability of tutor studies were substantiated. A. M. Aleksyuk was one of the first Ukrainian didactics who not only developed the theory of modular studies, but also carried out experimental work, including the testing of their own theory in the practice of teaching the course of Pedagogy of higher education.

At the moment Ukrainian institutions of higher education have introduced many innovations proposed by A. M. Aleksyuk. In particular, binary and polinar teaching methods, module-training system, module-rating system of evaluation are widely used, media are actively used, and hours for independent work of students has increased. He constantly worked on improving the content, organization and teaching methods, and analyzed the problems of organizing the educational process in higher education institutions.

A. M. Aleksyuk, was one of the first in Ukraine, who began to study issues of organization of problem education in higher school. In his writings, the scientist described in detail seminars, lectures, independent work of students. He stressed that it would be necessary to spend more time on independent work, since it is during its implementation that creative thinking develops, skills and abilities are improved.

Key words: A. M. Aleksyuk, scientific and pedagogical heritage, educational activity, scientific and pedagogical ideas, module-tutorial system, binary teaching methods, management activity.

LIST OF PUBLICATIONS

Papers, which contain the basic scientific results of the dissertation

1. Bakhmach L. A. A. M. Aleksyuk pro vsebichnyy harmoniyyny rozvytok osobystosti / L. A. Bakhmach // Aktualni problemy sotsiologiyi, psykholohiyi, pedahohiky: zbirnyk naukovykh prats. – Kyiv: KNU im. Tarasa Shevchenka, 2015. – № 1(26). – S. 67–72.
2. Bakhmach L. A. Problemy vykhovannya student'skoyi molodiv u naukovomu dorobku A. M. Aleksyuka / L. A. Bakhmach // Naukovyy chasopys NPU. – (Seriya 11 «Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika»). – Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova, 2015. – Vyp. 20. – S. 111–118.
3. Bakhmach L. A. Zhyttyevyy i tvorchy shlyakh pedahoha, naukovtsya, hromads'koho diyacha Anatoliya Mykolayovycha Aleksyuka / L. A. Bakhmach // Naukovyy zhurnal «Science Rise». – Kharkiv: NVP PP «Tekhnolohichnyy tsentr», 2016. – № 3/5 (20). – S. 13–18.
4. Bakhmach L. A. Formation of Anatoliy Aleksyuk as an educator and scientist / L. Bakhmach // Aktualni problemy sotsiologiyi, psykholohiyi, pedahohiky: zbirnyk naukovykh prats. – Kyiv: KNU im. Tarasa Shevchenka, 2015. – № 4 (29). – S. 4–9.
5. Bakhmach L. A. Ideyi A. M. Aleksyuka shchodo vdoskonalennya metodiv navchannya yak zaporuka pidvyshchennya yakosti osvity / L. A. Bakhmach // Istoryko-pedahohichni studiyi: naukovyy chasopys. – Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova, 2016. – Vyp. 9 – 10. – S. 24–29
6. Bakhmach L. A. Znachennya samostynoyi roboty studentiv u naukovomu dorobku A. M. Aleksyuka / L. A. Bakhmach // Visnyk KNU im. Tarasa Shevchenka. Pedahohika. – Kyiv: VPTS «Kyivsky universytet», 2016. – № 1(3)2016. – S. 9–12.
7. Bakhmach L. A. Aktualni ideyi naukovo-pedahohichnoyi spadshchyny A. M. Aleksyuka / L. A. Bakhmach // Science and Education a New Dimension.

Pedagogy and Psychology. – BUDAPEST: V (57), Issue: 129, 2017. – S.10–13

8. Bakhmach L. A. Znachennya problemnoho navchannya u naukovomu dorobku A. M. Alekseyuka / L. A. Bakhmach // Visnyk KNU im. Tarasa Shevchenka. Pedagogika. – Kyiv: VPTS «Kyivskyi universytet», 2017. – № 2(6) 2017.– S. 6–9.

Papers that certify the approbation of dissertation materials

9. Bakhmach L. A. Naukova i pedagogichna spadshchyna A. M. Alekseyuka / L. A. Bakhmach // Tendentsiyi ta perspektyvy rozvytku nauky i osvity v umovakh hlobalizatsiyi: materialy IKH mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi internet-konferentsiyi 3-4 hrudnya 2015 r. – Pereyaslav-Khmelnytskyi: DVNZ «Pereyaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedagogichnyi universytet im. Hryhoriya Skovorody», 2015. – Vyp. 9. – S. 111–113.
10. Bakhmach L. A. Zakonomirnosti i pryntsypy navchannya u naukovomu dorobku A. M. Alekseyuka / L. A. Bakhmach // Psykholohiya i Pedagogika v systemi suchasnoho humanitarnoho znannya KHKHI stolittya: zbirnyk tez naukovykh robit uchasnykiv mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi 11-12 hrudnya 2015 r. – Kharkiv: Skhidnoukrayinska orhanizatsiya «Tsentr pedagogichnykh doslidzhen», 2015. – S. 5–8.
11. Bakhmach L. A. Metody navchannya v naukovomu dorobku A. M. Alekseyuka / L. A. Bakhmach // Priorytety rozvytku pedagogichnykh ta psykholohichnykh nauk u KHKHI stolitti: zbirnyk naukovykh robit uchasnykiv mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi: (18-19 bereznya 2016 r., m. Odesa). – Odesa: HO «Pivdenna fundatsiya pedagogiky», 2016. – S. 55–58.
12. Bakhmach L. A. A. M. Alekseyuk pro vykhovannya student'skoyi molodi / L. A. Bakhmach // Psykholohiya ta pedagogika: neobkhidnist vplyvu nauky na rozvytok praktyky v Ukraini: zbirnyk tez naukovykh robit uchasnykiv mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, (Lviv, 26-27 lyutoho 2016 r.). – Lviv: Lvivska pedagogichna spilnota, 2016. – S. 56–58

13. Bakhmach L. A. Rodyna yak faktor stanovlennya pedahoha, hromads'koho diyacha – Anatoliya Mykolayovycha Aleksyuka / L. A. Bakhmach // Vnesok A. M. Aleksyuka (1932 – 2014 rr.) v rozvytok pedahohichnoyi nauky i praktyky: materialy naukovooho «kruhloho stolu», 22 kvitnya 2016 r. / za zah. red. A. A. Marushkevych. – Nizhyn: Vydavets' PP Lysenko M. M., 2016. – S. 79–86.
14. Bakhmach L. A. Naukovo-pedahohichna diyal'nist' A. M. Aleksyuka / L. A. Bakhmach // Stav, problemy a perspektivy pedagogickoho študya a socialnej prace: Medzinarodna vedecko-prakticka konferencija, 28–29 oktobra, 2016 r. – Slovak Republic, Vysoka skola Danubius, Sladkovičovo, 2016. – S. 11–14.
15. Bakhmach L. A. A. M. Aleksyuk pro S. KH. Chavdarova / L. A. Bakhmach // Vnesok S. KH. Chavdarova (1892 – 1962) v rozvytok pedahohichnoyi nauky i praktyky: materialy naukovo-pedahohichnykh chytan', prysvyachenykh 125-richchyu vid Dnya narodzhennya S. KH. Chavdarova, 22 veresnya 2017 roku / za zah. red. A. A. Marushkevych. – Nizhyn: Vydavets' PP Lysenko M. M., 2018. – S. 142–153.

Papers that further reflect the scientific results of the dissertation

16. Bakhmach L. A. Vnesok A. M. Aleksyuka v rozvytok modul'no-tutors'koyi systemy navchannya u vyshchij shkoli / L. A. Bakhmach // Ukrayins'kyj psykholoho-pedahohichnyj naukovyy zbirnyk. – Lviv: Lvivs'ka pedahohichna spil'nota, 2015. – № 4 (04). – S. 30–32.
17. Bakhmach L. A. A. M. Aleksyuk pro zakonomirnosti pedahohichnoho protsesu / L. A. Bakhmach // Kyyivs'kyj naukovo-pedahohichnyj visnyk – Kyyiv: Kyyivs'ka naukova orhanizatsiya pedahohiky ta psykholohiyi, 2016. – № 7(07). – S. 6–11.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	17
ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ А. М. АЛЕКСЮКА.....	26
1. Ступінь дослідженості науково-педагогічної спадщини А. М. Алексюка.....	26
2. Періоди життя і діяльності А. М. Алексюка.....	44
3. Напрями освітньої та науково-педагогічної діяльності А. М. Алексюка.....	62
Висновки до першого розділу	81
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНА ТА ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ А. М. АЛЕКСЮКА.....	84
2.1. Внесок А. М. Алексюка у розвиток дидактики середньої загальноосвітньої школи та вищої школи України	84
2.2. Педагогічні погляди А. М. Алексюка на виховання дітей та молоді	107
2.3. Погляди А. М. Алексюка на організаційно-управлінські засади розвитку системи освіти.....	125
Висновки до другого розділу	140
РОЗДІЛ 3. УПРОВАДЖЕННЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ А. М. АЛЕКСЮКА У ПРАКТИКУ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ УКРАЇНИ.....	143
3.1. Ідеї А. М. Алексюка щодо впровадження модульно-тьюторської системи навчання у вищу школу України.....	143
3.2. Проблемне навчання та самостійна робота студентів у науковому обґрунтуванні А. М. Алексюка.....	161
3.3. Підходи А. М. Алексюка до тлумачення педагогічної майстерності та їх значення для сьогодення	185
Висновки до третього розділу	197
ВИСНОВКИ.....	200
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	206
ДОДАТКИ.....	229

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АПН – Академія педагогічних наук

ВНПТМ – Всеукраїнське наукове та професійне товариство ім. М. Міхновського

ВПС – велика педагогічна система

ЗВО – заклади вищої освіти

КДУ ім. Т. Г. Шевченка – Київський державний університет імені Тараса Григоровича Шевченка

Міносвіти – Міністерство освіти

МН – Міністерство науки

МПС – мала педагогічна система

НАПН – Національна академія педагогічних наук

НДІ – науково-дослідний інститут

РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка

СПС – середня педагогічна система

ТЗН – технічні засоби навчання

УНР – Українська народна республіка

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ВСТУП

Актуальність дослідження. Зміна освітньої політики в Українській державі пов'язана з вирішенням проблеми неперервної освіти, переходом на новий якісний рівень демократизації та гуманізації середньої і вищої школи. Українське суспільство, зокрема його освітньо-виховні структури, спрямовуються на кардинальне вдосконалення змісту освіти, розроблення більш ефективних педагогічних технологій. Вирішення окреслених проблем потребує глибокого осмислення основних положень Закону України «Про освіту» (2017), Закону України «Про вищу освіту» (2014), Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти (2013), Національної доктрини розвитку освіти України (2002), Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013) та інших нормативно-правових документів. Однак нова освітня політика має застосовувати не лише інноваційні технології, а й апробовані часом традиційні підходи, накопичений педагогічною наукою та практикою досвід, унікальну педагогічну спадщину минулого, яка є невичерпним джерелом ідей. Без їх актуалізації важко уявити впровадження в педагогічну теорію та практику будь-яких інновацій.

За період незалежності українська наука збагатилася ґрунтовними монографічними й дисертаційними роботами, іншими науковими розробками, які роблять спадщину вчених і педагогів культурно-освітнім і науковим надбанням. Персоніфікація історії освіти розширює, поглиблює царину української педагогічної думки через дослідження феноменів і фактів, які раніше не вивчалися. Значна частина наукових біографій учених уперше стає об'єктом творчих наукових історико-педагогічних рефлексій. Уже висвітлено педагогічні погляди С. А. Ананьїна, С. С. Гогоцького, Б. Д. Грінченка, М. М. Ланге, А. С. Макаренка, О. Ф. Музиченка, І. І. Огієнка, А. Г. Погрібного, Д. Л. Сергієнка, І. М. Стешенка, Б. М. Ступарика, В. О. Сухомлинського, С. Х. Чавдарова, Я. Ф. Чепіги, С. Ф. Черкасенка та інших визначних діячів освіти України.

На межі XX – XXI ст. відбувся справжній прорив у розвитку української педагогічної персоналістики, що впливає на знання та уявлення про історико-педагогічний процес. Це не лише репрезентує індивідуальний досвід і творчі надбання конкретного діяча, а позиціонує його як виразника певного практичного досвіду і наукової парадигми відповідного історичного періоду. Освітньо-біографічні дослідження сприяють кращому пізнанню минулого, осмисленню сучасного й передбаченню майбутнього, забезпечуючи єдність, наступність і спадкоємність досвіду поколінь.

До плеяди непересічних постатей вітчизняної педагогічної думки, чия наукова спадщина, освітня та громадська праця заслуговують на всебічне осмислення і відображення, належить відомий учений, організатор інноваційних процесів у закладах середньої і вищої освіти, державний і громадський діяч **Анатолій Миколайович Алексюк** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки Київського державного (з 1994 р. національного) університету імені Тараса Шевченка (1975 – 1998), заступник міністра освіти УРСР (1968 – 1972), провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту професійної освіти Академії педагогічних наук України (1998 – 2003).

Актуальним є глибоке, неупереджене висвітлення науково-педагогічних надбань і професійної діяльності А. М. Алексюка (1932 – 2014) – педагога, котрий понад п'ятдесят років працював у різних сферах освіти, займався громадсько-освітньою діяльністю і залишив багату наукову спадщину. Творчий доробок А. М. Алексюка багатогранний: він автор понад 250 наукових праць, у яких віддзеркалено його погляди на навчання, виховання дітей та молоді. Учений досліджував питання історії педагогіки, загальної педагогіки, дидактики, зокрема модульно-тьюторського навчання, теорії виховання тощо. Переконані, що ідеї А. М. Алексюка щодо модульно-тьюторського навчання, теорії виховання, управління закладами освіти можуть бути використані для вирішення сучасних проблем освіти та виховання.

Теоретичні основи дослідження становлять студії вчених (попередників і сучасників), які вивчали: розвиток національної освіти і виховання, вирішення нагальних проблем у освітній галузі (Н. Б. Антоненко, Л. Д. Березівська, Л. П. Вовк, Ю. В. Войцехівський, В. М. Галузинський, Н. М. Дем'яненко, Н. П. Дічек, О. О. Драч, П. І. Дроб'язко, М. Б. Євтух, І. В. Зайченко, С. Т. Золотухіна, І. А. Зязюн, Н. Л. Калениченко, В. П. Кемінь, В. Г. Кузь, В. К. Липинський, В. К. Майборода, А. А. Марушкевич, Н. Г. Ничкало, О. В. Плахотнік, О. К. Проніков, Б. М. Ступарик, О. В. Сухомлинська, Д. В. Федоренко, М. М. Фіцула, П. М. Щербань); тенденції розвитку педагогічної освіти (А. В. Вихрущ, Н. В. Кошечко, Н. М. Кузьменко, А. А. Марушкевич, Н. В. Постоюк, О. В. Сухомлинська); дидактику середньої та вищої школи (В. І. Бондар, Г. Г. Ващенко, А. І. Кузьмінський, А. А. Марушкевич, І. П. Підласий); упровадження модульної системи організації навчання (американські вчені Дж. Блайф, Р. Гарднер, Л. Бради, Б. Гольдшмід, М. Гольдшмід, Г. Оуен, Дж. Рассел; литовські науковці Л. Йовайша, В. Пасвянськене, П. Юцявічене; українські педагоги Т. А. Алексеєнко, А. М. Алексюк, В. К. Майборода, В. В. Сушанко); питання управління загальноосвітніми навчальними закладами на різних етапах розвитку (Г. В. Єльнікова, М. Т. Захарова, Б. С. Кобзар, Ю. А. Конаржевський, М. І. Кондакова, В. О. Сухомлинський, Ю. А. Табаков, С. Є. Хозе, П. В. Худомінський). Різнобічна організаційно-управлінська, освітня й педагогічна діяльність, науково-педагогічна спадщина Анатолія Миколайовича Алексюка ще не були предметом спеціального наукового вивчення. З огляду на актуальність науково-педагогічних ідей ученого та важливість їх розгляду у контексті розвитку національної освіти й педагогічної думки в Україні й обрано тему дослідження – **«Освітня діяльність та науково-педагогічні ідеї А. М. Алексюка»**.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота проведена відповідно до науково-дослідної теми факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Розвиток цілісності особистості в контексті соціальних змін: соціальні, психологічні та педагогічні аспекти» (державний реєстраційний номер 14БФ016-01). Тему дисертації затверджено рішенням вченої ради факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 6 від 24 грудня 2014 р.), узгоджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 7 від 27 жовтня 2015 р.).

Мета дослідження полягає у комплексному розкритті освітньої, державної і громадської діяльності та науково-педагогічних ідей А. М. Алексюка в контексті розвитку національної освіти та педагогічної думки в Україні.

Відповідно до мети сформульовано такі **завдання дослідження**:

- з'ясувати соціально-історичні чинники розвитку особистості А. М. Алексюка;
- встановити та охарактеризувати періоди й напрями освітньої діяльності вченого;
- проаналізувати педагогічні погляди науковця на мету, завдання, зміст освітнього процесу в закладах середньої і вищої освіти;
- виокремити та обґрунтувати педагогічні ідеї А. М. Алексюка актуальні для сучасної освіти й педагогічної науки.

Об'єкт дослідження – освіта і педагогічна наука в Україні у другій половині ХХ – початку ХХІ століття.

Предмет дослідження – науково-педагогічна діяльність А. М. Алексюка.

Хронологічні межі дослідження – 1932 – 2014 рр., обумовлені роками життя й педагогічно-наукової діяльності А. М. Алексюка.

Методи дослідження. З метою аналізу й систематизації педагогічних ідей А. М. Алексюка застосовано такі теоретичні методи: *персоналістично-біографічний* – для всебічного аналізу життєвого шляху і науково-педагогічної діяльності А. М. Алексюка; *пошуково-бібліографічний* – для аналізу,

систематизації і класифікації бібліотечних каталогів і друкованих джерел з теми дослідження; *добору класифікації історичних фактів*; *метод інтерв'ю* – для виявлення свідчень про творчість і особистість педагога; *історико-ретроспективний*, за допомогою якого проаналізовано зміст і визначено періоди та напрями освітньої діяльності А. М. Алексюка; *порівняльно-зіставний* – для зіставлення історичних подій і фактів та відстеження генези світоглядних переконань А. М. Алексюка в часовій послідовності; *метод теоретичного узагальнення* – для обґрунтування висновків дослідження, розроблення рекомендацій і визначення шляхів використання доробку вченого у сучасних умовах.

Джерельну базу дослідження становлять:

- праці А. М. Алексюка (підручники, навчальні посібники, монографії, наукові та публіцистичні статті, доповіді, рецензії, звіти, програми, публіцистичні видання);

- нормативно-правові документи: Закон України «Про освіту» (2017), Закон України «Про вищу освіту» (2014), Концепція розвитку неперервної педагогічної освіти (2013), Національна доктрина розвитку освіти України (2002), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013);

- педагогічні періодичні видання: «Радянська школа», «Радянська освіта», «Вища освіта України», «Рідна школа», «Освіта в Україні»;

- наукові дослідження сучасних учених у галузі теорії та історії педагогіки; автореферати дисертацій; дисертації; монографії; публікації в періодичних виданнях та мережі Інтернет;

- документи і матеріали архівів: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ф. 4715), Відділ діловодства та архіву Київського національного університету імені Тараса Шевченка (ф. 1246).

Наукова новизна й теоретичне значення дослідження полягає в тому, що *вперше у вітчизняній історико-педагогічній науці:*

- всебічно *розкрито* освітню діяльність А. М. Алексюка, визначено її напрями (дослідження історії розвитку освіти України; розвиток ідей про національну освіту і виховання; розвиток дидактики вищої школи; аналіз педагогічних ідей визначних особистостей; застосування модульно-тьюторської системи навчання у вищій школі; підготовка педагогічних і науково-педагогічних кадрів; управління освітою; розроблення теорії загальних методів навчання);

- *встановлено* соціально-історичні чинники формування А. М. Алексюка як педагога й науковця та їх вплив на формування його світогляду: родинне середовище (педагог народився у родині вчителів); соціально-економічні умови історичного періоду (рання трудова діяльність, спричинена важким економічним становищем українського народу після Другої світової війни); навчання в Коростишівському педагогічному училищі, Київському державному університеті імені Тараса Шевченка, аспірантурі; вплив педагогічних ідей Г. Г. Ващенка, А. С. Макаренка, І. І. Огієнка, К. Д. Ушинського на трансформацію педагогічного світогляду вченого;

- *визначено* періоди життєдіяльності А. М. Алексюка (I – 1932 – 1947 рр. – період підліткового формування особистості; II – 1947 – 1959 рр. – період здобуття фахових знань і першого професійного досвіду; III – 1959 – 1968 рр. – період навчання в аспірантурі та початок науково-педагогічної діяльності; IV – 1968 – 1972 рр. – період управлінської діяльності на посаді заступника міністра освіти УРСР; V – 1972 – 2014 рр. – період розгортання науково-педагогічної діяльності);

- *уточнено* та доповнено біографічні відомості про життя й діяльність А. М. Алексюка;

- *набуло подальшого розвитку* розкриття проблем розвитку дидактики середньої та вищої школи в контексті ідей А. М. Алексюка, зокрема становлення модульно-тьюторської системи навчання, виховання учнівської та студентської молоді, проблемне навчання і самостійна робота у ЗВО;

- *розкрито* зміст управлінської та науково-методичної діяльності педагога і шлях використання його ідей у сучасній системі освіти;

- *до наукового обігу* введено маловідомі архівні документи, пов'язані з життям та діяльністю А. М. Алексюка (ЦДАВО України, Відділ діловодства та архіву КНУ ім. Т. Шевченка, ф. 1246, спр. ППС ув. 1964 – 04 – 7. Алексюк Анатолій Николаевич; Відділ діловодства та архіву КНУ ім. Т. Шевченка, ф. 1246, спр. ув. 2000 – ППС – 4. Алексюк Анатолій Николаевич).

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали та висновки дисертації є джерелом історичних відомостей, що можуть бути творчо адаптовані з метою вдосконалення сучасної освіти та виховання в Україні. Їх можна використати під час укладання нових навчальних посібників і підручників з дидактики, педагогіки для педагогічних відділень і факультетів закладів вищої освіти, читанні лекцій з педагогічних дисциплін, у розробленні підручників з історії української педагогіки, рекомендацій щодо методики навчання у школі, а також у підготовці курсових, дипломних, магістерських робіт із педагогіки.

Результати наукового дослідження впроваджено в практику навчально-виховного процесу ЗВО України шляхом включення його матеріалів у курси лекцій з: «Історії педагогіки», «Педагогіки вищої школи» та «Педагогіки» Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка (акт № 5 від 23.01.2017 р.); «Історії педагогіки», «Педагогіки та психології вищої школи», «Методики викладання у вищій школі», «Акмеологічних засад професійного розвитку викладача вищої школи» Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (акт № 17/15-135 від 18.01.2017 р.); «Педагогіки», «Історії педагогіки», «Основ педагогічної майстерності», «Педагогіки вищої школи» Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (акт № 19 від 16.01.2017 р.); «Методики викладання педагогічних дисциплін», «Основ педагогіки і психології» Запорізького національного університету (акт № 01.01-14/172 від 04.12.2017р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційної роботи оприлюднені на: міжнародних науково-практичних конференціях «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації» (Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, 3–4 грудня 2015 р.), «Психологія і педагогіка в системі сучасного гуманітарного знання XXI століття» (Харків, 11–12 грудня 2015 р.), «Пріоритети розвитку педагогічних та психологічних наук у XXI столітті» (Одеса, 18–19 березня 2016 р.), «Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні» (Львів, 26–27 лютого 2016 р.), «Стан, проблеми та перспективи педагогічних досліджень і соціальної роботи» (Словацька Республіка, Сладковічево, 28–29 жовтня 2016 р.), засіданні наукового круглого столу «Внесок А. М. Алексюка (1932–2014 рр.) в розвиток педагогічної науки і практики» (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 22 квітня 2016 р.), наукового-педагогічних читаннях, присвячених 125-річчю від Дня народження С. Х. Чавдарова (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 22 вересня 2017 р.).

Публікації. Основні положення й результати дисертаційної роботи відображено у 17 одноосібних публікаціях автора: 6 – у наукових фахових виданнях України, 2 – у зарубіжних фахових виданнях (що входять до міжнародної наукометричної бази), 2 – у наукових виданнях, 7 – у збірниках матеріалів міжнародних науково-практичних конференцій та наукового круглого столу.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг становить 205 сторінок дисертаційного тексту. Список використаних джерел включає 241 найменування (з них 4 – іноземними мовами). У дисертації представлено 9 додатків на 59 сторінках, розміщено 2 таблиці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ А. М. АЛЕКСЮКА

1.1. Ступінь дослідженості науково-педагогічної спадщини А. М. Алексюка

Реформування освіти в Україні відбувається з метою відтворення інтелектуального потенціалу народу, багатства його культури, поєднаній із історією та традиціями, виховання молоді і формування у неї соціального досвіду, національної ментальності, своєрідності світогляду. Саме тому важливого значення для теорії та практики розвитку сучасної української освіти набуває вивчення її історії, життєвого шляху і творчого доробку тих педагогів, які плідно працювали на освітянській ниві в непростий період розбудови національної освіти та педагогіки у ХХ столітті.

У контексті нашого дослідження вважаємо доцільним дати тлумачення терміну «науково-педагогічна спадщина А. М. Алексюка». Проаналізувавши джерела, пояснимо поняття «наукова», «педагогічна спадщина», «педагогічні ідеї», «освітня діяльність» окремо. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (2003) подано визначення поняття «спадщина» як «явища культури, науки, побуту і т. ін., що залишилися від попередніх часів, від попередніх діячів» [95, с. 1165]. У цьому ж словнику є трактування поняття «науковий» – «це, по-перше, той, що займається розробкою питань науки, а по-друге – це той, який базується на принципах науки» [95, с. 586], а також «педагогічний» – «той, який відповідає правилам, вимогам педагогіки» [95, с. 712]. Загальновідомо, що педагогіка – система теоретичних і прикладних наук про виховання, освіту, навчання і розвиток особистості. Доцільно зазначити, що у дисертаційній роботі А. А. Марушкевич було здійснено трактування «науково-педагогічна спадщина І. Огієнка» як «система переконань, провідних ідей, обґрунтувань, поглядів ученого щодо керівництва, навчання і виховання, які викладені в його опублікованих і неопублікованих працях і

позитивно впливають на розв'язання актуальних проблем національної освіти і виховання» [163, с. 55].

В «Українському педагогічному словнику» (за ред. С. У. Гончаренка) подане визначення «ідеї» як «форми духовно-пізнавального відображення певних закономірних зв'язків та відношень зовнішнього світу, спрямованої на його перетворення. За своєю логічною будовою ідея є формою мислення, різновид поняття, зміст якого своєрідно поєднує в собі як об'єктивне знання про наявну дійсність, так і суб'єктивну мету, спрямовану на її перетворення» [104, с. 140].

У «Словнику української мови» знаходимо декілька тлумачень «ідеї»: це як «поняття, уявлення, що відбивають дійсність у свідомості людини та виражають ставлення її до навколишнього світу»; «думка про що-небудь, міркування з приводу чогось»; «задум, план, намір» [208, с. 11].

Узагальнивши вищезазначені поняття, визначаємо, що в нашому дослідженні «педагогічні ідеї» – це певний напрям педагогічної думки, яка відображає ті чи інші стосунки або зв'язки в педагогічній дійсності.

Категорія «освіта», мабуть, чи не одна з найбільш досліджених, хоча кожен з авторів, який звертається до висвітлення її сутності, основної мети і завдань, зосереджує увагу на різних ознаках досліджуваного явища, виокремлюючи нові аспекти. У найбільш широкому сенсі під терміном «освіта» розуміють спеціальну сферу соціального життя, унікальну систему, своєрідний соціокультурний феномен, який сприяє нагромадженню знань, умінь і навичок, інтелектуальному розвитку людини. В «Енциклопедії освіти» їй дається визначення як «процесу та результату засвоєння особистістю певної системи наук, знань, практичних умінь і навичок та пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку її розумово-пізнавальної і творчої діяльності, а також моральної культури, які у своїй сукупності визначають соціальне обличчя й індивідуальну своєрідність цієї особистості» [123, с. 614].

В «Українському педагогічному словнику» поняття «освіта» визначають як «духовне обличчя людини, яке складається під впливом

моральних і духовних цінностей, що є надбанням її культурного кола, а також виховання, самовиховання, впливу тобто процес формування обличчя людини. При цьому головним є не обсяг знань, а поєднання останніх із особистісними якостями, вміння самостійно розпоряджатись своїми знаннями» [104, с. 241].

У даному дослідженні ми визначаємо «*освітню діяльність*» як вид професійної діяльності, змістом якої є навчання, виховання, освіта, розвиток тих, хто навчається. Однією з найважливіших характеристик освітньої діяльності є її спільний характер: вона обов'язково припускає взаємодію педагога і того, кого він вчить, виховує, розвиває. Ця діяльність не може бути діяльністю лише «для себе». Її сутність – у переході діяльності «для себе» у діяльність «для іншого», «для інших». У ній поєднуються самореалізація педагога та його цілеспрямована участь в зміні того, хто навчається (рівня його навченості, вихованості, розвитку, освіченості)» [163, с. 6].

Таким чином, базуючись на зазначених вище визначеннях, ми дали власне тлумачення поняттю: *науково-педагогічна спадщина А. М. Алексюка* і трактуємо її як систему ідей, поглядів, переконань, що висвітлені у його наукових працях, рецензіях, статтях, монографіях, навчальних посібниках, підручниках, методичних рекомендаціях тощо, які стосуються історії розвитку освіти в Україні, теорії навчання та виховання, методики викладання педагогічних дисциплін, управлінської практики.

Найважливішим чинником, що спричинив увагу вченого до проблем теорії навчання та удосконалення освітнього процесу, була його практична діяльність на певних посадах: учитель математики, учитель історії, завуч школи, старший викладач кафедри педагогіки, виконуючий обов'язки доцента кафедри педагогіки, доцент кафедри педагогіки, заступник міністра освіти УРСР, завідувач кафедри педагогіки, професор, провідний науковий співробітник НДІ педагогіки і психології Академії педагогічних наук України. Вона дала змогу А. М. Алексюку побачити специфіку та механізми процесів навчання, виховання, управління освітою, апробувати різноманітні методи

навчання та теорії освіти, висунути та реалізувати навчально-виховні завдання підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності. Він глибоко усвідомлював, що теорія освіти вищої школи становить серцевину педагогічного процесу з усіма висновками щодо трактування характеру об'єкта наукової дидактики, котрі визначаються викладеним розумінням об'єкта наукового дослідження педагогіки вищої школи. Його цікавило питання професійної підготовки педагога у класичному університеті, оскільки воно викликало протиріччя, суперечливі погляди викладачів, які неоднозначно ставились до реалізації подібних ідей у стінах КДУ ім. Т. Г. Шевченка, вважаючи, що для цього функціонують педагогічні навчальні заклади.

Упродовж усієї науково-педагогічної діяльності учений активно розробляв проблеми дидактики, розглядав її як складову педагогіки, яка за допомогою законів логіки знаходить конкретні шляхи до навчальних досягнень учнів, студентів, слухачів у місцях підвищення кваліфікації. Його праця не була марною: значна кількість дослідників у галузі педагогіки звертається і нині до науково-педагогічної спадщини Анатолія Миколайовича Алексюка з метою отримання інформації із історії педагогіки, дидактики, виховання, організації навчальної роботи тощо. Постать ученого постає у численних спогадах, есе, епістолярії, наукових працях його колег, товаришів, учнів [102] (додатки В, Г). Користуючись цим пластом джерел, маємо унікальну (зокрема й у розвитку вітчизняної персоналістики ХХІ ст.) нагоду поглибити уявлення про науково-педагогічну спадщину педагога, вченого, управлінця у сфері освіти.

Учні та послідовники А. М. Алексюка, серед яких П. П. Автомонов, Х. Ш. Бахтіярова, Н. М. Дем'яненко, В. В. Кудіна, Н. М. Кузьменко, А. А. Марушкевич, О. В. Плахотнік, О. К. Проніков, Є. С. Спіцин протягом останніх десятиліть працюють над аналізом його наукового доробку. Це знайшло відображення у їх працях таких як: «Педагогіка в опорних структурно-логічних схемах: навч.-метод. посібник для студ. заоч. та вечірньої форм навч.» (Є. С. Спіцин, М. І. Соловей, 1999) [183]; «Технологія педагогічного успіху: Навч. посіб.» (П. П. Автомонов, 2002) [3]; «Педагогіка вищої школи: Теорія

виховання. Навчальний посібник» (А. А. Марушкевич, 2006) [165]; «Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник (модульне навчання)» (А. А. Марушкевич, Н. В. Кошечко, 2007) [168]; «Основи педагогіки: Навчальний посібник» (А. А. Марушкевич, О. І. Власова, 2007) [164]; «Педагогіка вищої школи. Навч. посібник для студ. вищих навч. закл.» (В. В. Кудіна, Є. С. Спіцин, М. І. Соловей, 2007) [148]; «Дидактика вищої школи: підруч. для студ.» (П. П. Автомонов, 2008) [2]; «Учительські інститути в системі педагогічної освіти України (друга половина XIX – початок XX ст.): монографія» (Н. М. Дем'яненко та ін., 2010) [221]; «Вища освіта та педагогічна думка на Чернігівщині: XVIII–XX ст.: [монографія]» (Н. М. Кузьменко, 2012) [150]; «Соціально-педагогічні ідеї освітян кінця XIX – XX століття: [колективна монографія]» (А. А. Марушкевич, Н. М. Кузьменко, Н. В. Кошечко, Н. В. Постоюк, 2012) [167]; «Історія педагогіки: курс лекцій» (О. К. Проніков, 2015) [194]; «Інноваційні технології навчання: навчальний посібник для студентів вищих технічних навчальних закладів» (Х. Ш. Бахтіярова та ін., 2015) [126] та інші.

Творча особистість Анатолія Миколайовича Алексюка – педагога, науково-педагогічного працівника, ученого, громадського діяча, привертає до себе увагу багатьох педагогів, науковців, учених своєю багатогранністю, насиченістю актуальними ідеями. Задля їх вивчення проаналізовано не лише його спадок, а й періоди життєвого шляху. Науковцями узагальнено біографічні відомості про нього (П. П. Автомонов, Х. Ш. Бахтіярова, В. В. Кудіна, А. А. Марушкевич, О. В. Плахотнік, О. К. Проніков, Є. С. Спіцин); висвітлено окремі аспекти науково-педагогічної діяльності (П. П. Автомонов, Х. Ш. Бахтіярова, В. В. Кудіна, А. А. Марушкевич, Н. В. Постоюк, Є. С. Спіцин) та наукової праці (П. П. Автомонов, С. П. Балашова, Х. Ш. Бахтіярова, Н. І. Головка, Н. М. Дем'яненко, В. В. Кудіна, Н. М. Кузьменко, А. А. Марушкевич, О. В. Плахотнік, Є. С. Спіцин); громадської (П. П. Автомонов, О. Ф. Гук, Н. М. Кузьменко, А. А. Марушкевич, О. В. Плахотнік, О. К. Проніков, Є. С. Спіцин) та управлінської роботи

(Н. М. Кузьменко, А. А. Марушкевич О. К. Проніков, Л. А. Сатановська, Є. С. Спіцин).

Зібрані нами в процесі дослідження спогади про особистісні якості А. М. Алексюка свідчать про його щирю любов і повагу до оточуючих людей (додатки В, Г). Так, А. А. Марушкевич згадує, що протягом років своєї професійної діяльності він проявив себе як людина честі, віддана справі навчання і виховання студентської молоді, підготовки молодих науково-педагогічних кадрів. Вона акцентує увагу на тому, що А. М. Алексюк як особистість був «...надто активним, з високим почуттям обов'язку і відвертості, виправданої строгості, категоричності і відповідальності, вмінням вчасно підтримати і переконати у правильності своєї позиції. Він вражав своєю переконливістю і спроможністю відстояти думку, довести розпочату справу до логічного завершення» [162, с. 7].

О. В. Плахотнік, згадуючи про ученого зазначає: «Велике, як відомо, бачиться на віддалі, але вже зараз цілком очевидно, наскільки багато важив для українського інтелектуального середовища Анатолій Миколайович Алексюк з його гідним подиву подвижництвом на ниві дослідження проблем педагогіки» [191, с. 19]. Вона вказує на те, що професор створив потужний потенціал наукових праць, які слугуватимуть молодим дослідникам основою наукових пошуків.

Названі дослідники *науково-педагогічної* спадщини А. М. Алексюка вказують на те, що він за своєю природою – лідер, організатор, керівник, який вирізнявся принциповістю, незалежністю, емоційністю в кращому, високому виявленні цих рис. Вони акцентують увагу на постійній бадьорості, готовності до дії, неспокої, енергійності і, водночас, притаманній ученому внутрішній рівновазі, упевненості у своїх силах, майбутньому, почутті задоволення від творчості, наукової та освітянської діяльності і життя взагалі. Це відображено у значному науковому доробку вченого, захищених під його керівництвом кандидатських та докторських дисертаціях, у роботі багатьох навчальних закладів. Х. Ш. Бахтіярова зазначає, що інноваційна науково-педагогічна

діяльність ученого Анатолія Миколайовича Алексюка є вагомим внеском у розвиток національної освіти, зокрема педагогіки вищої школи. У її спогадах Анатолій Алексюк постає як учитель, який наставляв своїх аспірантів бути дуже уважними до методологічного апарату наукових досліджень, вимагав прискіпливої, аналітичної роботи із науковими джерелами, філософського осмислення феноменів виховання, навчання, спрямованих на отримання нових знань про закономірності освітнього процесу. Вона вказує на особливу увагу А. М. Алексюка до розвитку експериментальних педагогічних досліджень, публікацій у пресі, звертає увагу на його якості як громадського діяча і науковця, який спрямовував свої зусилля на відтворення інтелектуального потенціалу нації та виведення вітчизняної освіти на якісно вищий рівень [80] (додатки В, Г).

Л. А. Сатановська доводить, що цінність досвіду А. М. Алексюка полягає передусім у показі шляхів вирішення досліджуваної проблеми в теоретичному і практичному аспектах. Його педагогічні погляди та вчення про професійно-педагогічну спрямованість особистості майбутнього вчителя в процесі вивчення педагогіки не втратили свого значення і в наш час [201].

Аналізуючи особливості *освітньої діяльності* Анатолія Миколайовича Алексюка учені П. П. Автомонов, Х. Ш. Бахтіярова, Н. М. Дем'яненко, В. В. Кудіна, Н. М. Кузьменко, А. А. Марушкевич, О. В. Плахотнік, Н. В. Постоюк, О. К. Проніков, Є. С. Спіцин відзначають, що його завжди переповнювали ідеї щодо покращення навчально-методичного забезпечення тих, хто вчиться, донесення їм інформації щодо розвитку педагогіки і її галузей, оприлюднення свого бачення перспектив науково-педагогічних досліджень, положення яких мають зайняти місце у теорії і практиці педагогічної науки [1; 80; 114; 147; 149; 162; 191; 193; 196; 212].

Є. С. Спіцин відзначає, що цілісність особистості А. М. Алексюка великою мірою визначають його знання з класичної філософії, які базуються на вивченні доробку відомих світу особистостей, зокрема Григорія Сковороди, чию

філософсько-пісенну спадщину той не раз майстерно використовував на своїх лекціях, семінарах [212].

Н. В. Постоюк зосередилась на викладі А. М. Алексюком лекційного матеріалу під час занять зі студентами і відзначила, що він подавав матеріал лекцій не як констатацію певних фактів, а як власні роздуми про ті чи інші проблеми педагогіки. Такий підхід, безперечно, спонукав студентів до дослідницької діяльності, докладання зусиль для вирішення завдань [193].

О. К. Проніков під час дослідження праць А. М. Алексюка дійшов висновку, що найважливіші питання навчального процесу – це багатство змісту і форм організації навчання, розмаїтість інформації, можливість створення умов для розвитку особистості, а також вирішення завдань професійної освіти з одного боку та відсутність вільного часу для задоволення своїх непрофесійних інтересів і потреб з іншого. Виходячи з цього виникає усвідомлення того, що «мета всебічного гармонійного розвитку особистості не завжди реалізується на практиці» [196, с. 12].

Колеги ученого П. П. Автомонов, В. С. Заслуженюк, Л. Г. Коваль високо оцінювали рівень викладання А. М. Алексюка, про що вони зазначали в рецензії на його відкриту лекцію на тему «Суть і закономірності навчального процесу. Проблемне навчання» [234] (додаток 3).

Рекомендуючи його до чергового обрання на посаду професора, співробітники кафедри педагогіки відзначали, що: «А. М. Алексюк висококваліфікований, здібний, доброзичливий, має високі моральні та ділові якості, яскраві здібності до педагогічної, виховної, методичної та науково-дослідної роботи у ЗВО. Лекції та практичні заняття проводить на високому методичному рівні. Середній бал (за результатами опитування студентів) – 4.3.» [234] (додаток 3). Аналізуючи ораторський талант А. М. Алексюка колеги і студенти відзначали панування на його лекціях любові і поваги до студентів завдяки досконалому володінню мистецтвом слова. Вони вказували на його здатність відчувати аудиторію, уміння помічати в очах слухачів зацікавленість, підтримку, спроможність вислухати думку

співрозмовника. Ученому був властивий життєвий оптимізм, що будувався на міцних знаннях [234] (додатки В, Г).

Розглядаючи постать А. М. Алексюка як *ученого*, науковці П. П. Автомонов [1], Н. М. Дем'яненко [114], В. В. Кудіна [147; 214], Н. М. Кузьменко [149], А. А. Марушкевич [162], О. К. Проніков [196], Л. А. Сатановська [201], Є. С. Спіцин [212; 214] відзначили його надзвичайну ретельність у доборі матеріалів до написання своїх численних праць, виваженість в обґрунтуванні власних позицій, своєчасність підготовки видань.

Неможливо заперечити той факт, що праці Анатолія Миколайовича Алексюка є досить цитованими і нині як у текстах дисертаційних робіт, авторефератів, так і в найновіших працях нинішніх учених з проблем історії педагогіки, дидактики, теорії виховання, національної освіти, внеску конкретних персоналій у розвиток вітчизняної педагогіки [102].

Н. М. Кузьменко зосередила увагу на ідеях А. М. Алексюка щодо національного відродження вітчизняної освіти. Вона вказала на бачення ученим шляхів відродження школи в умовах незалежної України. До них учений відносив оновлення змісту навчання, підвищення його освітніх, розвиваючих і виховуючих функцій та побудову змісту освіти на системі вартостей, що історично вироблені народом, людством. Н. М. Кузьменко наголосила, що «принципово важливими аспектами в оновленні змісту навчання вчений вважав інформаційний і діяльнісний компоненти» [150, с. 16].

Доречно зазначити: дослідники наукового доробку А. М. Алексюка переконані у його впевненості в тому, що сформована внаслідок оволодіння педагогічною теорією властивість особистості вчителя дозволить йому досягти творчості та мистецтва у своїй професійній діяльності. Педагог вважав, що професійно-педагогічна спрямованість особистості вчителя є провідною системоутворюючою властивістю, яка виражає його всебічну орієнтованість у специфічному виді діяльності – педагогічній праці і виступає в інформаційній обізнаності щодо сфери і суті педагогічного процесу (когнітивний компонент), позитивно стійкому ставленні до педагогічної професії (емоційно-вольовий

компонент), схильності та потреби до професійно-педагогічного спілкування (мотиваційний компонент).

Окремі вчені переконують, що в обґрунтуванні способів реалізації умов формування професійно-педагогічної спрямованості майбутніх учителів А. М. Алексюк виходить з того, що студенти повинні бути постійно залучені до ситуації, професійно-орієнтованої розумової діяльності, яка «викликає необхідність концентрації їхньої інтелектуальної, емоційної та волевої активності за трьома напрямками: розширення обізнаності у сфері педагогічної діяльності; зміцнення позитивно-стійкого ставлення до педагогічної професії; посилення потреби у професійно-педагогічному спілкуванні» [193, с. 62].

Вивченню *громадської діяльності* А. М. Алексюка присвячено окремі позиції наукових праць Н. М. Кузьменко [150; 152], А. А. Марушкевич [162], Є. С. Спіцина [212; 213; 214], в яких дослідники звертають увагу на її багатоплановість та відзначають, що Анатолія Миколайовича Алексюка знають в Україні і за її межами як експерта й опонента багатьох наукових робіт, активного діяча у справі створення і організації діяльності науково-педагогічних товариств, відділень наукових структур. Поза його увагою не залишались факти, пов'язані з політичними подіями останніх десятиліть, які стосувались розвитку освіти, навчання і виховання в Україні. «Він не був байдужим до забезпечення україномовного навчання молодих поколінь; ми пам'ятаємо його виступи на форумах, присвячених поверненню несправедливо замовчуваних імен і досягнень учених-українців, яким довелось залишити рідну землю і доживати віка за її межами» – згадує А. А. Марушкевич [162, с.7].

Анатолій Миколайович Алексюк більше 10 років очолював спеціалізовану вчену раду з захисту докторських дисертацій з педагогіки в КДУ ім. Т. Г. Шевченка (з 1994 р. Київський національний університет імені Тараса Шевченка), яка дала путівку у життя багатьом відомим вченим як України, так і колишнього Радянського Союзу. Зокрема під керівництвом А. М. Алексюка

відбувався захист докторської дисертації М. Д. Нікандрова – президента Російської Академії Освіти [212].

Аналізуючи сутність розробленості проблеми дослідження, ми дійшли висновку про частковий розгляд (переважно учнями та колегами А. М. Алексюка) його освітньої діяльності та педагогічних ідей. У їх працях, в основному статтях, спогадах, рецензіях та витягах з протоколів засідань кафедри педагогіки КДУ ім. Т. Г. Шевченка, проглядається розкриття окремих віх життєдіяльності вченого та короткий зміст поглядів на розвиток історії освіти, навчання, виховання, становлення особистості педагога в Україні. Проте потребують детального розгляду і певних уточнень питання періодів освітньої та науково-педагогічної творчості, ідей щодо розвитку дидактики вищої школи та впровадження модульно-тьюторської системи організації навчання, виховання молоді тощо.

Сучасний історико-педагогічний напрям представлений різними тематиками наукових досліджень. У роботах, присвячених вивченню історіографічного аспекту вітчизняної історії педагогіки, виокремлено наступні фундаментальні напрями історико-педагогічних досліджень: історія національної педагогічної думки, яку вважають неподільною комплексною єдністю уявлень, поглядів, концепцій та роздумів про освіту і виховання, акумульованих і апробованих педагогічною спільнотою впродовж століть; історія школи та освіти, що, на думку дослідників О. В. Адаменко [4-6], М. В. Богуславського [85], Н. В. Гузій [107], Н. М. Гупана [109], О. В. Сухомлинської [215-217] та ін., включає наукове вивчення історії зачаткування та функціонування різних типів навчальних і виховних інституцій, а також студіювання розвитку теорії та запровадження практики виховання і освіти на певному етапі розвитку соціуму; педагогічні персоналії, що визначається як напрям історико-педагогічних досліджень, який презентує творчі біографії видатних освітян, вихователів, громадських діячів і комплексно висвітлює сукупність їхніх педагогічних ідей і досвіду діяльності в історико-педагогічному й суспільно-культурному контекстах. Як бачимо,

історико-педагогічна персоналістика як напрям наукових досліджень займає чільне місце в загалі педагогічно-орієнтованих напрямів.

Персоналістичний напрям історико-педагогічних досліджень останнім часом стає дедалі актуальнішим, зважаючи на сучасні освітні виклики та спроби тотальної трансформації освітньої галузі сьогодення. Як засвідчує опрацювання сучасних історико-педагогічних дисертаційних робіт (У. З. Борис [92], Г. В. Корнюш [138], Н. В. Кошечко [139], Н. П. Кривчун [142], Н. М. Кузьменко [151], Н. В. Марченко [161], А. А. Марушкевич [163], Н. В. Постоюк [192], Н. О. Ярмач [232] та інших) в останні роки спостерігається активізація персоналістичного напрямку. Вони присвячені науковому обґрунтуванню оцінки педагогічної діяльності окремих постатей, установленню ролі кожної особистості в контексті української і зарубіжної педагогіки. Відтак, вивчення поглядів, концепцій, настанов видатних громадсько-освітніх діячів і педагогів минулого розширює межі нашого бачення історико-педагогічної мапи світу, уможливорює її нову інтерпретацію для віднайдення педагогічно-цінних й актуальних теоретичних і практичних надбань педагогічної історії.

Вивчення вітчизняних наукових праць різних років, покликаних відтворити педагогічні портрети громадсько-освітніх діячів і фахівців із питань виховання і навчання дозволило встановити, що педагогічна персоналістика має власний категоріальний апарат, чітку структуру досліджень, а також сформовану теоретико-методологічну базу. Вона, як один із важливих напрямів досліджень історико-педагогічної науки, впливає на сучасний розвиток освіти, який неможливий без вивчення поглядів і концепцій педагогів, освітян, громадських діячів минулого. Історіографічна складова стала обов'язковим компонентом у дисертаційних роботах або в дослідженнях історико-педагогічного характеру. Щоб визначити завдання дослідження, необхідно з'ясувати, чого вже досягли науковці у конкретному питанні. Історіографічний аналіз базується на дослідженні джерел педагогічної історіографії. Отже, ретельне вивчення джерельної бази є запорукою об'єктивних та достовірних результатів будь-якого наукового історичного пізнання. Структура й методологія наукових досліджень персоналістичного спрямування були схарактеризовані в роботах

О. В. Адаменко [4-6], М. В. Богуславського [85], Н. В. Гузій [107], Н. М. Гупана [109], Н. М. Дем'яненко [113], А. А. Марушкевич [163], О. В. Сухомлинської [215; 216; 2117] та ін.

На думку О. В. Сухомлинської, педагогічна персоналія – це «більше ніж наукова, освітня чи творча біографія, це швидше персоніфікований процес утворення цінностей, культури в рамках гуманітарної традиції, її певна конкретизована модель» [215, с. 42]. У своїй праці «Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем» (2003) вона виокремила складові аналізу наукового доробку педагогічної персоналії, до яких віднесла: 1) життєпис педагога (особистісна історія); 2) власний особистісний підхід до розгляду педагогічного процесу (моральний, етичний зміст творчості); 3) предметний підхід (включеність або невключеність у тогочасний педагогічний процес); 4) ідейно-соціальні, культурницькі засади (розмаїття зв'язків з епохою, міра й сила їх впливів на педагогічні погляди) [215, с. 42-43].

На підтвердження необхідності розробки персоналістичного напрямку розвитку історико-педагогічних досліджень О. В. Сухомлинська, посилаючись на внесок в освітню скарбницю Ж. Ж. Руссо та Л. Толстого [215], доводить, що «часто ідеї, висловлені тим чи іншим педагогом, не збігаються, а іноді й прямо протилежні освітній практиці» [215, с. 20], а сам мислитель формує в творчості парадигму, яка може проявлятися через декілька десятиліть. Вона переконує: «саме життя педагога, його особиста біографія часто є основою наукової реконструкції епохи, висвітлює загально-педагогічний досвід того чи іншого періоду, тобто духовна біографія є матеріалізацією історії думки й духу, дає матеріал для реконструкції, зіставлення й висновків історико-педагогічного характеру» [216, с. 20].

Виходячи з цього, ми вдалися до розкриття наукового доробку А. М. Алексюка, застосовуючи окреслені О. В. Сухомлинською складові подібного аналізу. Нами було здійснено біографічний, феноменологічний, парадигмальний підходи.

Враховуючи тлумачення О. В. Сухомлинської, ми наводимо трактування їх суті. *Біографічний підхід* – це такий спосіб опрацювання джерел, за якого біографія педагога виступає, з одного боку, визначальним фактором його творчості, а з іншого, віддзеркалює епоху, в якій жив і працював учений. Він допомагає знайти причини появи й розвитку педагогічних ідей у різних фактах біографії, побачити за нагромадженням емпіричних фактів певні закономірності [216]. Цей підхід був використаний для вивчення формування світогляду А. М. Алексюка та аналізу впливу його світоглядних позицій на творчий доробок, а також для доведення того факту, що педагог був виразником своєї епохи.

Феноменологічний підхід розкриває значення суб'єктивного досвіду як основного вимірника сутності людської особистості. Відмова від ідеалізації, догматизму, упередженості під час аналізу та опису наукових та педагогічних поглядів персоналії [216]. А. М. Алексюк узагальнив кращий досвід тих часів, висвітлив його у своїх працях і запропонував оригінальну реалізацію забезпечення освіти і виховання через організацію виховної роботи в закладах загальної середньої освіти та вищої освіти тощо.

Парадигмальний підхід дає змогу розглянути логіку розвитку ідей педагога з позиції самої науки, основні підходи до висвітлення педагогічних персоналій, її внутрішньої динаміки, з точки зору виникнення і трансформації різних ідей, положень, вироблених науковцем окремої спільноти, що діяла в певний історичний період [216]. У рамках цього підходу нами були вивчені чинники, які вплинули на формування А. М. Алексюка як педагога і науковця. Проаналізувавши його педагогічні ідеї, ми висвітлили їхню еволюцію, яка мала кількісний характер і її суть полягала у поступовому розширенні меж дослідження. Вивчення науково-педагогічного доробку А. М. Алексюка дозволило виявити, що йому характерна багатогранність. Учений здійснив чимало напрацювань з історії педагогіки, загальної педагогіки, дидактики, зокрема модульно-тьюторського навчання, теорії виховання тощо.

У дослідженні педагогічної персоналії А. М. Алексюка ми поєднали згадані підходи, що дає можливість більш повно оцінити вплив педагогічних ідей ученого на розвиток сучасної педагогічної науки. У реалізації технології персоніфікованого підходу простежується єдина система у висвітленні педагогічної персоналії. Вона складається з наступних основних етапів: аналіз історичного періоду; визначення ролі і стану розвитку освіти; висвітлення основних етапів життєвого і творчого шляху персоналії; характеристики педагогічних поглядів і напрямів освітньої діяльності; визначення ролі, місця і значення внеску спадщини відомого педагога у розвиток педагогічної науки [217].

Таким чином, дане дослідження покликане встановити місце і роль відомого вченого А. М. Алексюка в розвитку педагогіки як науки й у розв'язанні актуальних проблем навчання й виховання на різних освітніх рівнях, систематизувати й комплексно представити його теоретичні ідеї, пропозиції й рекомендації; узагальнити досвід його діяльності як педагога, окресливши можливі шляхи впровадження його прогресивних поглядів в сучасному освітньому процесі.

Підвищений інтерес наукової спільноти до історико-педагогічної персоналістики знаходить свій вияв в успішному проведенні заходів, присвячених вивченню вагомих педагогічних постатей, активній участі учених у педагогічних читаннях, засіданнях, наукових круглих столах, конференціях тощо та написанні численних дисертаційних робіт на історико-педагогічну тематику. Персонофіковане історико-педагогічне дослідження має сформовану методологічну базу, сталу структуру, своєрідну лексику. Теоретико-методологічне підґрунтя і побудова напрямів названого спрямування були досить ґрунтовно схарактеризовані в науково-педагогічній літературі. Проаналізувавши ступінь вивченості в історико-педагогічному персоналістичному дискурсі педагогічної постаті А. М. Алексюка, яскравої й знакової особистості в освіті, доходимо висновку, що незважаючи на масштабність його теоретико-практичного педагогічного доробку, педагогічні

погляди і діяльність ученого в контексті розвитку вітчизняної освітянської думки досі не були предметом спеціального дослідження в окремих історико-педагогічних напрямках.

Як попередньо визначено, науково-педагогічні здобутки А. М. Алексюка мали як теоретичний, так і практичний характер.

Ознайомлення з архівним реєстром архіву КНУ імені Тараса Шевченка [235], а також із опублікованими працями ученого в українських бібліотечних фондах [7-60; 204] уможлиблює твердження, що творча спадщина А. М. Алексюка абсолютно вражає своєю багатоаспектністю й обсягом. Вона включає ґрунтовні розробки проблем теорії та історії педагогіки, дидактики, теорії виховання, підготовки педагогічних та науково-педагогічних кадрів, управління освітою. Історіографічний аналіз літератури, архівних матеріалів і періодичних видань середини ХХ – початку ХХІ ст. дозволив установити, що серед сучасників науковця не було тих, хто б ґрунтовно займався його науково-педагогічною спадщиною.

У процесі дисертаційної роботи нами було використано значну кількість літератури, яку класифіковано відповідно до проблем дослідження та його змісту. Джерельну базу умовно диференційовано на загальну та специфічну. Загальна група джерел стосується досліджуваної проблеми і включає підручники, монографії, наукові статті, пов'язані з педагогікою, дидактикою, вихованням тощо. Специфічні джерела складають праці, які стосуються аналізу науково-педагогічної спадщини А. М. Алексюка (опосередковані) та праці самого вченого (безпосередні). Опосередковані джерела класифіковано відповідно до мети дослідження і хронологічного підходу: 1) вивчення творчого доробку педагога у контексті висвітлення історії педагогіки, виховання та дидактики; 2) розгляд управлінської діяльності; 3) аналіз актуальних проблем вищої освіти і виховання студентської молоді на сучасному етапі. Щодо специфічних джерел, то відповідно до проблемно-тематичного підходу виокремлено такі групи праць науково-педагогічної спадщини вченого: 1) історико-педагогічні (вивчення історії розвитку вищої

освіти, теорії навчання й виховання); 2) науково-методичні (розгляд питань удосконалення освіти і виховання студентів). За змістом праці систематизовано на монографії, навчальні посібники, методичні рекомендації, наукові і науково-популярні статті.

Систематизація науково-педагогічної спадщини вченого дозволила отримати уявлення про різноплановість його доробку та кола проблем, які він досліджував.

Класифікація джерельної бази дослідження за різними ступенями дозволило цілісно опрацювати питання становлення А. М. Алексюка як педагога та науковця, його діяльність у КДУ імені Т. Г. Шевченка та в Міністерстві освіти України.

Систематизація праць А. М. Алексюка з використанням хронологічного підходу, дозволила виявити, що його наукова персоналія характеризується сталим інтересом дослідників, що доводить невичерпність, багатство й актуальність напрацювань ученого як педагога, дослідника, управлінця, громадського діяча (додаток Б).

Науково-педагогічна спадщина А. М. Алексюка є невичерпним джерелом цінних ідей та думок, її цілісний системний аналіз ніколи не здійснювався, тому ми звернулися до його творчого доробку з метою вивчення життєвого й творчого шляху педагога (див табл. 1).

Таблиця 1.

Систематизація науково-педагогічної спадщини А. М. Алексюка

За змістом	За проблематикою	
	Історико-педагогічні	Науково-методичні
Монографії		<p>Развитие теории методов обучения в советской педагогике (1917 – 1971 г.г.): Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. (1972); Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні: Педагогічні концепції (1997); Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: монографія</p>
Навчальні посібники, підручники	<p>Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. Підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів вищих навчальних закладів (1998);. Текстовий аналіз головного твору Григорія Ващенко (Передмова наукового редактора) Ващенко Г. Загальні методи навчання: підручник для педагогів. (1997).</p>	<p>Ефективність методів навчання на уроці(1965); Загальні методи навчання в школі(1973); Загальні методи навчання в школі(1981); Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: модульне навчання: Навч. посібник (1993); Методи навчання і методи учіння (1980); Організація самостійної роботи студентів в умовах інтенсифікації навчання: навч. посіб. (1993); Експериментальне впровадження технології модульної організації навчання у вищій школі (на прикладі гуманітарних предметів): навч.-метод. посіб. (1994) та ін.</p>
Методичні рекомендації		<p>Проблемне навчання на уроках у процесі вивчення нового матеріалу:метод. лист. (1971); Методи навчання і методи учіння. (1980); Концепція вихідних засад демократизації навчального процесу в освітніх закладах України (1996) та ін.</p>
Наукові статті		<p>Закономірності наукового пізнання і методи навчання (1963); Ефективність методів навчання на уроці (1965); Теорія педагогіки і мистецтво виховання (1966); С. Х. Чавдаров – заслужений діяч науки УРСР (1967); Про дидактичні вправи на уроках (1967); Значення і суть проблемності в навчанні (1970); Класифікація загальних методів навчання (1971); Генезис теорії методів навчання в радянській педагогіці (1972); Про інформаційно-пошукові методи навчання (1974); Принцип, закономірність, закон у педагогіці (1980); Взаємодія форм організації і методів навчання (1983); Взаємодія форм організації и методів навчання (1983); Про книгу Г. Ващенко «Загальні методи навчання» (1995); Неолібералізм у педагогіці (1995); Основні технології навчання в сучасній вищій школі України: деякі питання теорії і практики (1999) та ін</p>

1.2. Періоди життя і діяльності А. М. Алексюка

Аналіз архівних документів і наукової літератури, який висвітлює життєвий і творчий шлях Анатолія Миколайовича Алексюка, дає підстави стверджувати, що проблема періодів його діяльності розглядалася не в повному обсязі. Виходячи з цього ми вирішили проаналізувати тлумачення даного терміну. В словнику української мови «період» визначається як «проміжок часу, обмежений певними датами, подіями і т. ін.» [210, с. 325].

В нашому дослідженні визначимо, що «етап» – певний момент в науковій та педагогічній діяльності А. М. Алексюка, а «період» – проміжок часу, обмежений певними датами, подіями в житті А. М. Алексюка.

Досліджуючи науково-педагогічну діяльність А. М. Алексюка професор Є. С. Спіцин виділяє два чітко окреслених періоди: **перший** – до 1975 року, у який коло наукових інтересів науковця було обмежене, головним чином теорією загальних методів навчання та їх реалізацією у середній школі [212; 213]. Головними подіями цього періоду він вважає видання монографії «Загальні методи навчання» (1973) та захист докторської дисертації (1972); **другий** період, на його думку, розпочався у 1975 році після призначення А. М. Алексюка завідувачем кафедри педагогіки КДУ імені Т. Г. Шевченка. У цей проміжок часу Анатолій Миколайович працював над другим виданням монографії, присвяченої загальним методам навчання та поступово став переключатися на дослідження проблем вищої освіти [213]. На переконання Є. С. Спіцина це було пов'язане з необхідністю готувати у КДУ імені Т. Г. Шевченка викладачів суспільних наук для всіх вищих навчальних закладів УРСР та Молдавії. З цією метою на філософському, економічному та історичному факультетах відкрилися відповідні відділення, у навчальних планах яких з'явилися нові дисципліни: педагогіка вищої школи, методика викладання у вищій школі, педагогічна практика у вищому навчальному закладі тощо.

А. М. Алексюк, як завідувач кафедри педагогіки, мав безпосередньо брати участь в організації процесу навчання на цих відділеннях. До того ж, він особисто взявся за розробку нового для нього курсу «Педагогіка вищої школи» і читав його студентам філософського та економічного факультетів. Анатолій Миколайович приділяв велику увагу і практичній підготовці майбутніх викладачів: він брав участь у розробці програми асистентської педагогічної практики на названих факультетах, організовував ці практики й керував студентами-практикантами.

Саме у цей період почалася зміна пріоритетів і у науковій проблематиці вченого. Спочатку це стало помітним при визначенні тем дисертаційних робіт перших аспірантів А. М. Алексюка [212].

Незважаючи на те, що демократичні тенденції у суспільному житті країни в середині та другій половині 60-х рр. призупинилися, активізація педагогічної думки та шкільної практики у часи «відлиги» стала поштовхом до розвитку інноваційних, новаторських ідей в освітній сфері, зумовила певне розмаїття педагогічного пошуку. Розширення соціального замовлення на підготовку високоосвіченої, готової до успішної діяльності на виробництві і продовження навчання особистості підвищило і статус психологічних та педагогічних досліджень, їх взаємозв'язок. Велике значення для вирішення проблеми добору відповідних змісту методів навчання мали результати досліджень А. М. Алексюка [9; 10; 11; 15; 17; 18; 19; 20; 23; 28; 30; 31; 51; 52; 50], Є. Я. Голанта [103], М. О. Данилова, Б. П. Єсипова [111], І. О. Синиці [202] та інших.

Слід зазначити, що на початку 70-х років ХХ століття педагогіка вищої школи в УРСР знаходилась тільки на етапі зародження: не було жодної кафедри педагогіки вищої школи, у НДІ педагогіки УРСР не було наукового підрозділу, який би досліджував проблеми педагогіки вищої школи, був відсутній періодичний журнал, пов'язаний з даною проблематикою. Дослідження актуальних проблем вищої школи, розпочаті А. М. Алексюком і його оточенням, у той час були актуальними. І коли Інститут проблем вищої

школи Міністерства освіти СРСР запропонував кафедрі педагогіки КДУ ім. Т. Г. Шевченка взятися за розробку абсолютно нової на той час проблеми теоретичних засад кредитно-модульної системи організації навчання у вищій школі – А. М. Алексюк, не довго вагаючись, очолив цей напрям і отримав хороший результат.

Робота Анатолія Миколайовича Алексюка характеризувалася науковими й особистісними пошуками, виявленням власних можливостей. Систематизація й узагальнення положень його науково-педагогічної спадщини та вивчення життєвого шляху дозволили нам виділити такі періоди життєдіяльності ученого:

перший (1932 – 1947) – *період підліткового формування особистості*. У цей час у родині та школі відбулося прищеплення моральних чеснот, людських і національних цінностей та ментальних орієнтирів, які визначили вибір життєвого шляху і позначилися на професійній та науковій кар'єрі педагога;

другий (1947 – 1959) – *період здобуття фахових знань і першого професійного досвіду*. Він включає навчання в педагогічному училищі та університеті, робота на посадах учителя математики та вчителя історії, завуча школи;

третій (1959 – 1968) – *період навчання в аспірантурі та початок науково-педагогічної діяльності*. Після закінчення аспірантури розпочинає викладацьку діяльність на кафедрі педагогіки в КДУ ім. Т. Г. Шевченка;

четвертий (1968 – 1972) – *період управлінської діяльності на посаді заступника міністра освіти УРСР*;

п'ятий (1972 – 2014) – *період розгортання науково-педагогічної діяльності*. Він характеризується розкриттям творчого потенціалу Анатолія Миколайовича Алексюка, який веде активну наукову і громадську роботу, захищає докторську дисертацію, очолює кафедру педагогіки КДУ ім. Т. Г. Шевченка.

Кожен період освітньої діяльності А. М. Алексюка супроводжувався методичною, науковою, організаційною, управлінською, викладацькою, громадською діяльністю.

Вивчаючи *перший період життя* А. М. Алексюка, який протікав у 1932 – 1947 роках, ми звернули увагу на його родинно-сімейне середовище та побутову культуру, які мали вирішальний вплив на формування характеру та уподобань майбутнього вченого. Крім цього, нами проаналізовано роль школи, позашкільних організацій-товариств, тощо у формуванні світогляду, корекцій поведінки, становленні цілісної особистості відомої постаті.

З архівних джерел ми довідалися, що А. М. Алексюк народився 14 червня 1932 року в селі Олізарівка, Довбишського району Житомирської області в сім'ї сільського вчителя [234; 235].

До початку Другої світової війни Анатолій Миколайович Алексюк закінчив два класи Червоноармійської середньої школи Житомирської області. Від батьків на генетичному рівні він успадкував психоматичні детермінанти, які задали алгоритм його формування не лише в дитячому і підлітковому віці, а у подальшому житті.

Мати Анатолія Миколайовича – Катерина закінчила до 1917 року лише два класи початкової школи, але глибоко розуміла роль освіти в житті людей і протягом життя намагалась виконувати останній заповіт чоловіка – сприяти здобуттю дітьми знань, їх навчанню.

Анатолій Алексюк успадкував від батька глибоку зацікавленість освітньою сферою, невсипучу енергію та активну громадянську позицію. Отож, родинне оточення, сім'я стали тими вагомими чинниками, що вплинули на формування Анатолія Алексюка як людини-патріота, громадянина та національно свідомої, глибоко моральної і працелюбної особистості. Сімейне виховання відіграло помітну роль у виборі ним професії, розвинуло прагнення до творчої праці, заклало генотип постійного творчого пошуку та боротьби за все нове і актуальне.

Усебічний аналіз наукового доробку Анатолія Миколайовича Алексюка та свідчень і спогадів колег, товаришів, учнів дозволяє стверджувати, що стрижнем і сенсом його життєдіяльності завжди була школа (додавки В, Г). Поряд із сім'єю, вона справила визначальний вплив на його формування як особистості, патріота, громадського діяча та стала сенсом життєдіяльності, посіла центральне місце в науково-педагогічній спадщині.

Анатолій Миколайович проявляв відмінні успіхи у навчанні, мав лідерські здібності та приятельські стосунки з учнями, серед яких користувався повагою та авторитетом. Значні досягнення у навчанні забезпечувалися не лише його працелюбністю і наполегливістю, а й природними здібностями.

Наскрізною лінією через творчість і життєвий шлях А. Алексюка проходить ідея вибору людиною професії як великої відповідальності перед суспільством, батьками, а найголовніше – перед собою, позаяк тільки сама людина може усвідомити, до чого має більший хист і відчутти, якими природними здібностями наділена.

Другий період життєвого шляху А. М. Алексюка (1947 – 1959) характеризуємо як період здобуття фахових знань і першого професійного досвіду. Він розпочався по завершенню навчання у семирічці (1947). Перед Анатолієм та всією родиною Алексюків не постало питання, куди піти вчитись далі, адже він закінчив Кам'яно-Брідську семирічну школу з похвальним листом, що уможливило його вступ без іспитів на перший курс Коростишівського педагогічного училища Житомирської області.

Навчаючись у ньому, він переймав досвід кращих учителів, знайомився із основами управлінської і керівної роботи школою. Пізнання тонкощів педагогічної діяльності призводить майбутнього управлінця і вченого до розуміння того, що основою її є турбота про учня, пізнання його можливостей і умов життя в сім'ї та колективі. Педагогічне училище А. М. Алексюк закінчив з відзнакою в 1951 році (диплом з відзнакою Т№ 919500 від 30.05.1951 р.) [234], отримавши кваліфікацію вчителя початкових класів, був призначений учителем

історії й математики в семирічну школу села Осички Потіївського району (зараз Малинський район) Житомирської області.

По закінченню училища А. М. Алексюк потрапив до 5 відсотків випускників, які були зараховані до закладів вищої освіти. В серпні 1952 року він вступив до КДУ ім. Т. Г. Шевченка на філософський факультет, який закінчив з відзнакою в 1957 році за спеціальністю «філософія і історія» та отримав кваліфікацію філософа, історика, вчителя історії середньої школи (диплом № 280442 від 02.07.1957 р.) [234] (додаток Ж).

Під час навчання в КДУ ім. Т. Г. Шевченка А. М. Алексюк виявляв неабиякі здібності до науково-пошукової роботи. На 4-му курсі за підсумками конкурсу на кращу наукову студентську роботу «Про розвиток особи в зв'язку з розвитком форм праці» в 1956 р. наказом ректора університету А. Алексюка було відзначено в числі кращих (додаток до газети «За радянські кадри», № 22 від 8 червня 1956 р.) (додаток Д).

За призначенням Міністерства освіти УРСР із серпня 1957 року по серпень 1959 року він працював учителем історії та завучем середньої школи села Цибулів Монастирищенського району Черкаської області. 1 березня 1959 р. був обраний депутатом ради трудящих (Цибулівський виборчий округ № 23) [235].

Третій період освітньої діяльності А. М. Алексюка тривав з 1959 р. по 1968 р.

У травні 1959 року Анатолій Миколайович склав конкурсні іспити в аспірантуру КДУ ім. Т. Г. Шевченка і з 1-го вересня був зарахований на денну форму навчання при кафедрі педагогіки. Його науковим керівником став відомий учений С. Х. Чавдаров.

Аналіз наукової спадщини А. М. Алексюка дозволяє стверджувати, що він продовжив справу свого вчителя, Заслуженого діяча науки УРСР, член-кореспондента Академії педагогічних наук СРСР, доктора педагогічних наук, професора С. Х. Чавдарова. У своїх наукових працях С. Х. Чавдаров обґрунтував шляхи підготовки учнів до практичної діяльності, спеціалізацію

шкіл за одним напрямом, запровадження додаткового навчання з окремих видів роботи за вибором учнів, здійснення широкого зв'язку теорії з практикою у викладанні, зміцнення практичних умінь у гуртковій роботі учнів, вивчення та узагальнення педагогічного досвіду [37; 55]. Він ґрунтовно досліджував спадщину класиків вітчизняної педагогіки: А. С. Макаренка, Г. С. Сковороди, І. Я. Франка, К. Д. Ушинського, Т. Г. Шевченка та ін. За редакцією С. Х. Чавдарова вперше українською мовою було видано підручник «Педагогіка» (1940 та 1941) [218] для педагогічних інститутів. У ньому учений був автором більшості розділів («Радянська дидактика і її принципи», «Методи навчання», «Перевірка і оцінка знань учнів», «Перевідні іспити» та ін.). У підручнику С. Х. Чавдаров обґрунтував стислий історичний огляд основних напрямів у дидактиці минулого, обґрунтовує завдання освіти і навчання у вітчизняній школі, аналізує поняття «загальна освіта», «політехнічна освіта». Крім того, він усебічно аналізував такі методи навчання, як розповідь-лекція, бесіда, робота з підручником, виконання вправ, з ілюстрації і демонстрації у навчанні, лабораторні заняття, екскурсії. Він розкрив значення методів і визначив вимоги до них, підкреслив їх взаємодію, техніку застосування відповідно до вікових та індивідуальних особливостей дітей, виступав проти універсалізації будь-якого методу [218].

Педагогічні погляди, лекції, досвід видатного вченого та безпосереднє спілкування з ним визначили майбутнє А. М. Алексюка. Ще в студентські роки він виявив потяг до наукових досліджень, творчого пошуку. Йому вдалося підготувати цікаву студентську роботу про соціально-економічні основи всебічного і гармонійного розвитку особистості, виконати дипломну роботу, присвячену проблемам політехнічного навчання. Пізніше під керівництвом С. Х. Чавдарова (1944 – 1962 рр. – завідувач кафедри педагогіки) А. М. Алексюк успішно захистив (у 1963 році) кандидатську дисертацію на тему «Взаємозв'язок дидактичних методів в процесі вивчення нового матеріалу на уроках як засіб підвищення ефективності навчання» (додаток Ж). Будучи ще молодим науковцем Анатолій Миколайович у співавторстві зі своїм науковим

керівником підготували методичний лист «Методи навчання в середній школі» (1962) [172]. А. М. Алексюк вважав, що викладачі вищих навчальних закладів як вихователі, незалежно від того, які дисципліни вони викладають, повинні дотримуватися у своїй роботі комплексного підходу до виховного процесу, враховувати всі особливості розвитку майбутнього фахівця [218].

Для Анатолія Миколайовича багато в чому прикладом був один із творців теорії і історії педагогіки Микита Минович Грищенко. Ім'я Микити Грищенка увійшло в історію української освіти як ім'я видатного педагога, вченого, організатора освіти в Україні, директора Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР (НДІП). Він понад 30 років працював викладачем і (з 1957) завідувачем кафедри педагогіки КДУ ім. Т. Г. Шевченка. М. М. Грищенко – видатна постать у формуванні як педагогіки навчальної дисципліни ЗВО, вважається одним із організаторів досліджень із педагогіки вищої школи України. У нього Анатолій Миколайович запозичив відповідальне ставлення до інформації з історико-педагогічних джерел [106]. Але його успіх як науковця, був пов'язаний не лише з ідеями та моделями творчості М. М. Грищенка, а із «... власною здатністю рости і розширювати свої обрії та обрії тих, хто був поруч» [191, с. 19]. Педагогічні погляди, лекції, досвід відомого вченого та безпосереднє спілкування з ним визначили майбутнє А. М. Алексюка.

Працюючи над дисертацією, Анатолій Миколайович провів велику експериментальну роботу в школах України. До захисту ним опубліковано вісім статей щодо методів навчання в умовах реформування школи. За статті, які друкувались в журналі «Радянська школа» та за активну участь в житті журналу А. М. Алексюк в 1962 р. нагороджений грамотою Міністерства освіти УРСР і ЦК профспілки працівників освіти, вищої школи та наукових установ.

З 1 вересня 1962 р. в зв'язку із закінченням аспірантури він отримав призначення на посаду в. о. асистента кафедри педагогіки (Наказ № 887 від 05 жовтня 1962 р.) (додаток Ж), пізніше – старшого викладача [234]. У відділі діловодства та архіву Київського національного університету імені Тараса Шевченка збереглася характеристика від 20 листопада 1962 року, в якій

зазначено, що дисертаційна робота А. М. Алексюка актуальна і свідчить про високу теоретичну підготовку автора і його готовності до самостійних наукових досліджень [234] (додаток Ж). Під час навчання в аспірантурі Анатолій Миколайович активно займався громадською діяльністю. За дорученням Київського обкому КПУ він перевіряв стан виробничого навчання в школах області, був заступником голови бюро первинної організації професійної спілки університету. Як зазначено в характеристиці «Працюючи в. о. доцента, відноситься до своєї роботи виключно добросовісно. Лекції на історичному, філологічному і романо-германському факультетах читає на високому рівні. Вміло застосовує передовий досвід учителів» [234] (додаток Ж).

Системна, копітка, напружена праця згідно з розробленим графіком дозволили Анатолію Миколайовичу вже в січні 1963 р. подати рукопис дисертації на тему «Взаємозв'язок дидактичних методів в процесі вивчення нового матеріалу на уроках як засіб підвищення ефективності навчання» на кафедру педагогіки КДУ ім. Т. Г. Шевченка. Після бурхливого обговорення та завдяки високій оцінці з боку рецензентів і викладачів була прийнята ухвала щодо рекомендації її до захисту.

Захист відбувся в лютому 1963 року. Дисертація викликала неабиякий інтерес, оскільки це було одне з перших фундаментальних досліджень з проблем застосування дидактичних методів у навчальному процесі. 22 квітня 1967 р. А. М. Алексюк отримав вчене звання доцента кафедри педагогіки [234] (додаток Ж).

Починаючи із 1963-64 навчального року викладачі кафедри педагогіки КДУ ім. Т. Г. Шевченка читали факультативні курси «Педагогіка вищої школи». Все популярнішою ставали ідея організації науково-дослідних центрів, які досліджували різні аспекти функціонування вищої школи. Новий крок на шляху організації наукових досліджень з проблем вищої освіти було зроблено КДУ ім. Т. Г. Шевченка. За рішенням ректорату в жовтні 1966 р. у складі кафедри педагогіки створено *сектор дидактики вищої школи*, а саму кафедру

перейменовано на кафедру педагогіки середньої і вищої школи [53]. Крім того, з числа працівників науково-дослідної лабораторії соціологічних досліджень філософського факультету виділено окрему групу, підпорядковану сектору дидактики. Перед нею поставлено завдання науково-педагогічного дослідження університетської освіти. Приступаючи до роботи, сектор виходив з того, що теорія університетської освіти не повинна повторювати педагогіку середньої загальноосвітньої школи. Анатолій Миколайович відзначав їх дві відмінності: «Перша – в університеті велику роль відіграє самоосвіта студентів; друга – самоосвіта скеровується на оволодіння студентами самої науки. Викладання повинно бути на найновітніших методах дослідження» [53, с. 98].

Учений вважав, що дидактичні проблеми вищої школи мають досліджуватись як комплексні за участю фахівців суміжних наук. Працюючи над виробленням загальної теоретичної концепції дослідження, науковці вбачали завдання в тому, щоб спеціально виділити, зокрема, проблему наступності в навчанні між старшими класами загальноосвітньої школи і молодшими курсами університету.

За короткий час роботи на кафедрі (до 1967) А. М. Алексюком написано і опубліковано 20 наукових статей і монографій, серед яких «Методи навчання в середній школі» обсягом 4 друкованих аркуші у співавторстві з науковим керівником С. Х. Чавдаровим [172], «Ефективність методів навчання на уроці» – обсягом 12 друкованих аркушів [17]. У його партійно-виробничій характеристиці зазначається «До роботи ставиться сумлінно і користується авторитетом як серед викладачів, так і серед студентів. Приймає активну участь в громадському житті університету і виконує такі доручення: працює третій рік членом партійного бюро історичного факультету, заступником відповідального редактора науково-методичного збірника «Педагогіка», член редакційної ради університету із видання науково-методичної літератури» (додаток Ж). Він став членом вченої ради філософського факультету.

З 1965 по 1968 рр. А. М. Алексюк – в. о. доцента, згодом – доцент кафедри педагогіки КДУ ім. Т. Г. Шевченка [234] (додаток Ж). В цей період він

успішно поєднував педагогічну діяльність із науковою. З властивим йому завзяттям і самопосвятою віддався новій роботі: розробив і викладав навчальні дисципліни на різних факультетах університету; налагодив стосунки із колегами та студентами, керував практикою; готував навчально-методичні матеріали та продовжував працювати над докторською дисертацією із проблем методів навчання, був керівником сектору дидактики вищої школи при кафедрі.

Четвертий період освітньої діяльності А. М. Алексюка – управлінський. Із 17 червня 1968 р. Постановою Міністерства освіти УРСР № 294 Анатолій Алексюк був призначений на посаду заступника міністра освіти УРСР і працював на цій посаді по березень 1972 р. (Наказ Міністерства освіти Української РСР № 321 – а від 25.06.1968 р.) [235] (додаток Ж). А. М. Алексюк брав участь в Європейському семінарі з питань навчання і викладання, який проводився з 29 липня по 23 серпня 1968 р. педагогічним інститутом ЮНЕСКО в Швеції м. Скеппарголтмен [234] (додаток Ж). За безпосередню участь у даному заході А. М. Алексюку виголошена подяка від ректора КДУ ім. Т. Г. Шевченка І. Швеця.

Активному впровадженню у 60 – 70-х роках у практику шкіл нововведень сприяв активний розвиток педагогічної науки. Це час поживлення вітчизняної педагогічної думки. На сторінках періодичних видань зростає критика традиційних методів навчання, що суперечили тенденціям науково-технічного прогресу. У філософії освіти висувалися ідеї виховання людини, здатної до творчої діяльності. У лютому 1971 р. відбулась IV сесія Ради з координації наукової роботи в галузі педагогічних наук у республіці за 1966 – 1970 рр. і визначення основних напрямків науково-педагогічних досліджень на наступне п'ятиріччя. Матеріали сесії дають додаткову інформацію для визначення провідних тенденцій розвитку інноваційних процесів у 60 – 70-х роках. Сесія відбулась при досить широкому представництві. В її роботі взяли участь понад 250 працівників наукових установ, органів народної освіти, вчителів, викладачів педагогічних ЗВО та викладачів університетів України. Працювало

14 секцій – «Теорії навчання», «Історії педагогіки», «Психології», «Політичного навчання і профорієнтації», «Педагогіки вищої школи» та інші. Під час роботи яких було заслухано 110 доповідей, повідомлень і виступів.

Під час виступу А. М. Алексюк, на той час заступник Міністра освіти УРСР, окреслив коло наукових проблем, що вирішувались у другій половині 60-х років, а саме: шляхи і засоби здійснення загальної середньої освіти, умови переходу шкіл на нові навчальні програми, форми і методи політехнічного навчання, закономірності та умови усвідомлення, систематизації, узагальнення учнями знань та ін. [234]. Характеризуючи перспективний план педагогічних досліджень на 1971 – 1975 рр., А. М. Алексюк підкреслив як позитивне те, що в ньому знайшли відображення питання методології педагогічної науки, історії розвитку теорії педагогіки, планування, організації і економіки народної освіти, удосконалення змісту, форм і методів навчання і виховання та ін. [234]. Проведені глибокі розвідки в теорії навчання, результати яких дали змогу встановити закономірності і визначити умови усвідомлення систематизації, узагальнення і застосування учнями знань на практиці. У 26 школах України здійснювалась експериментальна перевірка нової системи і змісту трудового навчання, за даними якої підготовлено для вчителів ряд методичних посібників; вивчали засоби активізації пізнавальної діяльності учнів, проблемність навчання, важливі питання виховання.

У ряді педагогічних інститутів – Харківському, Дрогобицькому, Ізмаїльському, Слов'янському проводились комплексні дослідження на базі проблемних лабораторій: з питань експериментальної дидактики в Харкові, трудового навчання у Слов'янську, проблеми «колектив і особистість» у Київському педагогічному інституту тощо [234].

А. М. Алексюк вказував і на недоліки в організації наукової роботи з педагогіки: здрібнення подекуди тематики, недостатня увага до загальних проблем теорії навчання і виховання, специфіки сільської школи. Звертав увагу на незадовільний стан запровадження в практику шкіл результатів науково-

педагогічних досліджень. Наголошував на необхідності підвищити роль у цьому координаційної Ради, інститутських кафедр, а також ректоратів.

На цій же сесії підкреслювалась думка про необхідність інтеграції педагогіки з іншими науками – психологією, фізіологією, гігієною, педіатрією, математикою (застосування математичних методів і електрообчислювальної техніки в педагогічних дослідженнях).

Аналіз історико-педагогічних матеріалів [5, 6, 85, 81; 87; 97; 109; 114; 116; 127 та ін.] дозволяє констатувати, що одна з провідних тенденцій інноваційного розвитку вітчизняної педагогіки з кінця 50-х і до середини 70-х років – звернення педагогіки до психологічних досліджень, що знайшло свій вираз у формі врахування закономірностей розвитку особистості в процесі навчання і виховання.

В цей час А. М. Алексюк не полишав велику організаторську та громадську роботу із виховання підростаючого покоління, вдосконалення роботи органів освіти. Із 16 листопада 1971 р. відповідно до заяви був зарахований на посаду доцента кафедри педагогіки КДУ ім. Т. Г. Шевченка [234] (додаток Ж).

П'ятий період діяльності (1972 – 2014) А. М. Алексюка вражає своєю широкомасштабністю та багатовекторністю. Окрім педагогічних наукових інтересів, а також глибокої зацікавленості проблемами навчального процесу, які визначали наукові пошуки вченого протягом попередніх періодів, даний період характеризував ще й навчально-методичний і громадсько-освітній напрями роботи, яким Анатолій Миколайович Алексюк приділяв багато уваги. Названий період включав такі напрями діяльності ученого: науковий, громадсько-просвітницький, навчально-методичний, викладацький.

З 26 вересня 1974 р. він був призначений науковим керівником науково-методичного кабінету технічних засобів навчання КДУ ім. Т. Г. Шевченка, а в листопаді 1974 р. захистив докторську дисертацію на тему «Розвиток теорії загальних методів навчання в Радянській педагогіці 1917 – 1971 рр.» [51]. До

захисту докторської дисертації опублікував 40 наукових праць (близько 70 друкованих аркушів) [234] (додаток Ж).

У червні 1975 р. А. М. Алексюк очолив кафедру педагогіки КДУ ім. Т. Г. Шевченка (Наказ № 189 від 19 червня 1975 р.) [234] та весь занурився в організаційну, викладацьку, наукову та громадську роботу (додаток Ж). Докладаючи багато зусиль для створення дієздатного згуртованого спільною ідеєю колективу, він спрямував його діяльність на розробку нової концепції викладання, дослідження історії педагогіки, педагогіки вищої школи, дидактики.

Рішенням Вищої атестаційної комісії при Раді СРСР від 24 вересня 1976 р. йому присвоєно науковий ступінь доктора педагогічних наук (диплом доктора наук ПД № 000033) [234] (додаток Ж). 18 лютого 1977 року Анатолій Миколайович отримав вчене звання професора кафедри педагогіки (атестат ПР № 001783) [234] (додаток Ж). А. М. Алексюк на високому науково-теоретичному рівні викладав курс «Загальної педагогіки» на філософському факультеті університету, курс «Педагогіки вищої школи» для аспірантів і викладачів вищої школи.

Працюючи в університеті, А. М. Алексюк проявив себе як майстерний лектор, прогресивний педагог, ніколи не байдужий до стану освіти на всіх рівнях, учений, який протягом усього життя не полишав наукової роботи і завжди був обізнаний з останніми тенденціями у педагогічній галузі.

Тривалий час Анатолій Миколайович працював над вдосконаленням освітнього процесу як в середній так і у вищій школі. Він розробив наукові напрями дослідження загальних методів навчання у середній школі та модульно-тьюторської системи організації навчання у вищій школі.

Навчальна і дослідницька робота кафедри збігалася із науковими інтересами та життєвими орієнтирами завідувача. Її діяльність була спрямована на організацію освітнього процесу у вищій школі та удосконалення методів навчання.

Завдяки невгамовній енергії Анатолія Миколайовича кафедра розгорнула різнобічну начальну-методичну роботу: щороку проводили по кілька наукових конференцій і методичних семінарів, її члени активно виступали серед студентства, учительства та громадськості міста й області з актуальних проблем освіти та виховання і навчання молоді.

Анатолій Миколайович не залишався байдужим до стану виховання студентської молоді, зокрема системно проводив у його середовищі лекції і бесіди з проблем морального виховання.

Він не лише керував підготовкою дисертаційних робіт, а й проводив велику організаційну, керівну, координаційну роботу, пов'язану з процедурою здобуття наукових ступенів. Під його керівництвом захищено 25 кандидатів та докторів педагогічних наук. Свого часу А. М. Алексюк очолював спеціалізовану вчену раду із захисту кандидатських дисертацій із педагогіки, пізніше – заступником Голови спеціалізованої вченої ради із захисту докторських дисертацій, Головою експертної Ради із психолого-педагогічних наук Міністерства освіти УРСР. Щороку він аналізував десятки дисертацій, авторефератів, рукописів монографій та інших наукових досліджень; виступав у якості опонента, рецензента; готував відгуки від імені провідної установи.

Багато сил і часу забирала у Анатолія Миколайовича Алексюка редакторська діяльність, оскільки він був заступником відповідального редактора республіканського науково-методичного збірника «Педагогіка», членом редакційної Ради університету із видання навчально-методичної літератури, членом республіканського комітету педагогічної спілки.

Всі ці роки – велика й напружена праця, продуктивна діяльність, результатом якої стала значна педагогічна спадщина, що налічує понад 250 науково-педагогічних праць українською, російською та англійською мовами. Серед них усім відомі «Загальні методи навчання в школі» (1973, 1981) [18; 19], «Методи навчання і методи учіння» (1980) [31], «Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: модульне навчання: Навчальний посібник» (1993) [44], «Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: Підручник» (1998) [43] та інші. Втім,

самим переліком назв доробок Анатолія Алексюка не обмежується, адже в його активі – підготовка та редакторське опрацювання двохтомного видання творів Г. Г. Ващенко, книги праць М. І. Пирогова, участь у підготовці наукових збірників, публікацій [50; 56; 190]. Його наукові публікації відзначаються точністю, виваженістю, високою загальною культурою [7; 8; 12; 13; 16; 21; 22 та інші].

Аналіз історико-педагогічних джерел засвідчує, що лекції А. М. Алексюка завжди користувались великою популярністю й охоче відвідувались студентами (додаток В, Г). Тут педагогічний напрям діяльності ученого тісно межував із громадсько-освітнім, адже його неодноразово запрошували читати публічні лекції в таких провідних університетах Заходу як Варшава (Польща) (1969), Санта-Клара (Куба) (1973), Берлін (Німеччина) (1970), Лейпциг (Німеччина) (1979, 1982), Загреб (Хорватія) (1986, 1988), Краків (Польща) (1988), університети США .

Поряд із професійною і науковою діяльністю Анатолій Миколайович проводив активну громадську працю. В 1995 р. брав участь в конференції, яка відбувалась в Іллінойському університеті в Урбана-Шампейн (США) з науковою доповіддю «Освітньо - педагогічні проблеми українців та етнічних меншостей України». Там розглядались теми: «Етнічні меншості в Україні та їхня роль в розбудові держави», «Українська діаспора: її розвиток та її зв'язки з Україною».

26 липня 1995 р. А. М. Алексюк виступав із лекцією на тему «Українське літературознавство ХХ століття» в Українському вільному університеті м. Мюнхен (Німеччина). Із 1995 р. очолював Всеукраїнське наукове та професійне товариство ім. М. Міхновського (ВНПТМ) (державна реєстрація від 12.03.1996 р. (свідоцтво Міністерства юстиції України за № 723) (додаток К). Головною метою діяльності Товариства було об'єднання національно свідомих науковців і фахівців для сприяння розвитку української науки, утвердження світового авторитету української інтелігенції, спрямування її інтелектуального потенціалу на обґрунтування і поширення української національної ідеї,

духовне та суспільно-економічне відродження української нації та захист членів Товариства (додаток К).

Патріотичні якості завжди були однією із визначальних характеристик ученого. У спогадах про нього, результатах опитування та анкетування, що були використані в процесі дослідження, учні і колеги відзначають його ідейність, принциповість, уміння обстоювати патріотичні й демократичні цінності, національну зорієнтованість життя та педагогічної творчості тощо (додатки В, Г).

Анатолій Миколайович Алексюк вважав, що саме в умовах української незалежності перед вченими та освітянами відкрились небувалі можливості. В інтерв'ю із А. Криштальським учений відзначав: «Є всі підстави для порівняння сучасності із минулим. Саме тепер науковці України мають реальні, а не декларовані можливості для вільного розвитку. Різноманіття навчальних закладів, науковий ріст кадрів, доступ до зарубіжних надбань, досвіду, культури, набагато більші можливості для опублікування наукових праць – ось досягнення демократії, яке важко заперечити» [143].

Із 1996 р. Анатолій Миколайович на громадських засадах перебував на посаді Голови бюро відділення проблем педагогіки вищої школи Академії наук вищої школи України, проводив радіо-лекції з проблем виховання дітей.

Громадсько-просвітницька діяльність охоплювала виконання обов'язків, учителя історії, завуча середньої школи, завідувача кафедри педагогіки, заступника міністра освіти УРСР, парторга кафедри, виконання періодичних доручень партбюро, райкому партії.

Невтомна професійна, наукова, громадська праця А. М. Алексюка знайшли визнання і схвалення з боку трудових колективів, у яких він працював, науково-педагогічної спільноти та державних органів і громадських організацій.

Із квітня 1998 р. по серпень 2003 р. Анатолій Миколайович працював у галузі педагогіки вищої школи України та її історії на посаді провідного наукового співробітника НДІ професійної освіти Академії педагогічних наук

України. Його педагогічні ідеї, добрі справи продовжують його учні, виплекані ним науковці, педагоги, керівники закладів освіти.

Анатолій Миколайович Алексюк глибоко розумів проблеми педагогіки як науки та специфіку освітнього процесу як складного соціально зумовленого явища, яке урізноманітнюється кожним суб'єктом – від педагога до студента чи учня загальноосвітньої школи.

За досягнення в галузі науки і освіти А. М. Алексюк відзначений такими нагородами: Диплом і медаль Лауреата нагороди Ярослава Мудрого в галузі науки і техніки, медаль А. С. Макаренка, пам'ятна медаль з нагоди 160-річчя Київського національного університету імені Тараса Шевченка, медаль в пам'ять 1500-річчя Києва.

Всебічну обдарованість і людські якості Анатолія Миколайовича увиразнюють спогади Андрія Криштальського: «Коли бачиш перед собою настільки грандіозний науковий доробок, працю, що втілилась у підручники та монографії, відчуваєш могутню силу інтелекту співрозмовника, то розумієш: лишень спілкування з такою людиною – уже справжнє щастя» [143].

Учні А. М. Алексюка Х. Ш. Бахтіярова [80], В. В. Кудіна [147; 214], А. А. Марушкевич [162], О. В. Плахотнік [191], О. К. Проніков [196], Є. С. Спіцин [212; 213; 214] та інші, згадують, що він був блискучим лектором, який захоплював не лише новизною фактів, а й новим баченням актуальних питань (додатки В, Г). Аспіранти завжди відвідували всі його лекції та спостерігали за глибоким аналізом педагогічних явищ, були вражені ґрунтовною теоретико-методологічною підготовкою. Вони відзначають прагнення А. М. Алексюка реалізувати у навчально-виховному процесі три великі ідеї: Правди, Добра і Краси. Саме тому свої лекції А. М. Алексюк супроводжував творами визначних композиторів: Л. Бетховена, Ф. Шопена, М. Лисенка та ін. (додатки В, Г).

Визначивши та лаконічно схарактеризувавши життєвий шлях Анатолія Миколайовича Алексюка, нами були визначені періоди освітньої діяльності, а саме, період підліткового формування особистості; період здобуття фахових

знань і першого професійного досвіду; період навчання в аспірантурі та початок науково-педагогічної діяльності; період управлінської діяльності на посаді заступника міністра освіти УРСР; період розгортання науково-педагогічної діяльності.

У кожному періоді діяльності А. М. Алексюка були виокремлені провідні напрями роботи, такі як, навчально-методичний, науковий, громадсько-просвітницький, викладацький, управлінський тощо. Це свідчить, що діяльність педагога була різнобічною та сповненою професійних досягнень. Він реалізувався як успішний вчитель, активний громадський діяч, зам. міністра освіти України, викладач університету, загалом у кожному напрямі діяльності досяг успіхів та виявив себе фахівцем своєї справи.

1.3. Напрями освітньої та науково-педагогічної діяльності А. М. Алексюка

Проаналізувавши життєвий та творчий шлях А. М. Алексюка, ми визначили основні напрями його освітньої та науково-педагогічної діяльності: *дослідження історії розвитку освіти України; розвиток ідей про національну освіту і виховання; розвиток дидактики вищої школи; аналіз педагогічних ідей визначних особистостей; застосування модульно-тьюторської системи навчання у вищій школі; підготовка педагогічних і науково-педагогічних кадрів; управління освітою; розроблення теорії загальних методів навчання.*

Проблемам історії педагогіки, теорії виховання, дидактики, управління навчальним закладом Анатолій Миколайович Алексюк приділяв чимало уваги на сторінках своїх праць, кількість і якість яких свідчить про його копітку науково аналітичну та навчально-методичну роботу [7-60; 172; 185; 190] (додатки Б).

Дослідження історії розвитку освіти України завжди було в центрі уваги дослідників, про що свідчать наукові праці Л. Ф. Курило [180], О. О. Любара [127; 156], А. І. Павка [180], М. Г. Стельмаховича [127], Н. О. Терентьєвої [219], Д. Т. Федоренка [127] та інших. Вагому роль у даному дослідженні належить і Анатолію Миколайовичу Алексюку. Враховуючи те, що

реформування освіти в Україні є національно спрямованим, поєднаним з історією та традиціями народу, підручник А. М. Алексюка «Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія» (1998) [43] залишається актуальним з огляду на необхідність всебічного осмислення і раціонального застосування в сучасному освітньому процесі найкращих пластів вітчизняної педагогіки, спадщини її духовних провідників. Він став першим навчальним виданням із теорії та історії педагогіки вищої освіти України. Свого часу його було визнано одним із кращих серед поданих на конкурс «Трансформація гуманітарної освіти в Україні», організований Міністерством освіти і науки України та Міжнародним фондом «Відродження». За змістом і якістю видання він є підручником нової генерації, зорієнтованим на цінності вітчизняної та світової культури; відповідно високо оціненим Міжнародним фондом «Відродження».

Структурно підручник включає дві частини: «Нариси з історії становлення і розвитку вищої школи й освіти в Україні» [43, с. 7-286] і власне «Педагогіку вищої школи» [43, с. 287-503]. Доцільно поділений навчальний матеріал у підручнику дає змогу вивчати теорію педагогіки вищої школи та становлення вищої освіти в Україні. Він також сприяє об'єднанню цих взаємозумовлених напрямів у єдиному підручнику, забезпечує інтеграцію теоретичних та історико-педагогічних знань, а отже, створення єдиного інтегрованого навчального курсу «Теорія й історія педагогіки вищої школи», що є вагомим напрямом подальшого розроблення проблем вищої освіти.

Н. М. Дем'яненко, аналізуючи праці А. М. Алексюка, відзначає, що підручник відповідає основоположній меті: навчити фахівців самостійно мислити, що має стати реальним підґрунтям освітнього процесу вищої школи [114]. Вона доводить, що «...автор доречно відходить від традицій і стереотипів мислення, вважаючи, що методологічні знання мають бути більш гнучкими щодо соціально-економічних змін і водночас знаходить плюралістичні підходи до інтерпретації минулого історичного досвіду вищої школи України. У зв'язку з цим важливо, що в підручнику реалізовано історико-логічний метод аналізу поставлених мети, завдань і змісту матеріалу» [116, с. 113].

Застосування історико-логічного аналізу дало можливість автору здійснити історико-філософське дослідження теорії і практики сучасної вищої школи України як окремої галузі науково-педагогічного знання. Зауважимо, що до початку 90-х рр. ХХ ст. проблеми історичного розвитку педагогіки вищої освіти здебільшого досліджувалися з акцентом на прикладах і фактах педагогічних ЗВО Росії, майже з суцільною асиміляцією самобутньої підготовки фахівців в Україні. Зважаючи на складність численних, тісно пов'язаних між собою питань, значна частина яких і досі викликає дискусії, структурні складові першої частини підручника А. М. Алексюк назвав нарисами. П'ятнадцять нарисів автор відструктуровав у чіткій хронології. На його переконання: «Лише за умов об'єктивного, неупередженого аналізу історії освіти України ми зможемо водночас вийти на виявлення сучасних тенденцій її розвитку, їх теоретичне осмислення й, отже, на сучасні завдання розвитку української вищої школи, освіти і педагогіки» [116, с. 113]. Змістовно вони включають найвагомші етапи становлення вищої школи і освіти в Україні. Зокрема, це – значення братств у розвитку української вищої школи XVI – XVII ст.; формування та особливості навчально-виховного процесу в Острозькій (1576) і Києво-Могилянській (1615) академіях, Батуринському університеті (проект 1760 р.), Ніжинській гімназії вищих наук князя Безбородька (1820), класичних університетах України; особливості розбудови вищої освіти періоду національно-визвольних змагань українського народу – Української народної республіки (Центральної Ради і Директорії) та Гетьманату, аналіз радянської системи вищої освіти та ін. [114].

Звернення до національних історико-педагогічних цінностей, однією з яких є становлення і розвиток педагогіки вищої школи України, має велике науково-практичне значення, є важливим фактором розбудови сучасної вищої школи, що сприяє інтенсифікації державотворчого потенціалу освіти, здійсненню освітніх реформ у країні, входженню її до світової спільноти.

Застосований ученим розподіл навчального матеріалу є досить вдалим містком між історією і сучасністю, підкреслює взаємозв'язок і відносно

самостійну інформаційну насиченість складових підручника. Увесь матеріал об'єднано за десятьма модулями, з яких шість містять питання історії і чотири – теорії педагогіки вищої школи. Структурно кожен модуль включає оглядово-настановну лекцію, індивідуальну самостійну навчальну роботу, консультації. Завершальним етапом роботи за кожним модулем стали тьюторські заняття. Кожне таке заняття організаційно охоплює кілька видів роботи. З них два (письмова робота й дискусія за змістом опрацьованих джерел) є постійними і обов'язковими, решта (розв'язання педагогічних завдань, аналіз ситуацій, рольові та ділові ігри тощо) застосовуються вибірково.

Аналізуючи підручник «Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія», А. А. Марушкевич зазначає, що: «А. М. Алексюк великого значення надавав історії народу, його просвіті, формуванню шляхом набуття знань національної свідомості. Контекст його праці свідчить про переконаність у необхідності освіти рідною мовою для широких верств населення, оскільки розвиток суспільства завжди відображений у практиці освіти, навчання і виховання підрастаючих поколінь» [162, с. 7].

Червоною ниткою через творчий доробок А. М. Алексюка проходить аналіз *розвитку ідей про національну освіту і виховання*. Відповідно важливою є його думка щодо значення не лише виховання громадянина вільної незалежної держави, а й навчання його цінностям демократії, засвоєння ним знаннями про права, свободи, закони, обов'язки особистості перед державою і забезпечення кожній людині гідного захисту з її боку. Одним вихованням не можна досягнути бажаної мети. Студент повинен знати цінності і обстоювати власні права та виконувати громадянські обов'язки перед народом і державою. У своїх наукових працях учений чітко формулював чинники формування особистості. У його баченні людина народжується як індивід, як суспільний суб'єкт, із притаманними їй природними задатками і формується як особистість у системі суспільних відносин завдяки цілеспрямованому вихованню. Розвиток людини – процес фізичного і психічного становлення та формування її особистості під впливом зовнішніх і внутрішніх, керованих і некерованих

чинників, серед яких провідну роль відіграють цілеспрямоване виховання та навчання. Процес розвитку людини супроводжується фізичними та психічними, кількісними та якісними змінами.

А. М. Алексюк визначив об'єктивні і суб'єктивні чинники формування особистості. Так до об'єктивних чинників він відносив необхідні категорії суспільного життя, які закладені в самому суспільстві, природа якого й регулює поведінку людей. Ці основи закладені в навколишньому середовищі, а також у духовному та фізичному світі людини [44]. Суб'єктивними чинниками виховання, на його думку, слід вважати всю систему соціальних інститутів, з участю яких воно здійснюється. Саме таким чином відбувається підготовка нових поколінь фахівців через систему закладів вищої та середньої освіти. Структурними елементами системи соціальних інститутів є також сім'я, засоби масової інформації, організаторська і виховна діяльність держави, існуючих у ній освітніх систем, навчально-виховних закладів, зумовлена, в кінцевому підсумку, освітньо-виховними цілями, що ставляться суспільством [44].

Виховання, на переконання А. М. Алексюка, є одним з найважливіших, найсуттєвіших чинників цілісного процесу формування особистості. Водночас, він вважав його фактором формування національної еліти, джерелом елітарності, інтелігентності, справжньої професійної культури, патріотизму. В умовах повноцінності виховання формується національно свідомо, самодостатня особистість, громадянин України [44].

А. М. Алексюк глибоко розумів проблеми педагогіки як науки про специфіку освітнього процесу як складного соціального явища, яке урізноманітнюється кожним суб'єктом – від педагога-вихователя до учня чи студента. Кожен із них є непересічною, оригінальністю та неповторною особистістю, що будує власне поле життєдіяльності з урахуванням соціальних умов.

Проблемам *теорії виховання* А. М. Алексюк приділяв чимало уваги на сторінках своїх праць, кількість і якість яких свідчить про його копітку науково-аналітичну роботу. Серед цих праць слід назвати: «Наука про

виховання нової людини» (у співавторстві із М. М. Грищенком) (1965) [36], «Теорія педагогіки і мистецтво виховання» (в двох статтях) (1966) [57], «Виховання слід починати з дошкільного віку» (1969) [12], «Завдання організаторів позакласної і позашкільної роботи» (1969) [21], «Критика современных буржуазных концепций воспитания» (у співавторстві із В. Н. Чорним) (1977) [59] та інші.

Анатолій Миколайович Алексюк поєднував навчальний процес із виховним, який і є його істотним складовим елементом. Більше того, у певному розумінні ці поняття за своїм змістом збігаються, надзвичайно ускладнюючи взаємозв'язок цілеспрямованих і стихійних впливів на вихованців, об'єктивних і суб'єктивних чинників. Проведене дослідження доводить, що вчений окремо не вирізняв проблеми дидактики чи теорії виховання. У всіх його працях ці питання розглядаються взаємопов'язано, як дві сторони процесу становлення особистості. Анатолій Миколайович наполягав, що не можна говорити про пріоритет навчання чи виховання студентів, позаяк ці процеси повинні завжди взаємодоповнюватись і працювати на єдиний результат – повноцінне становлення особистості як неповторної та оригінальної у певних соціальних обставинах суспільного життя. Удосконаленню цих елементів покликаний сприяти увесь освітній процес сучасного вищого навчального закладу, а студент та викладач-вихователь мають бути його суб'єктами.

Проаналізувавши дослідження А. М. Алексюка щодо розвитку освіти «К вопросу о концепции организационно-содержательной структуры педагогического университета» (1987) [26], «Удосконалення навчального процесу в середній школі» (у співав. з С. О. Кашиним) (1986) [25], «Концепція вихідних засад демократизації навчального процесу в освітніх закладах України» (1996) [27], «Освітні технології навчання в сучасній вищій школі України: деякі питання теорії і практики (педагогічні та соціально-педагогічні аспекти)» (1998) [41], «Українська вища школа XXVI – XXVII століття» (2001) [58] та ін., ми дійшли висновку, що учений обґрунтував особливості й

специфіку побудови освітнього процесу в Україні з огляду на її потреби за умови державотворення, визначив головні умови для реалізації цих завдань з-поміж яких «на сьогодні особливо актуальним є завдання навчити вихованців школи вчитись, дати їм таку суму знань, умінь та навичок, що роблять можливою подальшу самоосвіту. Але характер специфіки сучасних завдань можна правильно зрозуміти лише враховуючи взаємозв'язки і взаємовплив сучасної економіки і сучасної освіти» [27, с. 58].

Важливою темою дослідження А. М. Алексюка був *розвиток дидактики вищої школи*. Термін «дидактика» у педагогіці охоплює зміст теорії навчання і освіти. А. М. Алексюку вдалося дати чіткі та ємні визначення об'єкта та предмета педагогіки вищої школи, диференціювавши їх зміст, ними активно користуються сучасні дослідники науки. Об'єктом дидактики вищої школи за А. М. Алексюком є навчальний процес у закладах вищої освіти. Предметом дидактики вищої школи учений вважав визначення мети і завдань навчання у закладах вищої освіти, окреслення змісту освіти, виявлення закономірностей процесу навчання, обґрунтування принципів і правил навчання, розробка форм, методів і прийомів навчання у ЗВО, визначення матеріальних засобів навчання у вищій школі.

Найважливіше завдання дидактики вищої школи – розкриття педагогічних закономірностей, що діють у межах навчання, освіти і використання їх з метою формування у майбутніх фахівців бажання оволодівати сучасними науковими знаннями.

Специфіка предмета, об'єкта наукового дослідження дидактики вищої школи пов'язана з тим що тут, спостерігається виключно складне співвідношення емпіричного і теоретичного рівнів дослідження навчального процесу ЗВО. Як і в педагогіці в цілому, в дидактиці простежується, з одного боку, величезний обсяг емпіричного матеріалу, а з іншого – наявність абстрактних об'єктів. Класичний приклад цього – перетворення знань на переконання. На основі визначення загальних засад побудови навчально-виховного процесу, обґрунтування його дидактичного та виховного складників

А. М. Алексюк означив також групи принципів навчання: «До *першої групи* належать принципи, що відображають закономірності зв'язку мети, сутності й змісту навчання. Це, насамперед, принципи розвиваючого і виховного характеру навчання; науковості навчання; активності й самостійності студентів у навчанні; систематичності навчання; зв'язку змісту навчанням з життям, практикою.

Друга група принципів стосується більшою мірою регулювання умов продуктивного навчання. Сюди відносяться принципи наочності у навчанні; достатності навчання; урахування вікових та індивідуальних особливостей студентів; міцності знань; поєднання колективних, групових та індивідуальних форм організації навчання; зв'язки лекційної та поза лекційної навчально-виховної роботи зі студентами; керівної ролі викладача, кафедри у вузівському навчанні» [44, с. 431].

А. М. Алексюк був одним із перших українських дидактів, хто не тільки розробляв теорію модульного навчання, а й здійснив дослідно-експериментальну роботу, в тому числі апробацію власної теорії у практиці викладання курсу педагогіки вищої освіти. Він вперше розробив курс, а пізніше і навчальний посібник «Педагогіка вищої школи» (1993) на основі модульного навчання [44].

Наче випереджаючи час Анатолій Миколайович Алексюк приділив велику увагу інтеграції України у світовий освітній простір, що, на його думку, вимагало змін як у цілій системі освіти, так і в процесі навчання школярів та студентів. «Пристосування до глобальних змін, урахування швидкого розвитку нових технологій, інформатизація суспільного життя порушують і перед українською освітою, цілу низку проблем, які розв'язати буде складно, – зазначав учений [41, с. 32].

Аналіз педагогічного надбання Анатолія Алексюка в галузі дидактики та теорії виховання, пристосування змісту освіти до сучасних потреб окремої особистості і цілої держави, визначення глобальних і конкретних освітніх стратегій, урахування загально цивілізаційних процесів вказує на те, що вчений

чітко усвідомлював масштабність і фундаментальність тих змін, які очікують українську освіту: «Процеси активних пошуків шляхів демократизації освітнього процесу у вузах відбуваються і в наш час, в Україні періоду становлення та розбудови її вже як самостійної держави» [185, с. 77]. Вчений звертав увагу на те, що педагогічні вузівські інновації актуалізувались як в контексті глобальної цивілізації, так і в межах національних проблем відродження української культури, науки і освіти, зокрема, у межах пошуків розбудови національної вищої школи і освіти в Україні.

Невтомно здійснюючи пошук оптимальної дидактико-виховної моделі, усвідомлюючи її ключові компоненти, серед яких важливими були національне та загальнолюдське, учений вважав ці складники двома взаємопов'язаними сторонами навчання і виховання та вказував, що: «Освіта і навчання – провідні чинники виховання фахівця» [44, с. 145].

Варто також наголосити, що Анатолій Миколайович активно досліджував систему освіти та освітній процес у різних країнах світу з тим, щоб урахувати найкращий досвід у процесі розбудови української освіти. Про це він писав так: «Вища школа розвинутих країн світу впродовж багатьох століть нагромадила значний позитивний досвід. Його творче вивчення й узагальнення, критичний аналіз у сучасних умовах могли б, безперечно, сприяти подальшому зростанню ефективності підготовки спеціалістів для різних галузей народного господарства України» [43, с. 316].

Учений активно вивчав документи Міністерства освіти України, в яких означені конкретні дії щодо створення нового освітнього простору і пропонувалися нові підходи до розробки навчальних планів та програм – основних документів, що регламентують зміст освіти в навчально-виховних закладах. Аналізуючи Державну національну програму «Освіта: Україна XXI століття» А. М. Алексюк позитивно оцінив стратегічні завдання реформування вищої школи, серед яких: 1) перехід до гнучкої, динамічної ступеневої системи підготовки фахівців; 2) формування мережі закладів вищої освіти, яка за освітніми та кваліфікаційними рівнями, типами навчальних закладів, формами і

термінами навчання, джерелами фінансування задовольняла б інтереси особи та потреби кожного регіону і держави в цілому; 3) підвищення освітнього і культурного рівня суспільства; 4) піднесення вищої освіти України на рівень досягнень розвинутих країн світу та її інтеграція в освітній простір [42]. Це проглядається у циклі його статей: «Принципи дидактики і вимоги сучасності» (1964) [45], «Логіка дидактичних досліджень» (1965) [29], «Про дидактичні вправи на уроках» (1967) [48], «Сектор дидактики університетської освіти» (1967) [53], «Значення і суть проблемності в навчанні» (1970) [22], «Класифікація загальних методів навчання» (1971) [28], «Взаємодія форм організації методів навчання» (1983) [10], «Модульна організація навчання курсу педагогіки студентами-філософам» (1991) [33], «Організація самостійної роботи студентів в умовах інтенсифікації навчання» (1993) [7], «Модульно-тьюторська освітня технологія навчання в сучасній вищій школі України» (1997) [34], «Педагогічні технології у неперервній професійній освіті» (2001) [32] та багатьох інших, у яких він детально окреслив теорію та практику освітнього процесу у закладах вищої освіти. Учений переконував, що, виконуючи пізнавальну чи утилітарну функцію, дидактика формує теоретико-методичні передумови поліпшення якості навчання, підвищення його ефективності. «У дидактиці розробляються особливості та алгоритми діяльності того, хто навчає, і того, хто навчається, у взаємозв'язку» [43, с.56]. А. М. Алексюк стверджував, що найважливіше завдання дидактики вищої школи – розкриття педагогічних закономірностей, які діють у межах навчання, освіти і використання їх з метою формування майбутніх фахівців засобами оволодіння сучасними науковими знаннями.

У науковій спадщині А. М. Алексюка значне місце посідають праці персоналістичного напрямку. Він детально аналізував *педагогічні ідеї визначних особистостей*: Г. Г. Ващенко, А. М. Макаренка, І. І. Огієнка, М. І. Пирогова, С. Х. Чавдарова та інших: «С. Х. Чавдаров – заслужений діяч науки Української РСР» (1967) [55], «Невтомний розвідник педагогічних глибин» (1967) [37], «А. С. Макаренко о воспитании как процессе целесообразной организации всей

жизнедеятельности воспитуемых» (1978) [8], «Н. И. Пирогов. Избранные педагогические сочинения» (у співавторстві із Г. Г. Савенок) (1985) [190], «Текстовий монографічний аналіз головного твору Григорія Ващенка» (1985) [56], «Про книгу Г. Ващенка «Загальні методи навчання»» (1995) [50], «Становлення Івана Огієнка як творчої особистості (освітньо-педагогічний аспект)» (1996) [54].

Анатолій Миколайович проаналізував педагогічну спадщину С. Х. Чавдарова у своїх наукових статтях та доповідях [37; 55]. Він відзначав, що С. Х. Чавдаров обґрунтував шляхи підготовки учнів до практичної діяльності, спеціалізацію шкіл за одним напрямом, запровадження додаткового навчання з окремих видів роботи за вибором учнів, здійснення широкого зв'язку теорії з практикою у викладанні, зміцнення практичних умінь у гуртковій роботі учнів, вивчення та узагальнення педагогічного досвіду [55].

Характеризуючи педагогічну діяльність С. Х. Чавдарова, Анатолій Миколайович Алексюк високо відзначав його внесок у педагогічну науку і розвиток молоді радянської школи. Він відзначав, що: «... дві незмінні любові були у С. Х. Чавдарова – педагогіка і школа. Їм він щедро віддав силу свого розуму і жар серця» [37, с. 96].

У праці «Текстовий аналіз головного твору Григорія Ващенка» [56, с. 37]. А. М. Алексюк аналізував праці видатного українського педагога Григорія Ващенка, зокрема, відзначав, що: «Мета виховання за Ващенком, полягає у визначенні кінцевих цілей духовного і фізичного розвитку підрастаючих поколінь. Головним завданням виховання є формування патріота Української держави» [56, с. 10]. «Мета виховання, – зазначав дослідник, – допомагає батькам, педагогам суспільству в цілому визначити спрямування духовного і фізичного розвитку вихованців, їхні потреби, сформувані спонуки, бажання діяти, засвоювати патріотичні, національно-культурні ціннісні орієнтації. Водночас, результативність виховання значною мірою залежить від урахування вихователями фізичних і духовних особливостей вихованців відповідно до їхнього віку, статі та психології особистості, від досягнутого нею рівня

розвитку, її задатків, інтересів, потреб, життєдіяльності, У цьому зв'язку Григорій Ващенко небезпідставно протиставляє більшовицькому та націонал-соціалістичному ідеалам виховання християнський ідеал [56, с. 41].

А. М. Алексюк підтримував думку Г. Г. Ващенка, що благом для Батьківщини є: 1) державна незалежність, можливість українського народу вільно творити своє політичне, соціальне, господарське й релігійне життя; 2) об'єднання всіх українців, незважаючи на їхнє територіальне походження, церковну приналежність, соціальний стан, в одну спільноту з єдиним творчим прагненням і високим патріотизмом; 3) справедливий державний устрій, що підтримував би лад у суспільстві й водночас забезпечував особисті права і волю кожного громадянина, сприяв розвиткові й прояву його здібностей для загального блага; 4) справедливий соціальний устрій, за якого зникла би боротьба між окремими суспільними групами; 5) високий рівень народного господарства і справедлива його організація, без елементів експлуатації, що забезпечувала б матеріальний добробут всіх громадян; 6) розквіт духовної культури українського народу: науки, мистецтва, освіти; піднесення її до найвищого світового рівня; 7) високий релігійно-моральний рівень українського народу, втілення у життя вчення Христа; 8) здоров'я українського народу, зведення до мінімуму його хвороб і виродження [56].

Дехто з педагогів вищої школи помилково вважає, що, процес виховання є системою виховних «заходів», що йдуть від кафедр, працівників деканату як студентських лідерів зовнішні «прямі» впливи на студентів. Педагогічна суть питання полягає в тому, що зовнішні впливи на студента потрібно розглядати у взаємодії з тією внутрішньою його діяльністю, яка розвивається. Виявляючи щоразу свою індивідуальну позицію, людина сприяє власному розвитку, формуванню. Виховання й розвиток – єдині [43, с. 346].

Будуючи власну педагогічну, дидактично-виховну концепцію, А. М. Алексюк опирався на досвід українських педагогів, які зробили неоціненний вклад у розвиток освіти та виховання України, проте тривалий час залишались невідомими широким колам педагогічної громадськості. В своїх

дослідженнях вчений використовував ідеї Г. Г. Ващенка, А. С. Макаренка, які розробляли теорію національної освіти та виховання і змогли визначити головні її пріоритети, які за умов сьогодення потребують лише розвитку й активної практичної реалізації.

А. М. Алексюк у співавторстві із Г. Г. Савенком уклав вибрані педагогічні твори відомого вченого, хірурга М. І. Пирогова («Н. И. Пирогов. Избранные педагогические сочинения» (1985)) [190], в яких висвітлено теоретичні і практичні питання виховання та навчання в школі, роль особистості вчителя. Зокрема, автори відмітили, що М. І. Пирогов заслужив прихильність широких верств населення і педагогічної спільноти. Його педагогічні ідеї є джерелом наукової творчості і практичної діяльності. Вони актуальні і донині: єдність школи і життя, педагогічної науки і практики; виховуючи навчання, «гармонійний розвиток усіх сил людства» [190], виховання людини-громадянина, який корисний своїй державі.

Доречно те, що до видання праць М. І. Пирогова А. М. Алексюком та Г. Г. Савенком в 1985 р., вибрані педагогічні твори великого ученого публікувались лише в 1952 і 1953 рр. Матеріали автори розмістили в хронологічній послідовності: I. Статті, доповідні записки. II. Листи і автобіографічні матеріали. Значна кількість робіт, які увійшли в книгу, авторами були відновлені за журнальними публікуваннями (дореволюційні і радянські). А. М. Алексюк та Г. Г. Савенок, аналізуючи архівні дані, віднайшли, що М. І. Пироговим вперше опубліковано чотири проекти про створення педагогічних семінарій в Одесі (1857) і Києві (1858), педагогічну гімназію в м. Києві (1859) «Представление» про підготовку вчителів для повітових і парафіяльних училищ (1859). Зміст цих документів стверджує, що автором перших проектів учительських (педагогічних) семінарій є М. І. Пирогов. Вищеназване видання А. М. Алексюка у співпраці з Г. Г. Савенком розширили уявлення про педагогічні погляди та діяльність відомого педагога, просвітителя і організатора народної освіти М. І. Пирогова, творча спадщина якого увійшла в скарбницю вітчизняної педагогіки [190].

А. М. Алексюк був переконаний, що врахування цієї педагогічної спадщини дасть можливість швидко реалізувати завдання української освіти, зокрема у галузі навчання і виховання, що створить умови, за яких наша вища школа зможе конкурувати на світовому рівні з розвиненими державами, що активно будують дитино центричну парадигму освіти, забезпечуючи розвиток як держави, так і окремого її громадянина.

А. М. Алексюк як невтомний дослідник історії педагогіки аналізував творчий доробок освітян, шукав та викристалізував ті раціональні зерна, які повинні, на його переконання, стати основою побудови національної освіти в незалежній Україні. Аналізуючи спадщину українських учених Г. Г. Ващенко, А. С. Макаренка, І. І. Огієнка, М. І. Пирогова, С. Х. Чавдарова та ін., учений робить висновок, що вони активно розробляли теорію національного виховання і освіти на основі збереження українських педагогічних традицій.

Напрямок застосування застосування модульно-тьюторської системи навчання у вищій школі.

А. М. Алексюк одним із перших обґрунтував наукові напрями педагогіки у вищій школі. У своїх працях учений їх детально охарактеризував, доводячи при цьому значимість семінарських, лекційних занять, самостійної роботи студентів. Однак, важливою темою в дослідженнях Анатолія Алексюка були методи навчання у вищій школі та розроблення модульно-тьюторської системи навчання.

На сьогоднішній день заклади вищої освіти України запровадили багато нововведень, запропонованих свого часу А. М. Алексюком. Зокрема, широко використовуються бінарні та полінарні методи навчання, кредитно-модульна система навчання, модульно-рейтингова система оцінювання, активно застосовуються медійні засоби, зросла питома вага годин для самостійної роботи студентів. Він створив наукові напрями дослідження загальних методів навчання у середній школі та модульно-тьюторської системи організації навчання у вищій школі, постійно працював над вдосконаленням змісту, форм

організації та методів навчання, розпочав досліджувати проблеми організації освітнього процесу у закладах вищої освіти.

Перші пошуки впровадження модульного навчання розпочались у вищих навчальних закладах, зокрема в КДУ ім. Т. Г. Шевченка на кафедрі педагогіки під керівництвом професора А. М. Алексюка (1987 – 1988 рр.).

А. М. Алексюк був одним із перших українських дидактів, які не тільки розробляли теорію модульного навчання, а й здійснювали дослідно-експериментальну роботу, в тому числі апробацію власної теорії у практиці викладання курсу педагогіки вищої освіти. Дані досягнення учений висвітлив у працях «Некоторые аспекты сравнительного анализа традиционной лекционно-семинарской системы и системы модульного обучения в вузе» (у співав. із О. І. Власовою) (1990) [13], «Модульна організація навчання курсу педагогіки студентами-філософами» (1991) [33], «Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: модульне навчання» (1993) [44], «Експериментальне впровадження технології модульної організації навчання у вищій школі (на прикладі гуманітарних предметів)» (1994) [16], «Модульно-тьюторська освітня технологія навчання в сучасній вищій школі України» (1997) [34] та інші.

А. М. Алексюком розроблена інноваційна система вивчення курсу педагогіки вищої школи, яка побудована на засадах модульного навчання і стала поштовхом для наступних наукових розробок.

Напрямок підготовки педагогічних та науково-педагогічних кадрів.

А. М. Алексюк розглядав загальні проблеми підготовки майбутнього педагога. Він зазначав, що майбутньому вчителю потрібно систематично і напружено працювати (теоретично і практично) над формуванням професійної спрямованості. Професійна підготовка майбутнього вчителя повинна бути спрямована на формування умінь самостійно вчитися, самовдосконалюватися, виховання відповідального та творчого ставлення до своєї праці. Педагогічний досвід А. М. Алексюка, аналіз його наукових напрацювань переконливо доводить, що підвищення якості підготовки майбутнього педагога, успішність формування професійно-педагогічної спрямованості його особистості залежить

не тільки від вияву нових засобів і підходів до визначення мети та змісту педагогічної освіти, а й від суттєвої перебудови вже існуючих способів організації освітнього процесу вищої педагогічної школи. Це передбачає перехід від принципів екстенсивної організації професійно-педагогічної освіти до її інтенсифікації.

А. М. Алексюк у своїх працях також розкривав сутність підготовки педагогічних та науково-педагогічних кадрів, підготовки наукових кадрів: «К вопросу о концепции организационно-содержательной структуры педагогического университета //В монографии «Реформа школы и совершенствование научно-педагогической подготовки будущего учителя» (1987) [26], «Некоторые аспекты сравнительного анализа традиционной лекционно-семинарской системы и системы модульного обучения в вузе»// Пути усовершенствования профессионально-педагогической подготовки учителя в условиях перестройки в высшей и средней школах» (у співавт. з О. І. Власовою) (1990) [13], «Модульна організація навчання курсу педагогіки студентами-філософами //Концепція підготовки педагога в умовах університету та методичне забезпечення» (1991) [33], «Новая концепция подготовки учителей с университетским образованием» (1991) [39], «Формирование социально-профессиональных качеств будущего специалиста» (1992) [24], «Модульне навчання: проблема взаємодії викладачів і студентів» (2001) [32]. А. М. Алексюк розглядав різноманітні аспекти вдосконалення професійної підготовки студентів, розкривав основні функції майбутнього спеціаліста, що забезпечують ефективність процесу його адаптації до реальної професійної діяльності.

Учений зазначав, що спостерігається об'єктивне протиріччя між виховними можливостями курсу з педагогіки в пропедевтиці процесу формування професійно-педагогічної спрямованості особистості майбутнього вчителя і реальним їх використанням на практиці. Це засвідчує, що проблема формування професійно-педагогічної спрямованості викладання у вищій школі залишається недостатньо розробленою.

Напрямок управління освітою.

Анатолій Миколайович Алексюк не тільки розглядав питання управління освітою, керування та організації школознавства у їх логічному взаємозв'язку, а й детально їх охарактеризував. Про це свідчить аналіз його доробку: «Педагогіка» (у співавт. з М. М. Грищенком, О. В. Киричуком, Д. Л. Сергієнком, С. П. Бондар та іншими) (1985) [14], «К вопросу о концепции организационно-содержательной структуры педагогического университета» (1987) [26], «Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні: Педагогічні концепції» (у співавторстві) (1997) [27] та ін.

У навчальному посібнику «Педагогіка» (за ред. А. М. Алексюка) (1985) теоретичним основам управління первинними ланками системи народної освіти присвячений розділ «Основи школознавства» [14]. Автори одними із перших детально розглядають поняття школознавства, функції та різні рівні управління педагогічними системами, принципи керівництва, методи управління освітньою роботою в школі, мікрорайоні, планування роботи в школі, визначені критерії оцінки роботи школи, вчителя, учня.

Високо оцінив даний навчальний посібник відомий учений-педагог, дидакт Ю. К. Бабанский. У статті «Студентам университета о педагогике» учений відзначає що авторський колектив на чолі із А. М. Алексюком вперше дали тлумачення: вихованню як соціальному формуванню особистості, вихованню та організованому і систематично здійснюваному впливу на учнів та студентів; вихованню середовищем, активності особистості, самостійності особистості, освіти, самоосвіті, розвитку особистості, віковим індивідуальним особливостям школярів, педагогічному процесу, категорії відносин у педагогіці. Посібник написаний з урахуванням керівних ідей реформи школи. Це значно наблизило його до проблем сучасності, до реальної практики навчання і виховання.

У вступному слові до «Концепції вихідних засад демократизації навчального процесу в освітніх закладах України» (1997) автор зазначав про

значимість навчання як однієї із вихідних категорій педагогіки: «навчання «освічує людину – робить її освіченою; навчання виховує людину – робить її вихованою; навчання розвиває людину, є могутнім фактором цього розвитку, формуючи новонароджену дитину як Людину» [27, с. 58]. На думку вченого, найкращі умови цьому створює демократичне суспільство, школа рідного слова. Демократизацію навчання у різнорівневих навчальних закладах України у кінці ХХ століття А. М. Алексюк вважав реальністю, центральним поняттям всього процесу розбудови освіти і школи в умовах суверенної України та основоположною ідеєю, що визначає всю систему педагогічного знання і субординує його, так само як і практику навчання. У зв'язку з цим учений визнавав необхідність утвердження нового педагогічного мислення та демократичних засад навчання, розвиток яких, на його думку, було розпочато ще на початку ХХ століття, особливо за часів УНР (1917 – 1920). А. М. Алексюк розрізняв природу цього процесу періоду УНР і в суверенній незалежній Україні. Новизна педагогічного мислення часів УНР була зумовлена його спрямованістю на нові цілі, на новий зміст освіти, навчання і виховання в українській школі. «Мету виховання, освіти і навчання стали розуміти як сукупність завдань, що зумовлені національно-державницьким спрямуванням, гуманізмом і високою моральністю», – вважав А. М. Алексюк [27, с. 59].

Аналіз цього доробку показує, що Анатолій Алексюк фактично спеціально не досліджував управлінські аспекти радянської системи освіти, однак аналізував їх як чинники, передумови та «зовнішню оболонку», які визначили і спрямували становлення та розвиток середньої та вищої освіти, зокрема проблеми організації освітнього процесу.

Напрямок розроблення теорії загальних методів навчання.

Важливою темою дослідження А. М. Алексюка було також розроблення теорії загальних методів навчання. Учений зазначав, що методи навчання, передусім, визначаються змістом навчання. І той бік змісту навчання, якого торкаються методи навчання, лежить у площині специфічних методів

дослідження даної науки і не більше. Певна категоричність думки, що метод навчання визначається змістом навчання зумовлена давнішим включенням питання цілей навчання у питання змісту освіти і навчання, які були об'єднані однією назвою: зміст освіти і навчання.

Аналізуючи праці науковця: «Методи навчання в середній школі: метод. лист» (у співавторстві із С. Х. Чавдаровим) (1962) [172], «Закономірності наукового пізнання і методи навчання» (у співав. із П. Ф. Йолон) (1963) [23], «Загальні методи навчання як одна з найважливіших категорій педагогіки» (1971) [20], «Проблемне навчання на уроках у процесі вивчення нового матеріалу (З досвіду вчителів УРСР): Метод. лист.» (1971) [47], «Класифікація загальних методів навчання» (1971) [28], «Генезис теорії і методів навчання в радянській педагогіці» (1972) [9], «Загальні методи навчання в школі» (1973), (1981) [18; 19], «Про інформаційно-пошукові методи навчання» (1974) [49], «Логічні основи методів навчання» (1976) [30], «Методи навчання в сучасній буржуазній педагогіці США (критичний аналіз)» (у співав. з В. Н. Чорним) (1983) [60], «Взаємодія форм організації і методів навчання» (у співав. із В. К. Дяченко) (1983) [15], «Развитие теории методов обучения» (1990) [52], «Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: модульне навчання: Навч. посібник» (1993) [44] та багато інших відзначаємо, що вчений аналізував, обґрунтував, моделював, пояснював та узагальнював явища пізнавальної діяльності, які лежать в основі освітнього процесу.

Правильний добір методів відповідно до мети і змісту навчання, вікових особливостей тих, хто вчиться, сприяє розвитку їхніх пізнавальних здібностей, озброює вміннями та навичками використовувати здобуті знання на практиці, готує до самостійного набуття знань, формує їхній світогляд.

Отже, проаналізувавши життєвий та творчий шлях, нами було визначено основні напрями освітньої та науково-педагогічної діяльності Анатолія Миколайовича Алексюка, до яких віднесено *дослідження історії розвитку освіти України; розвиток ідей про національну освіту і виховання; розвиток дидактики вищої школи; аналіз педагогічних ідей визначних особистостей; застосування модульно-тьюторської системи навчання у вищій школі;*

підготовка педагогічних і науково-педагогічних кадрів; управління освітою; розроблення теорії загальних методів навчання.

Висновки до першого розділу

Застосування сукупності різних методів наукового дослідження дозволило розкрити місце персоналістичних напрямів в історико-педагогічному дискурсі, конкретизувати термінологічний інструментарій, який формує категоріальний апарат представленого дослідження.

Доведено актуальність персоналістичного напрямку історико-педагогічних досліджень як однієї з провідних течій сучасного педагогічного напрямку. Встановлено, що педагоги-науковці при підготовці та написанні праць персоналістичного спрямування оперують термінами «персоналія», «педагогічна персоналія», «науковий», «педагогічна спадщина». Скореговано підходи до визначених деяких термінів, запропоновано авторські дефініції категорій «педагогічні ідеї», «освітня діяльність».

Комплекс застосованих методів історико-педагогічного дослідження дав змогу визначити актуальність вивчення освітньої діяльності і науково-педагогічних ідей А. М. Алексюка; систематизувати за змістом його науково-методичну, історико-педагогічну спадщину.

На основі вивчення архівних матеріалів, наукової та методичної літератури, спогадів сучасників А. М. Алексюка здійснено комплексний ретроспективний аналіз його життєвого шляху. Встановлено, що життєвий і творчий шлях педагога, актуальні ідеї його науково-педагогічної спадщини не були темою окремого наукового дослідження, незважаючи на те, що його доробок становить значну кількість наукових праць, посилання на які знаходимо у багатьох джерелах радянського та нинішнього періодів.

Вирішальний вплив на формування Анатолія Миколайовича Алексюка як майбутнього педагога, вченого громадського діяча справила родинна атмосфера та вплив учителів і викладачів, умови навчання у школі, училищі, університеті. На генетичному і ментальному рівнях він успадкував такі головні життєві установки, як потреба щоденної копіткої цілеспрямованої праці, що

стала основним сенсом буття, та незламне прагнення до здобуття освіти. Від родинного і сільського середовища йому передалися високі морально-етичні чесноти, повага і любов до рідного народу, його історії і традицій, сумлінність, дисциплінованість, відповідальність за виконання кожної дорученої справи; любов до природи, прагнення постійного пізнання і самовдосконалення.

Важливу роль у формуванні особистості та визначенні кола професійної діяльності мало навчання в КДУ ім. Т. Г. Шевченка. Ще в студентські роки він виявив потяг до наукових досліджень, творчого пошуку.

Кар'єрне зростання Анатолія Алексюка було зумовлене його організаторським хистом, високими діловими якостями, моральністю і дисциплінованістю, людяністю, відданістю суспільній і національній справі. Ці риси яскраво проявилися у період навчання в університеті, де, будучи громадським активістом, він набув цінного організаційно-керівного досвіду.

На хвилі бурхливих процесів культурного відродження Анатолія Алексюка захопила ідея відродження і розбудови школи, яка стала квінтесенцією його наукових пошуків і практичної діяльності. Він активно публікувався й доволі швидко захистив докторську дисертацію. Будучи завідувачем кафедри педагогіки, учений був активним організатором педагогічної науки у вищій школі, започатковав налагодження міжнародних науково-педагогічних зв'язків. Широке визнання отримала його багатоаспектна громадська діяльність. Колеги, учні, соратники високо оцінюють професійні і людські якості, творчі здібності та наукові здобутки Анатолія Миколайовича Алексюка.

На формування світоглядної позиції А. М. Алексюка вплинули праці таких визначних постатей як Г. Г. Ващенко, А. М. Макаренко, І. І. Огієнко, М. І. Пирогов, С. Х. Чавдаров, та інші.

Дослідження життєдіяльності А. М. Алексюка дозволило визначити такі періоди його особистісного формування та професійного і наукового становлення: 1932 – 1947 рр. – період підліткового формування у родині та школі; 1947 – 1959 рр. – період здобуття фахових знань і першого професійного досвіду; чергується із періодами навчання в педагогічному училищі і

університеті, роботи на посадах вчителя математики та вчителя історії, завуча школи; 1959 – 1968 рр. – період навчання в аспірантурі та початок науково-педагогічної діяльності на кафедрі педагогіки КДУ ім. Т. Г. Шевченка. Кристалізуються і розкриваються здібності, талант Анатолія Миколайовича як організатора, керівника та педагога; виявляються його схильність до науково-дослідницької роботи; він активно публікується в наукових виданнях, навчається в аспірантурі, готується та захищає кандидатську дисертацію; 1968 – 1972 рр. – період діяльності на посаді заступника міністра освіти УРСР; 1972 – 2014 рр. – період науково-педагогічної діяльності. Розкриття творчого потенціалу Анатолія Миколайовича Алексюка: активна наукова і громадська робота, захист докторської дисертації, керівництво кафедрою педагогіки тощо.

Проаналізувавши життєвий та творчий шлях А. М. Алексюка, ми визначили основні напрями його освітньої та науково-педагогічної діяльності: *дослідження історії розвитку освіти України; розвиток ідей про національну освіту і виховання; розвиток дидактики вищої школи; аналіз педагогічних ідей визначних особистостей; застосування модульно-тьюторської системи навчання у вищій школі; підготовка педагогічних і науково-педагогічних кадрів; управління освітою; розроблення теорії загальних методів навчання.*

Установлені в межах даного історико-педагогічного персоналістичного дослідження масштабність і багатоаспектність теоретико-практичних напрацювань А. М. Алексюка як педагога, науковця і громадського діяча засвідчують значущість його постаті в освітньому просторі України середини ХХ – початку ХХІ ст.

Основні положення, що висвітлені у першому розділі дисертаційної роботи, знайшли своє відображення у таких публікаціях автора [64; 68; 73; 77; 79].

РОЗДІЛ 2.

ПЕДАГОГІЧНА ТА ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ А. М. АЛЕКСЮКА

2.1. Внесок А. М. Алексюка у розвиток дидактики середньої загальноосвітньої школи та вищої школи України

Значна увага у педагогічній спадщині Анатолія Миколайовича Алексюка приділена розвитку дидактики середньої загальноосвітньої та вищої школи, яка є важливою складовою педагогічної науки.

Вважаємо необхідним зазначити, що поняття «дидактика» введено в науковий обіг ще у XVII ст. Його утвердження пов'язане з опублікуванням чеським педагогом Я. А. Коменським ґрунтовної праці «Велика дидактика» (1657), яка поклала початок широким дослідженням проблем навчання. З того часу дидактика виконувала (та й нині виконує) пізнавальну і практичну функції [131].

У своїх наукових працях А. М. Алексюк нагадував, що, враховуючи значний внесок у наукову дидактику Я. А. Коменського, не потрібно забувати його талановитого і впливового попередника – німця Вольфганга Ратке (1571 – 1635), відомого ще і як Ратихій, Рати-хіус [131]. Саме він уперше сформулював загальні принципи навчання у такому форматі: навчання має бути природовідповідним та послідовним; навчання потрібно обов'язково забезпечувати рідною мовою; навчаючи слід постійно застосовувати повторення; навчання повинно здійснюватися без примусу; заучувати необхідно лише те, що вже стало зрозумілим; у навчанні варто йти від часткового до загального, від відомого до невідомого; у процесі навчання завжди бажано спиратися на індукцію і досвід [131]. Проти однобокості кожної із зазначених позицій виступав К. Д. Ушинський. Він захищав необхідність об'єднання обох завдань (засвоєння суми знань і розвиток здібностей),

указував, що розум розвивається лише через знання, і кожна наука розвиває людину саме своїм змістом [222].

У дидактиці аналізуються, обґрунтовуються, моделюються, узагальнюються та пояснюються явища пізнавальної діяльності, які лежать в основі освітнього процесу. Забезпечуючи пізнавальну функцію, дидактика формує теоретико-методичні передумови поліпшення якості навчання, підвищення його ефективності. У дидактиці у взаємозв'язку розглядаються особливості та алгоритми діяльності того, хто навчає, і того, хто навчається [43].

За роки свого існування дидактика як складова педагогічної науки, пройшла непростий шлях, але на переконання А. М. Алексюка, розвивалась без врахування проблематики ЗВО [44]. Етапами її становлення були дидактичні системи, зумовлені особливостями соціально-економічного розвитку суспільства, які репрезентували наукові школи, пов'язані з іменами відомих учених.

А. М. Алексюк розглядав дидактику як галузь педагогіки, в якій розкривається теорія освіти й навчання. Одним із найважливіших завдань дидактики вищої школи учений вважав розкриття педагогічних закономірностей, котрі діють у межах навчання і освіти та використання їх з метою збагачення науковими знаннями майбутніх фахівців [44].

Історія радянської дидактики (1950 – 1990) засвідчує, що її пріоритети за цей час кілька разів істотно змінювалися. Дидакти виділяли провідні проблеми, на яких зосереджувались основні наукові дослідження у різні періоди. Вони прагнули вивчати існуючі системи навчання, вдосконалювати їх або пропонувати нові.

50 – 60-ті роки ХХ ст., в які починав працювати Анатолій Миколайович Алексюк, у сфері освіти були *етапом накопичення емпіричного матеріалу, або емпірично-теоретичним етапом*. Розвиток дидактики в цей час спрямовувався партійними настановами та визначеними з орієнтацією на них завданнями, сформульованими керівниками науково-педагогічних структур. Як

зазначає О. В. Адаменко, більшість досліджень того часу була спрямована на вирішення проблем засобів та методів навчання, вдосконалення уроку як форми організації навчання, політехнічної підготовки, виробничої практики, програмованого навчання, використання наочності та ТЗН, формування знань, умінь, навичок, особистісних якостей учнів [4-6]. Недостатня увага приділялась проблемі змісту освіти. Спрямованість та зміст наукових праць з дидактики більшою мірою відповідали соціальному замовленню, ніж логіці розвитку теорії навчання. Їх переважна кількість мала практичну орієнтованість. Помітний внесок у дидактику 50-х років зробив відомий російський дидакт М. О. Данилов (1899 – 1973). Він перший за радянських часів розробив концепцію початкової школи («Завдання та особливості початкової освіти» (1943); «Роль початкової школи в розумовому і моральному розвитку людини» (1947). Позитивним у ній були положення про добір змісту і засобів початкового навчання, активну роль учнів, застосування самостійних робіт як неодмінну умову успішного навчання. Учений залишив змістовні праці із загальної дидактики (про рушійні сили педагогічного процесу, мотивацію учіння, активні способи навчання тощо) [110].

Активно працював у 50 – 60-х роках український дидакт В. І. Помагайба. Крім питань загальної дидактики, він розробляв методiku роботи в малокомплектній школі, був відомим автором (разом з Г. І. Савицькою) підручників для початкової школи [187].

Автори наукових публікацій 60-х років частіше почали використовувати поняття «дидактика», «закономірності», пов'язані з організацією експериментальної роботи, розглядали процесуальні характеристики навчання. А. М. Алексюк доводив, що вітчизняна дидактика почала розвиватися як теоретична галузь педагогічної науки, але системних ознак і властивостей теоретичної дисципліни вона набула пізніше [7; 11; 29; 45; 48; 53]. У процесі написання своїх праць більшість авторів використовували результати вивчення педагогічного досвіду та спостереження, однак уже розпочалася розробка

проблеми методів дидактичних досліджень та проводились дидактичні експерименти.

Велике значення для вирішення питання добору відповідних змісту методів навчання мали результати досліджень з ряду дидактичних проблем, відтворені у працях відомих авторів: А. М. Алексюка «Взаємозв'язок дидактичних методів в процесі вивчення нового матеріалу на уроці як засіб піднесення ефективності навчання» (1962) [11] та «Принципи дидактики і вимоги сучасності» (1964) [45]; М. О. Данилова, Б. П. Єсіпова «Дидактика» (1957) [111]; Є. Я. Голант «Методы обучения в советской школе» (1957) [103]; І. І. Синиці «Активізація процесу засвоєння учнями загальноосвітніх знань» (1961) [202] та інші.

Важливо, що саме в цей період з'явився ряд праць А. М. Алексюка, присвячених класифікації методів навчання: «Закономірності наукового пізнання і методи навчання» (у співавторстві із П. Ф. Йолон) (1963) [23]; «Ефективність методів навчання на уроці» (1965) [17]; «Сектор дидактики університетської освіти» (1967) [53]; «Про дидактичні вправи на уроках» (1967) [48] та багато інших.

Аналізуючи праці відомих дидактів, відзначаємо, що головні надбання того часу – накопичення емпіричного матеріалу про засоби та методи навчання, форми навчальної роботи, використання ТЗН, політехнічне, програмоване навчання. Проте помітним є факт недостатньої кількості проведених досліджень з фундаментальних, системно охоплюючих дидактики питань. Розвиток дидактики відбувався шляхом напрацювання інформації з окремих дидактичних проблем.

На початку 70-х – до 80-х рр. минулого століття розпочався новий етап досліджень у дидактиці – підвищення ефективності та якості навчального процесу шляхом посилення його виховної і розвиваючої функції, зв'язку з життям, з громадсько-корисною працею учнів, поєднання загальноосвітньої підготовки з трудовим вихованням. Він став *етапом узагальнення накопиченого емпіричного матеріалу або теоретико-емпіричним етапом, етапом*

дослідження форм та методів навчання [6]. Характерною його рисою був екстенсивний шлях розвитку дидактики – збільшення кількості науковців, які цікавилися нею та кількості публікацій, локальних досліджень, що створювало умови для накопичення і узагальнення наукової інформації. В українській науці в цей час працювала значна кількість дидактів, які своїми працями забезпечували теоретичне обґрунтування та практичне функціонування загальноосвітньої школи. Пошуки і зусилля дидактів, психологів, передових учителів у 70-і роки спрямовуються на розробку системи виховання пізнавальних інтересів й самостійності учнів, методів навчання, що забезпечують якнайбільшу активізацію мислительної діяльності школярів. У цій галузі вже було накопичено великий фактичний матеріал, і тепер завдання полягало в його теоретичному узагальненні, в подальшому розвитку теорії навчання.

Працюючи над підвищенням ефективності освітнього процесу, вчителі прагнули насамперед забезпечити раціональну організацію уроку, використовуючи для цього новітні досягнення дидактики і передового досвіду, вміло поєднувати творчу й репродуктивну діяльність учнів, добиваючись оптимального рівня їх працездатності.

Як зазначав А. М. Алексюк: «У ці роки почалася переорієнтація робіт дидактів з опису й узагальнення окремого практичного досвіду на глибоке теоретичне обґрунтування тих чи інших аспектів навчання та їх експериментальну перевірку, тобто українська дидактика набувала ознак і властивостей теоретичної дисципліни» [22, с. 21]. Науковці перестали беззаперечно слідувати практикам. Вони збільшили кількість публікацій та дисертацій теоретичного спрямування. В їх працях з'явився аналіз важливих для дидактики проблем, які раніше або зовсім не були досліджені, або розглядалися авторами публікацій побіжно. Серед них вагомими були дидактична сутність і структура процесу навчання; генезис, структура, функції методів навчання; дидактичні основи формування мислення учнів у процесі навчання; організація проблемного навчання; застосування дидактичних

прийомів порівняння у навчанні; взаємозв'язок репродуктивної й творчої діяльності учнів у процесі засвоєння знань; розвиток навчально-пізнавальних здібностей учнів; формування у них дослідницьких умінь та навичок, пізнавальної самостійності тощо. Суттєвим внеском у педагогічну теорію стали докторські дисертаційні роботи, які узагальнювали накопичений у попередні часи дослідницький матеріал (А. М. Алексюк, В. К. Буряк, Б. П. Коротяєв, В. О. Онищук, В. Ф. Паламарчук, О. Я. Савченко та ін.). Значний внесок у розробку типології, структури, технології уроку зробив В. О. Онищук [118; 177; 178; 179]. Саме він запропонував введення у вітчизняну дидактику і шкільну практику поняття «технологія уроку» і наполягав на розробці її «стосовно кожного навчального предмета і типу уроку». Отримані теоретичні дані дозволили підготувати та видати кілька ґрунтовних навчальних посібників з дидактики – «Типи, структура і методика уроку в школі» (В. О. Онищук, 1973) [179], «Активізація навчання старшокласників» (В. О. Онищук, 1978) [177], «Проблемне навчання на уроках» (В. Ф. Паламарчук, 1978) [181], «Урок в современной школе» (В. О. Онищук, 1981) [178], «Дидактика современной школы» (за ред. В. О. Онищука, 1987) [118].

Особливої актуальності в цей період набуває проблема методів навчання. Розробці теоретичних засад удосконалення методів навчання присвячують свої праці А. М. Алексюк [9; 15; 18; 19; 20; 25; 28; 29; 46; 47; 51], В. О. Онищук [118], В. Ф. Паламарчук [181] та багато інших науковців. У роботах цих авторів досліджувались логіко-пізнавальні аспекти методів навчання, їх структура; вирішувалась проблема приведення дидактичних методів у відповідність зі змістом освіти. Удосконалення методів навчання відбувалось крізь призму таких провідних на той час напрямів у педагогіці, як:

- оптимізація навчального процесу;
- активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів;
- розвиваюче навчання.

Однією з найважливіших теоретичних новацій 70-х років, у межах яких розроблялись конкретні технології, методи навчання, спрямовані на рішення

проблеми підвищення ефективності та якості навчального процесу за рахунок його виховних і розвиваючих функцій, слід визнати концепцію активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів, центральною ланкою якої є проблема формування пізнавальної активності школярів і студентів.

А. М. Алексюк зробив вагомий внесок у теоретичну розробку найважливіших проблем дидактики та удосконаленню методів навчання. У цей час він видав такі наукові праці – «Проблемне навчання на уроках у процесі вивчення нового матеріалу (З досвіду вчителів УРСР): Метод. лист» (1971) [47], «Загальні методи навчання в школі» (1973; 1981) [18, 19], «Методи навчання і методи учіння» (1980) [31], «Методи навчання в сучасній буржуазній педагогіці США (критичний аналіз)» (у співавторстві з В. Н. Чорним) (1983) [60], «Педагогіка» (у співавторстві з М. М. Грищенко, О. В. Киричук) (1985) [14],) «Удосконалення навчального процесу в середній школі. Київ: Вища школа » (у співавторстві з С. О. Кашиним) (1986) [25] та опублікував ряд статей на тему удосконалення навчально-виховного процесу, всебічного розвитку учнів («Значення і суть проблемності в навчанні» (1970) [22], «Класифікація загальних методів навчання» (1971) [28], «Загальні методи навчання як одна з найважливіших категорій педагогіки» (1971) [20], «Генезис теорії методів навчання в радянській педагогіці» (1972) [9], «Принцип, закономірність, закон у педагогіці» (1980) [46], «Взаємодія форм організації і методів навчання» (1983) [15] тощо) та захистив докторську дисертацію на тему «Развитие теории методов обучения в советской педагогике (1917 – 1971 г.г.)» (1972) [51].

У 70 – 80-ті роки ХХ ст. збереглася тенденція переважної орієнтації досліджень з проблем засобів та методів навчання, його загальнотеоретичних засад, уроку та інших форм організації навчального процесу, формування особистих якостей школярів тощо. Але якщо на попередньому етапі дидактика виконувала переважно підтримуючу, нагромаджуючу та нормативну функції, то саме в 70 – 80-ті роки створювалися передумови для принципових змін у співвідношенні функцій науки на наступному етапі розвитку дидактики. Як зазначає дослідниця О. В. Адаменко, перші два етапи розвитку дидактики були

пов'язані з традиційною парадигмою, яка має умовну назву «школа навчання», третій знаменує початок формування нової парадигми, орієнтованої не на формування в учнів знань, умінь та навичок, а на розвиток особистості за допомогою знань, умінь та навичок [6].

Розвиток дидактики в другій половині ХХ ст. здійснювався від орієнтації досліджень на ідеологічні чинники до орієнтації на логіку розвитку науки; від орієнтації навчального процесу на забезпечення учнів знаннями, уміннями та навичками до орієнтації навчального процесу на розвиток особистості; від розробки окремих форм навчання на першому етапі до обґрунтування їх системи на другому та розробки технологій навчання на третьому етапі; від вивчення та узагальнення досвіду навчання до створення цілісних дидактичних теорій, збільшення теоретичної складової в публікаціях.

На першому та другому етапах розвитку дидактики (етап накопичення емпіричного матеріалу 50 – 60-ті роки та етап узагальнення накопиченого емпіричного матеріалу 70 – 80-ті роки) українська дидактика орієнтувалася на надбання радянської педагогіки та педагогіки країн так званого у ті часи соціалістичного табору, на третьому – на світові тенденції розвитку освіти [6]. Протягом другої половини ХХ ст. пріоритет підтримуючої функції дидактики на перших двох етапах її розвитку змінився на пріоритет перетворювальної функції цієї педагогічної теорії в 90-ті роки.

90-ті роки були *етапом накопичення емпіричного та теоретичного матеріалу, дослідження більш крупних дидактичних систем, обґрунтування технологій навчання* [6]. У ці часи значно зросла увага педагогів-науковців і практиків до дослідження проблем змісту освіти. Вони розглядають такі актуальні проблеми, як конструювання та інтеграція змісту навчання, зміст шкільного компонента, різнорівневі навчальні програми, навчальні модулі, стандарти середньої освіти [98; 100; 117; 118].

Знання і усвідомлення педагогами провідних тенденцій розвитку дидактики дає можливість науково організувати і здійснювати викладацьку працю та забезпечувати навчально-пізнавальну діяльність учнів; оптимально

визначати методологічні, теоретичні та методичні основи сучасного особистісно орієнтованого навчального процесу.

У 90-ті роки ХХ ст. відбувалась відмова від єдиної та одноманітної моделі навчання і розпочалась орієнтація навчання на розвиток особистості; рівневу та профільну диференціацію; цілісне психолого-педагогічне проектування навчального процесу, освітнього середовища; технологічність; варіативність; загальнолюдські та національні цінності змісту освіти, полікультурність. В цей період А. М. Алексюк наполегливо продовжував працювати над удосконаленням методів навчання у вищій школі («Развитие теории методов обучения» (1990) [52], «Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: модульне навчання: навч. посібник» (1993) [44], «Організація самостійної роботи студентів в умовах інтенсифікації навчання» (у співавторстві А. А. Аюрзанайн, П. І. Підласистий, В. А. Козаков) (1993) [7], «Неолібералізм у педагогіці» (1995) [38], «Освітні технології навчання в сучасній вищій школі України: деякі питання теорії і практики (педагогічні та соціально-педагогічні аспекти)» (1998) [41], аналізував науковий доробок Г. Г. Ващенко щодо загальних методів навчання («Про книгу Г. Г. Ващенко «Загальні методи навчання» (1995) [50], «Текстовий аналіз головного твору Григорія Ващенко (Передмова наукового редактора) // Ващенко Г. Загальні методи навчання: підручник для педагогів» (1997) [56]) та багато інших.

Питання про предмет і об'єкт дидактики вищої школи А. М. Алексюк розглядав у межах однієї концепції. На його переконання, об'єкт дослідження дидактики вищої школи включає у себе факти і явища системи ставлення студентів до навчання і освіти, а також керівництво цією системою у загальній структурі педагогічного процесу системи вищої школи. Предмет дидактики вищої школи учений розумів як процес створення і функціонування такої системи дійсних відносин студентів закладів вищої освіти у межах навчально-пізнавальної і науково-дослідницької діяльності, котра забезпечить формування спеціаліста та набуття системи сучасного наукового знання, здатного до творчої праці у певній галузі народного господарства [44]. Він стверджував, що теорія

освіти і навчання у вищій школі становить серцевину педагогічного процесу [44, с. 110].

А. М. Алексюк вбачав найважливіше завдання дидактики вищої школи у розкритті педагогічних закономірностей, що діють у межах навчання, освіти і використання їх з метою формування майбутніх фахівців засобами оволодіння сучасними науковими знаннями [44]. На його переконання, специфіка предмета, об'єкта наукового дослідження дидактики вищої школи пов'язана з існуванням виключно складного співвідношення емпіричного і теоретичного рівнів дослідження навчального процесу ЗВО. Як і в педагогіці в цілому, в дидактиці проглядається, з одного боку, величезний обсяг емпіричного матеріалу, а з іншого – наявність абстрактних об'єктів. Класичний приклад цього – перетворення знань на переконання.

Від понять «предмет» і «об'єкт» дидактики як науки слід відрізнити поняття «предмет дослідження». Предмет науково-дидактичного дослідження визначається його завданнями. При цьому, як стверджує А. М. Алексюк, фіксується увага на якомусь одному аспекті дидактичного об'єкта дослідження, його відносин, зв'язків, особливостей залежно від конкретних завдань певного дослідження. У цьому сенсі предмет дидактики як науки завжди конкретизується у завданнях дослідження і передбачає активне, діяльне ставлення дослідника до досліджуваного об'єкта [44].

Узагальнюючи напрацювання А. М. Алексюка щодо дидактичних принципів навчання, ми доходимо висновку, що дидактика, успадковуючи прогресивні ідеї минулого, в системі загально дидактичних принципів виділяє принцип виховуючого навчання, який потрібно розглядати в єдності з усією системою дидактичних принципів [44].

Анатолій Миколайович Алексюк в своїх дослідженнях принципів дидактики враховував бурхливий розвиток науки й передбачав необхідність обґрунтування нових принципів відповідно до завдань розумового виховання і всебічного розвитку майбутніх громадян. Він не тільки проаналізував праці свого вчителя С. Х. Чавдарова щодо принципів дидактики, а й наголосив на

потребі уточнити їх, над чим і працював тривалий час. Учений зазначав, що принципи дидактики мають відображати не лише ті засади методологічного процесу в школі, що вже утвердились, але також відзначати перспективи їх розвитку [45].

А. М. Алексюк стверджував, що теоретичне обґрунтування єдності системи принципів навчання є важливою передумовою поліпшення навчального процесу. Він виокремив дві групи принципів навчання у ЗВО.

До *першої групи* учений відносив принципи, що відображають закономірності зв'язку мети, сутності й змісту навчання. Це, насамперед, принципи розвиваючого й виховного характеру навчання; науковості навчання, систематичності навчання, зв'язку змісту навчання з життям, практикою.

Друга група принципів стосується більшою мірою регулювання умов продуктивного навчання. До цієї групи учений відносив принципи наочності у навчанні; достатності навчання; урахування вікових та індивідуальних особливостей студентів; міцності знань; поєднання колективних, групових та індивідуальних форм організації навчання; зв'язки лекційної та поза лекційної навчально-виховної роботи зі студентами; керівної ролі викладача, кафедри у навчанні [44].

Вказані принципи виконують функцію систематизації знань, регулятивну функцію побудови науково-технічної інформації, виступають носіями відносно стійкого педагогічного знання. А. М. Алексюк був переконаний, що за таких умов принципи дидактики відображають стійкі, істотні об'єктивні внутрішні зв'язки і відносини у педагогічному процесі, а тому й мають силу закону [44]. Він уперше обґрунтував принципи навчання у загальноосвітній середній школі та закладах вищої освіти та їх взаємодію і взаємозалежність на всіх етапах навчання. Учений доводив, що принципи навчання лежать в основі вивчення усіх навчальних дисциплін, значною мірою визначають їхній зміст, форми організації, процес і методи навчання [45]. А. М. Алексюк відповідально поставився до уточнення змісту окремих із них. Так, на прикладі *принципу науковості* він показав необхідність обґрунтування місця принципу у

дидактиці. Необхідність його реалізації для надання учням науково-достовірних фактів, які б не суперечили даним сучасної науки; показували явища у їх розвитку; розкривали внутрішній зміст розвитку та могутність сучасної науки у її тісному зв'язку з життям, практикою, продуктивною працею [45].

А. М. Алексюк був переконаний, що величезною проблемою дидактики є визначення обсягу знань, умінь і навичок, якими мають володіти учні на різних рівнях навчання та підвищення наукового рівня викладання. Він погоджувався з іншими вченими (Н. О. Менчинська, Д. Н. Богоявленський, М. О. Данилов, Г. С. Костюк та інші) в тому, що дидактика вперше висунула положення про систему наукових знань як основну лінію руху навчання, а сам процес засвоєння знань, умінь та навичок є активним засобом формування особистості. У його баченні принцип *системності і послідовності навчання* тісно пов'язаний із принципом науковості. Свідоме оволодіння системою наукових знань передбачає, насамперед, засвоєння структури і внутрішніх зв'язків науки, її методу, тому дидактичний принцип систематичності і послідовності повинен, очевидно, передбачати перебудову дидактичної системи знань у наукову. Цей принцип має стосуватись і програмованого навчання.

Важливою ланкою в системі дидактичних принципів в загальноосвітній середній та вищій школі А. М. Алексюк вважав *принцип свідомості, активності пізнавальної діяльності учнів* (студентів). Він – основа зв'язків між тими принципами навчання, які визначають характер діяльності вчителя і учнів (викладача і студентів), а саме: принципами наочності, міцності знань, доступності, врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів [45].

У педагогіці найчастіше говорять про принципи навчання з точки зору виконання ними регулятивних функцій у навчальній практиці. А. М. Алексюк вважав такий підхід недостатнім. Він писав: «Такі функції вони справді виконують. Але не слід лишати у тіні оцінку принципів як елемента науково-педагогічного знання, їхніх методологічно-евристичних функцій. Вказані два

аспекти слід постійно брати до уваги, вивчаючи досліджувану проблему» [43, с. 395].

А. М. Алексюк зазначав, що принципи навчання – це такі загальні положення, що абстрагуються з практики навчання [43, с. 396]. Ці дидактичні принципи мають силу, насамперед, у тому, що вони відповідають самій природі передового досвіду навчання та закономірностям його історичного розвитку.

Слідуючи А. М. Алексюку, принципи завжди несуть у собі функціональне значення законів. У цьому розумінні сформульовані педагогікою вищої школи принципи навчання виконують логічні функції систематизації знань, регулятивну функцію побудови науково-дидактичних теорій, а в умовах бурхливого зростання науково-технічної інформації виступають носіями відносно стійкого знання, пронизуючи усю систему знань і субординуючи їх. Саме за цих умов принципи навчання відображають дидактичні закони і закономірності. Наприклад, *принцип єдності навчання, освіти і виховання* має значення дидактичного закону у тому розумінні, що освіта і навчання можливі лише у зв'язку із вихованням. Цей зв'язок постійний, суттєвий стійкий, об'єктивний, внутрішній. Силу дидактичного закону має також принцип спрямованості процесу навчання у ЗВО на всебічний гармонійний розвиток особистості студента [43].

Єдність застосування принципів дидактики за теорією А. М. Алексюка – запорука ефективності освітнього процесу в школі [43]. Численність дидактичних закономірностей, їхні найрізноманітніші взаємозв'язки, взаємодії об'єктивно визначають цілу ієрархію принципів навчання.

Аналізуючи принципи навчання, окремі автори, (І. Я. Лернер [155], М. Н. Скаткін [117] та інші), розглядали їх як такі категорії дидактики, що відображають її нормативну функцію; інші (І. П. Підласий [186], А. І. Кузмінський [149]) цілком слушно вказували на їхні регулятивні функції у практиці навчання. Однак, як стверджував А. М. Алексюк, принципи дидактики виконують не тільки регулятивні (нормативні) функції у практиці навчання, а й методологічно-евристичні функції у сфері науково-педагогічного знання. На

думку ученого, такий підхід допомагає з'ясувати термінологічне питання: у першому випадку доцільно вести мову про принципи навчання, у другому – про принципи дидактики як категорії освіти і навчання [43].

А. М. Алексюк вважав найважливішим завданням дидактики вищої школи – розкриття педагогічних закономірностей, що діють у межах навчання й освіти, і використання їх з метою збагачення майбутніх фахівців сучасними науковими знаннями [43].

Анатолій Миколайович Алексюк розглядав методи навчання як категорію дидактики і оцінював їх як «один із найважливіших елементів загальної структури навчально-виховного процесу» [14, с. 150]. Учений визначав методи навчання як упорядковану за певним принципом спільну цілеспрямовану діяльність учителя і учнів, що являє собою систему прийомів або способів і спрямовану на розв'язання навчально-виховних завдань [14].

За А. М. Алексюком методи навчання є одним з найважливіших компонентів навчального процесу. Без відповідних методів діяльності неможливо реалізувати цілі і завдання навчання, досягнути відповідних результатів. Учений, досліджуючи методологічні аспекти методів навчання, завжди звертав увагу на практичну значущість теоретичних висновків. Він розглядав методи навчання як системний об'єкт, який включає види і прийоми взаємопов'язаної педагогічної діяльності вчителів і учнів, викладачів і студентів, дії та операції, що забезпечують досягнення поставлених цілей і завдань. Згідно з цим визначенням методи навчання оцінюються перш за все стосовно того, як вони сприяють досягненню накреслених цілей та функцій навчання, освітніх, виховних і розвиваючих. Отже, учений розглядав методи навчання з позиції нерозривної єдності мети, аналізу і результату і підкреслював важливість їхнього застосування у середній та вищій школі [18].

Методи навчання мають дуже широкий спектр застосування у галузі як професійної так і непрофесійної педагогіки, При цьому, на думку Анатолія Миколайовича, в навчальному процесі свідомо чи несвідомо застосовуються

найрізноманітніші методи навчання. Свідомо і цілеспрямовано це відбувається у вищих навчальних закладах [14].

А. М. Алексюк один із перших поділив методи навчання на *спеціальні* і *загальні*. До спеціальних він відносив ті методи, що застосовуються при вивченні окремих дисциплін. Загальні (дидактичні) методи навчання входять до змісту загальної дидактики і, на переконання ученого, розкривають такі істотні видові ознаки:

- 1) певна форма обміну науковою інформацією між тим, хто вчить, і тим, хто вчиться (словесна, наочна чи практична);
- 2) форма руху пізнавальної діяльності, зокрема:
  - а) певний логічний шлях засвоєння знань, умінь та навичок учнями (індукція, аналіз і синтез, порівняння, абстрагування, конкретизація, узагальнення тощо);
  - б) певний вид і рівень пізнавальної діяльності учнів (репродуктивний, евристичний, дослідницький);
- 3) форма руху творчо-перетворювальної діяльності вчителя: керування пізнавальною діяльністю учнів на основі діагностики і прогнозування, контролю тощо. Все це свідчить про методи навчання як про багатовимірне і багатоякісне педагогічне явище [43].

Такий підхід з позицій видових ознак дає можливість розпізнавати методи навчання серед інших дидактичних категорій. Але важливо означити дефініції кожного методу навчання на основі видових ознак, оскільки наукове розуміння тих чи тих дефініцій дає змогу ефективно використовувати певні методи навчання і в загальноосвітній, і у вищій школі.

У дидактиці є різні підходи до класифікації методів навчання. Так, поширені класифікації методів за джерелом передачі та сприймання навчальної інформації – словесні, наочні, практичні (Є. Я. Голант [103], Н. М. Верзілін [101]); за характером пізнавальної діяльності учнів – пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемне викладання, частково-пошуковий, дослідницький (І. Я. Лернер [155], М. М. Скаткін [117]); на основі цілісного підходу до процесу навчання (Ю. К. Бабанський [61; 62]).

На відміну від інших науковців А. М. Алексюк класифікував методи навчання на основі цілісного підходу до навчальної діяльності. Він підкреслював, що методи навчання – це не тільки інструмент діяльності вчителя, а й засіб приведення в дію всіх зовнішніх і внутрішніх ресурсів тих, хто навчається, з метою досягнення цілей, поставлених перед учнями школою та суспільством [18]. У своїх пошуках дослідники користувалися логічними міркуваннями і класифікували методи навчання, використовуючи, з одного боку, суттєві ознаки навчального процесу, а з другого – реально напрацьовані педагогічною практикою способи досягнення поставлених навчальних цілей, тобто ті способи, які можна використати і продемонструвати на навчальних заняттях. Серед суттєвих ознак навчального процесу, які пропонувались як основа для тієї чи іншої класифікації методів, можна назвати: характер пізнавальної діяльності учнів; цілісність процесу навчання; дидактичні цілі і завдання та адекватні до них види діяльності вчителя й учнів; пасивний (активний) характер навчально-пізнавальної діяльності учнів; засоби педагогічного впливу.

В історії розвитку радянської педагогіки були спроби створити бінарну класифікацію методів навчання ще в у 20-ті роки ХХ століття. Ці методи вперше були розроблені та охарактеризовані автором підручника «Педагогіка» А. П. Пінкевичем (1929) [189]. В основу класифікації він поклав різноманітні рівні пізнавальної діяльності учнів або різні шляхи оволодіння навчальним матеріалом (догматичний, ілюстративний, евристичний і дослідницький) та різні форми організації навчального процесу (клас, лабораторія, виробництво, екскурсія) [10]. А. М. Алексюк зазначав що, у результаті А. П. Пінкевич запропонував 12 форм проробки матеріалу або 12 методів навчання: класично-догматичний; класно-ілюстративний і класно-евристичний метод; лабораторно-ілюстративний, лабораторно-евристичний і лабораторно-дослідницький; виробничо-ілюстративний, виробничо-евристичний і виробничо-дослідницький процесу [10].

В своїх працях Анатолій Миколайович згадував також досвід Б. Є. Райкова [197], який у 40-х роках минулого століття, досліджуючи історію розвитку методів навчання зазначав, що розгляд їх виключно з позиції джерела знань (словесні, наочні, практичні методи) не дозволяє використати усі сторони процесу навчання, оскільки вони (методи) повинні враховувати не тільки способи сприймання, а й характер і напрям логічного процесу. Він згрупував методи навчання: I. Словесний (книжний), наочний (предметний), моторний (активно-руховий); II. Ілюстративний, дослідницький [43].

У результаті поєднання методів учений отримав: моторно-дослідницький і моторно-ілюстративний; наочно-дослідницький і наочно-ілюстративний; словесно-дослідницький (евристичний) і словесно-ілюстративний [43]. Ідея репресованого у 1930 році Б. Є. Райкова не була належно оцінена того часу. І тільки в другій половині XX століття Анатолій Миколайович Алексюк побачив у ній майбутнє методів навчання.

У 50-х роках XX століття педагог Н. М. Верзілін також запропонував бінарну систему методів. На його думку, може бути *шість* методів навчання, а саме: словесно-індуктивний і словесно-дедуктивний, наочно-індуктивний і наочно-дедуктивний, практико-індуктивний і практико-дедуктивний [97].

З трьох розглянутих вище бінарних класифікацій А. М. Алексюк виокремив лише класифікацію, запропоновану Н. М. Верзілінін і, аналізуючи провідні класифікації на певних історичних етапах розвитку школи та педагогіки, обґрунтував необхідність класифікувати методи навчання, які базуються на ознаках *навчально-пошукової діяльності учнів*.

Вагомим доробком у педагогічній спадщині Анатолія Миколайовича Алексюка, на нашу думку є, обґрунтування *бінарної класифікації методів навчання*, в основу якої були втілені дві істотні ознаки:

- характер і рівень пізнавальної самостійності та активності учнів;
- джерела, з яких учні набувають знання (див. табл. 2.).

Таблиця 2.

Бінарна система методів навчання за А. М. Алексюком

№ з/п	Джерела знань учнів	Внутрішні рівні пізнавальної самостійності учнів	Інформаційний рівень	Проблемний (або аналітичний) рівень	Евристичний рівень	Дослідницький рівень
		Зовнішні форми прояву методів навчання				
1	Навчальна діяльність, що здійснюється у словесно-слуховій формі обміну інформацією між тим, хто вчить, і тим, хто вчиться	Словесна форма	Словесно-інформаційний метод	Словесно-проблемний метод	Словесно-евристичний метод	Словесно-задачний (дослідницький) метод
2	Навчальна діяльність, що здійснюється у вигляді зорової форми подання навчальної інформації учням за допомогою наочності	Наочна форма	Наочно-інформаційний метод	Наочно-проблемний метод	Наочно-евристичний метод	Наочно-дослідницький метод (у лабораторії або кабінеті)
3	Навчально-практична діяльність	Практична форма	Практично-інформаційний метод	Практично-проблемний метод		Практично-дослідницький метод

Учений визначив чотири рівні застосування методів навчання: *інформаційний* (догматичний); *проблемний* (аналітичний); *евристичний* (пошуковий); *дослідницький* [43]. Він, зважаючи на позицію Н. М. Верзиліна, наводив приклад, на інформаційному рівні словесна форма набуває бінарного характеру – словесно-інформаційного методу; на проблемному та сама словесна форма набуває бінарного характеру – словесно-проблемного методу; на евристичному – словесно-евристичного методу; на дослідницькому рівні – словесно-дослідницького методу [97].

А. М. Алексюк зазначав, що: «бінарна класифікація методів навчання має своєю основою поділ не однієї, а двох істотних ознак, а тому містить значно більшу інформацію про кожний метод навчання, ніж будь-яка інша класифікація» [19, с. 77]. Учений вважав бінарну класифікацію найреальнішою в практичній дидактиці.

Анатолій Миколайович зробив висновки, що бінарні класифікації можуть стати основою для наступних пошуків і, безперечно, вони повніше відображають потреби шкільної практики, ніж кожна з тих класифікацій, в основі яких лежить будь-яка одна істотна ознака. Він стверджував, що найголовніше, не протиставляти різні варіанти, а шукати такі, які б найповніше відображали суть загальних методів навчання в єдності з педагогічними формами їх прояву [20].

А. М. Алексюк визначав *зовнішню* (формальну) і *внутрішню* (змістову) сторони навчання. До *зовнішньої* він відносив: словесно-слухову форму навчання; різні форми застосування наочності; практичні роботи учнів; прояви педагогічної майстерності; керівництво пізнавальною діяльністю учнів (студентів) та контроль і оцінювання їхньої навчальної праці. *Внутрішньою* стороною методів навчання, на його переконання, є: рух змісту основ наук, техніки й мистецтва; логічна грань розумової діяльності з урахуванням віку та індивідуальних можливостей; психологічна властивість методу (рівні й види пізнавальної діяльності, мотивація і стимулювання навчальної праці) [19].

Запропонована автором структура методів навчання дає змогу визначити їх місце в загальному процесі виховання особистості, вказує на логічні зв'язки між різними аспектами дидактичної діяльності.

А. М. Алексюк зауважував, що варто розглядати загальнодидактичні методи, які використовують як у загальноосвітній, так і вищій школі. Він пояснював це тим, що коли вживаємо поняття «учитель», «учні», то в першому випадку маємо на увазі педагога, який займається організацією навчального процесу в загальноосвітніх навчально-виховних закладах і вищій професійній школі; у другому випадку – особу, яка вчиться в загальноосвітній або вищій

школі. Він стверджував що ті, хто навчає, мають знати сутність загально дидактичних методів навчання, щоб творчо підходити до їх використання у професійній діяльності.

А. М. Алексюк переконливо доводив, що мета навчання, зміст навчання і способи досягнення визначених цілей – це і є ті вихідні категорії, які забезпечують успіх процесу навчання у вищій школі [43]. Він переконував, що поняття «способи навчання», «способи досягнення мети навчання» ширші за поняття «методи навчання» [43, с. 439].

Анатолій Миколайович Алексюк також стверджував, що розглядаючи питання про методи навчання, вчені приділяють увагу в основному новим вимогам суспільства до способів навчання узагалі, у тому числі й до методів навчання у середній школі та ЗВО. Він зазначав, що для досягнення високої якості навчального процесу викладачеві (учителю) недостатньо знати лише свій предмет і аргументував це у праці «Педагогіка вищої освіти України. Історія» [43].

Правильний добір методів відповідно до мети й змісту навчання, вікових особливостей студентів (учнів) сприяє розвитку їхніх пізнавальних здібностей, озброює їх уміннями та навичками використовувати здобуті знання на практиці, готує до самостійного набуття знань, формує світогляд.

А. М. Алексюк розглядав методи навчання з позиції нерозривної єдності мети, засобу і результату. Загальний підхід до вибору методів навчання він розкривав так: «Обираючи той чи інший метод навчання, вчитель має щоразу врахувати його залежності. Вибір методів навчання не може бути довільним, тим більш імпровізованим. Імпровізація допустима лише в межах педагогічної діяльності. Методи навчання завжди виступають як єдність об'єктивного і суб'єктивного. Об'єктивність їх визначається закономірностями об'єкта вивчення і логікою навчально-пізнавального процесу. Суб'єктивність вибору зумовлюється свідомим застосуванням об'єктивно існуючих закономірностей навчання» [43, с.46].

Вивчаючи питання поєднання методів і прийомів навчання, А. М. Алексюк стверджував, що:

- *їх перша суттєва особливість* – взаємозв'язок можливий лише за умови взаємного продовження, доповнення і розвитку один одного. Зв'язки між методами навчання на уроці можуть бути різними за характером;
- *друга істотна ознака поєднання методів* – поєднання, взаємозв'язок дидактичних методів і прийомів відображає таку особливість практики навчання, коли одним з найважливіших завдань є організація пізнавальної діяльності учнів на основі виконання на уроці різних видів самостійних робіт. У педагогічній практиці можливі найрізноманітніші поєднання методів і прийомів навчання [19].

Не можливо не погодитись із думкою А. М. Алексюка про те, що відповідно до розвитку учнів кожен метод навчання має змінюватись у міру збагачення їхнього досвіду та розширення кругозору, поглиблення інтересу до знань, вияву ініціативи і самостійності у пізнанні нового, в міру виховання організованості в навчанні, вироблення системи навичок та вмінь розумової праці і виділення розвитку двох внутрішніх сторін методів навчання – психологічної та логічної [19].

А. М. Алексюк зазначав, що у навчальному процесі взаємодіють *освітні, виховні, розвиваючі та контрольні функції* та детально їх охарактеризував.

Учений вважав, що *навчаюча функція* методів є *головною* і полягає в забезпеченні ясності й доступності змісту освіти, точна відповідність методів навчання дидактичним цілям на кожному даному відрізкові навчального матеріалу з урахуванням психологічної атмосфери, в якій здійснюється навчальний процес (система колективних і індивідуальних стосунків, переживань тощо).

Виховну функцію методів А. М. Алексюк вбачав у формуванні наукового світогляду, ідейно-політичних переконань, активної життєвої позиції, на розвиток оціночних суджень, самосвідомості учнів, їх здібностей і творчих нахилів.

Під *розвиваючою функцією* учений розумів успішне формування якісно нових утворень у розумовій діяльності учня завдяки його активній самостійності [20].

Таким чином А. М. Алексюк розглядаючи методи навчання стверджував: «У методах навчання сконцентрована велика спонукальна дія, вони зміцнюють позитивне ставлення школярів до учіння. Від спонукальної сили методів значною мірою залежить атмосфера уроку, становлення учня як суб'єкта навчання, створення такого «внутрішнього середовища» школяра, яке сприяє продуктивній навчально-пізнавальній діяльності» [20, с. 25].

Велику увагу А. М. Алексюк приділяв дослідженню структури «лекції» у вищій школі. Учений наголошував на важливості лекції у процесі навчання, оскільки вона відкриває можливість прямого контакту лектора зі слухачами, що значно посилює їхню увагу. Разом з тим, за дві академічні години студент отримує інформацію, на яку під час самостійної роботи йому довелося б витратити набагато більше часу. А. М. Алексюк підкреслював, що за сучасних умов важливо забезпечити суттєве підвищення рівня проведення лекцій і їх значення у формуванні наукового мислення студентів. Слід домогтися, щоб вони мали проблемний характер, відтворювали результати сучасних досягнень науково-технічного та суспільного розвитку, теорії й практики, сприяли поглибленій самостійній роботі майбутніх фахівців, розвитку їх творчих здібностей [43].

А. М. Алексюк, ґрунтовно дослідивши це питання, зробив висновки, що лекція як форма організації навчання за певних умов може мати низку недоліків. Він зазначав ті причини, за яких лекція може бути негативною: якщо у змісті лекції відсутній розгляд актуальних проблем сучасної науки, культури, виробництва; має місце невідповідність змісту й обсягу лекційних курсів і чинних навчальних планів, порушується логіка вивчення тем і розділів; не завжди забезпечується ефективний зв'язок лекцій із самостійною роботою студентів; у багатьох ЗВО не приділяється належної уваги вдосконаленню лекційного викладання на основі використання психолого-педагогічної науки і

передового досвіду; відсутній контроль за якістю викладання [43]. Учений виділяв чотири види лекцій: *вступну, тематичну, оглядову і заключну*. Він наводив низку загальнодидактичних вимог до побудови лекційного курсу: при укладанні змісту лекцій потрібно враховувати знання студентів, рівень їхньої підготовки, специфіку самостійного вивчення нового матеріалу; домагатися встановлення на занятті системи взаємин між викладачем і студентами; активізувати пізнавальну діяльність студентів на базі принципу проблемності. Важливе вміння викладача – встановити контакт з аудиторією, викликати дискусію в ній [43].

Провідне місце у працях А. М. Алексюка посідає обґрунтування семінарських занять у вищій школі. На його думку, вони сприяють розвитку пізнавальної активності й самостійної діяльності студентів, розвивають уміння вільно висловлюватися, аргументувати свої думки, критично аналізувати висловлювання опонентів, а також розвивають логічне, спонтанне мислення, сприяють глибокому засвоєнню фундаментальних знань, формуванню переконань [43]. Доцільно використовувати на таких заняттях дискусії, які роблять семінар інтенсивнішим, цікавішим, жвавішим.

Проаналізувавши наукові праці Анатолія Миколайовича Алексюка щодо розвитку дидактики середньої та вищої школи, ми дійшли висновку, що сучасна дидактика, виходячи на світові позиції, відкриває нові явища в навчальному процесі – потребу диференціації і гнучких технологій у старших класах та ЗВО, інтегративність у змісті освіти, модульне навчання, індивідуалізацію та особистісну зорієнтованість. На основі дидактичного доробку А. М. Алексюка ми визначили, що на *першому етапі* розвитку дидактики переважали емпіричні підходи до визначення змісту освіти, на *другому* – наукові дослідження були орієнтовані на обґрунтування змісту окремих предметів, на *третьому* – було закладено основи теорії змісту освіти.

Щодо вирішення цієї проблеми з позицій інноватики, українська дидактична школа за радянських часів може бути визнана однією з провідних.

2.2. Педагогічні погляди А. М. Алексюка на виховання дітей та молоді

Анатолій Миколайович Алексюк глибоко розумів проблеми педагогіки як науки та специфіку освітнього процесу як складного соціально зумовленого явища, яке урізноманітнюється кожним суб'єктом – від педагога-вихователя до учня, студента. Кожен з них є непересічною, оригінальною та неповторною особистістю, що будує власну життєдіяльність з урахуванням соціальних умов. Навчальний заклад має за мету створити такі умови праці усіх суб'єктів освітнього процесу, які б найчастіше відображали потреби суспільства і окремої особистості.

Світовий соціально-історичний досвід дозволяє визначити головну мету виховання як формування всебічно розвиненої особистості, підготовленої до ініціативної соціальної і професійної діяльності в сучасному суспільстві, особистості, здатної сприймати й примножувати його цінності. Найважливіше завдання суспільства, яке є передумовою збереження і примноження цінностей і потенціалу суспільства, розвитку людини – виховання особистості. Даній меті повинні підпорядковуватись зусилля сім'ї, школи, позашкільних виховних установ та інших навчальних закладів. У процесі розвитку суспільства змінюється система поглядів на виховання як педагогічну явище.

І. Д. Бех зазначає, що виховання – процес цілеспрямованого систематичного формування особистості, зумовленого законами суспільного розвитку, дією об'єктивних і суб'єктивних чинників [82; 83]. У вихованні особистості беруть участь сім'я, родина, навчальні заклади, на нього впливають мікро – і макросередовище, соціально-політична та економічна ситуація в країні, засоби масової інформації, громадські організації та ін. [82]. Усе це робить процес виховання, з одного боку, більш керованим, оскільки існує чимало ефективних способів і засобів впливу на особистість, а з іншого – ускладнює управління ним, тому що важко інтегрувати всі фактори впливу.

Окремі аспекти виховання відображені в дослідженнях багатьох учених. А. М. Алексюк [8; 12; 14; 25; 36; 40], А. С. Макаренко [158; 159],

В. О. Сухомлинський [220] та інші розглядали загальні питання теорії і практики виховної роботи; С. С. Вітвицька [98, 99], А. І. Кузьмінський [149] та інші висвітлювали проблеми організації виховної роботи зі студентами різних типів навчальних закладів.

Анатолій Миколайович Алексюк як висококваліфікований фахівець у галузі педагогіки, ніколи не розглядав процеси навчання, виховання і розвитку особистості відокремлено один від одного, а лише у їх єдності та взаємодії («Наука про виховання нової людини» (1965) [36], «Теорія педагогіки і мистецтво виховання» (1966) [57], «Завдання організаторів позакласної і позашкільної виховної роботи з дітьми» (1969) [21], «Критика современных буржуазных концепций воспитания» (1977) [59], «А. С. Макаренко о воспитании как процессе целесообразной организации всей жизнедеятельности воспитуемых» (1978) [8] та інші. У кожній його праці простежується взаємовплив та взаємозалежність цих педагогічних процесів. Обґрунтовуючи особливості навчання, учений завжди наголошував на вагомості виховного потенціалу кожного з його видів.

До основних суб'єктів цілеспрямованого впливу, в якому реалізуються виховні функції суспільства, Анатолій Миколайович відносив державні виховні заклади, сім'ю і громадськість. Учений стверджував, що педагоги, батьки, вихователі, маючи єдину мету і об'єкт виховання, володіють при цьому глибоко специфічними, в багатьох випадках унікальними засобами і методами впливу на особистість вихованця [43] .

Не можливо не погодитись із позицією ученого, що процес формування особистості – це процес переробки індивідом або соціальною групою впливів, що йдуть від навколишнього рівня до їх власного розвитку. До основних компонентів процесу формування особистості Анатолій Миколайович Алексюк відносив: 1) природне, предметне та соціальне середовище; 2) об'єкт впливу – дитину, підлітка, юнака, соціальну групу, первинний колектив тощо; 3) організатора впливу (вчителя, вихователя, навчально-виховний колектив, вожатого, сім'ю, громадськість тощо). Всі три складники процесу перебувають

між собою у взаємозв'язку: об'єкт впливу одночасно виступає суб'єктом, оскільки він є членом спільноти, включеної в соціальне середовище; подібно до цього організатор впливу одночасно виступає і як посередник між навколишнім середовищем і об'єктом впливу, і як член даної соціальної спільноти. А. М. Алексюк стверджував, що кожен із цих трьох компонентів, будучи діалектично пов'язаний з іншими, обумовлює ту чи іншу ситуацію процесу формування особистості [43].

Учений схилився до думки, що виховання – це процес керування формуванням вихованця як особистості. Місце і роль виховання у процесі формування особистості А. М. Алексюк представив такою структурно-логічною схемою

**Схема місця і ролі виховання у процесі формування особистості за
А. М. Алексюком.**

Аналізуючи логічні зв'язки між окремими елементами, що обумовлюють процес виховання, А. М. Алексюк виділяв в цьому процесі такі основні елементи: а) проектування процесу, що включає в себе визначення мети і конкретних завдань виховання на основі діагностики рівня соціального

розвитку як окремого вихованця, так і первинного колективу; б) педагогічне прогнозування – усвідомлення суб'єктом виховного впливу соціально-психологічних та педагогічних умов, за яких найбільш успішно відбуватиметься процес реалізації виховних завдань; в) організація матеріальної (трудової, природоохоронної), суспільної (ідейно-політичної, колективістської, організаційно-управлінської, освітньо-виховної, комунікативної), духовної (емоційно-чуттєвої, пізнавальної, ціннісно-орієнтаційної) діяльності; г) регулювання міжособистісним спілкуванням і його корекція у процесі розгортання основних видів діяльності вихованців; д) контроль і підведення підсумків, що включають критичний підхід до узагальнення усіх сфер прояву системи педагогічного керування процесом формування особистості, осмислення причин успіху і прорахунків, знахідок і втрат в організації життєдіяльності учнів; є) встановлення відповідності між здобутими результатами і поставленими на початку управлінського циклу завданнями з метою постановки нових конкретних завдань керування процесом формування особистості вихованця [14].

А. М. Алексюк поєднував процес навчання із виховним процесом, який є його складовим елементом. Більше того, у певному розумінні ці поняття за своїм змістом збігаються, надзвичайно ускладнюючи взаємозв'язок цілеспрямованих і стихійних впливів на вихованців, об'єктивних і суб'єктивних чинників.

Так, у праці «Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія» А. М. Алексюк визначав три головні концепції розуміння сутності зазначених понять, і, відповідно, три лінії труднощів у розвитку педагогіки [43]. На його думку, *перша концепція* визначається у педагогіці М. В. Крупеніна [145; 146], В. М. Шульгіна (1925) [146] та ін. Виходячи з правильної у цілому тези про те, що в суспільстві педагогіка має розширювати сфери свого впливу, група педагогів дійшли помилкового висновку, що педагогічний процес слід розуміти як усю суму соціальних впливів, котрі формують людину. М. В. Крупеніна [146] і В. М. Шульгін [146], надміру захопились практичною діяльністю

школярів як учасників будівництва нового суспільства після Жовтневого перевороту в Росії і, вочевидь, недооцінили освітню сторону педагогічного процесу. Ідею ж майбутньої освіти вони виводили за такою схемою: спершу діти підуть «на суспільну роботу», потім – на підприємство, а вже звідти – у бібліотеку (В. М. Шульгін) [146]. Так виникла «теорія» відмирання школи. Згадані автори протиставляли «педагогіку школи» «педагогіці життя», хоча це аж ніяк не вирішувало методологічно важливого питання про співвідношення вимог життя і вимог школи, стихійності й організованості у суспільному вихованні, автори не зрозуміли суті реального співвідношення політики й освіти. Змішавши політику з педагогікою, вони не змогли відповісти на запитання: як саме покінчити зі стихією вулиці, стихією життя, хоча й закликали до цього. Не вирішуючи проблеми про сутність середовища і специфіку його впливу на виховання М. В. Крупеніна і В. М. Шульгін не пішли далі повторення безпідставних тверджень щодо відмирання школи [146].

Водночас, позитивні ідеї щодо необхідності розвитку соціальної педагогіки як відносно самостійної галузі науково-педагогічного знання були занедбані і не дістали подальшого розвитку.

Друга концепція пов'язана з різного роду тенденціями абсолютизації біологізаторських підходів до розуміння педагогічного процесу. Сутність цих підходів коротко можна охарактеризувати так: розвиток людини – це насамперед процес розкриття успадкованих нею задатків та здібностей. А. М. Алексюк зазначав, що такі погляди знаходимо ще в Арістотеля і Платона. Починаючи з XII ст. вони набули поширення у зв'язку з появою однієї із концепцій розвитку в біології – преформізму (від лат. преформо – заздалегідь утворений). Наприкінці XIX – на початку XX ст. відбудеться далеко не завжди виправдане застосування біогенетичного закону щодо педагогіки і психології. Зокрема, С. Холл і Д. Болдуїн багато в чому заперечували соціальну зумовленість психіки людини. Біогенетичний закон, сформульований у 1865р. Е. Геккелем, з часом було перенесено з ембріонального на позаутробний період життя людини й оголошено універсальним законом. На цій основі розвиток

людини деякі психологи і педагоги почали трактувати як «дозрівання стадій», нерідко ігноруючи процес виховання.

Багато що в зазначеній позиції залишається нез'ясованим, адже вроджений потенціал розвитку людини не можна розглядати як готові здібності, риси вдачі, професійні нахили тощо. Це тільки потенційні можливості. Мозок людини від народження не несе в собі органічних передумов для пізнання у вигляді «природжених ідей». Думка Р. Декарта про такі ідеї була піддана критиці вже Дж. Локком. Природні задатки людини стають її конкретними характеристиками лише за умови їх складної взаємодії із зовнішнім середовищем та виховання [14].

Третя концепція змісту і сутності педагогічного процесу історично виявила себе у спробах обґрунтувати правомірність визнання обох першооснов у вихованні – біо- і соціо-, заперечуючи крайнощі кожної із них (А. П. Пінкевич, А. І. Калашников [189]). Прихильники цього погляду цілком заперечували значення біоенергетичного закону для педагогіки. Вони вважали, що об'єктом педагогіки є спеціально організований виховний процес, сутність якого ці дослідники вбачали у цілеспрямованому впливі на особу. Саме такого роду виховний вплив, складаючи серцевину соціального формування особистості, на їхню думку, і є педагогічним процесом.

А. П. Пінкевич і А. І. Калашников [189] мали всі підстави вбачати головну особливість педагогічного процесу в систематичному й планомірному впливі педагога на своїх вихованців. Водночас таке розуміння педагогічного процесу має і певні вади, оскільки містить у собі риси пасивності: педагогічний процес розглядається начебто у відриві від самостійної діяльності вихованців, а це суперечить самому духові розуміння сутності людини як сукупності усіх суспільних відносин і шляхів її формування. Педагогіка передбачає діяльнісну участь самих вихованців у процесі власного формування індивіда як особистості. З огляду на це для педагогіки як науки має особливе значення методологічне питання про співвідношення суспільного й біологічного, онтогенетичного і філогенетичного у процесі виховання [189].

А. М. Алексюк визначав виховання як процес, що тісно пов'язаний із розвитком та навчанням особистості, і пропонував таке його трактування: «Виховання – це свідомо організований, систематично здійснюваний процес, що реалізується на основі суспільно вагомих мети й умов» [43, с. 356].

Виховний процес передбачає виникнення соціальних відносин між вихователями і вихованцями на основі взаємодії цілеспрямованої діяльності вихователів і активної діяльності вихованців [43].

Будуючи власну педагогічну, дидактично-виховну концепцію, науковець опирався на досвід українських педагогів, які зробили неоціненний вклад у розвиток освіти та виховання України, проте тривалий час залишались невідомими широким колам педагогічної громадськості. В своїх дослідженнях учений використовував ідеї Г. Г. Ващенка, А. С. Макаренка, І. І. Огієнка, які розробляли теорію національної освіти та виховання і змогли визначити головні її пріоритети, які за умов сьогодення потребують лише розвитку й активної практичної реалізації. Учений був переконаний, що врахування цієї педагогічної спадщини дасть можливість швидко реалізувати завдання української освіти, зокрема у галузі навчання і виховання, що створить умови, за яких наша вища школа зможе конкурувати на світовому рівні з розвиненими державами, що активно будують дитиноцентричну парадигму освіти, забезпечуючи розвиток як держави, так і окремого її громадянина.

А. М. Алексюк відзначав, що мета виховання – явище історичне. За кожної історичної доби, у кожного народу мета виховання неодмінно пов'язувалась з уявленнями про людину, її сутність та місце в суспільстві. Ця проблема досліджувалась, безпосередньо чи опосередковано, у працях багатьох авторів. Серед них учений звернув увагу на монографію визначного українського педагога Григорія Ващенка «Виховний ідеал» [56; 93; 94].

Мета виховання за Г. Г. Ващенком [93], полягає у визначенні кінцевих цілей духовного і фізичного розвитку підростаючих поколінь. Головним завданням виховання є формування патріота Української держави. Виховання допомагає батькам, педагогам, суспільству в цілому визначити спрямування

духовного і фізичного розвитку виховуваних, їхні потреби, сформувати спонуки, бажання діяти, засвоювати патріотичні, національно-культурні ціннісні орієнтації. Водночас, результативність виховання значною мірою залежить від урахування вихователями фізичних і духовних особливостей виховуваних відповідно до їхнього віку, статі та психології особистості, від досягнутого нею рівня розвитку, її задатків, інтересів, потреб, життєдіяльності. У цьому зв'язку Григорій Ващенко небезпідставно протиставляв більшовицькому та національному ідеалам виховання християнських ідеал [93].

Він аргументовано критикував більшовицький виховний ідеал на загальному тлі найхарактерніших рис християнської філософії, уособлених у її євангельському ідеалі. Видатний педагог шукав ідеал людини у творах письменників княжих часів, в українській народній пісні, у творах письменників Нового часу, завершуючи свою концепцію виховного ідеалу завданнями гармонійного виховання української молоді [93]. А. М. Алексюк погоджувався із Г. Г. Ващенком, що мета виховання – явище історичне, і тому її значення в українській школі і педагогіці можна усвідомити лише з історичних позицій та з урахування досвіду інших народів і країн світу [56].

З філософсько-методологічних позицій у визначенні педагогічних умов і способів практичної реалізації мети виховання суттєве, а то й вирішальне значення для педагога має, насамперед, розуміння сутності людини. Воно є головною передумовою ефективного виховання, точніше виховання, освіти і навчання на науковій основі. Без такого розуміння виховання перетворюється на стихію. Водночас, не можна покластись на самі лише технології освіти, навчання і виховання, хоча б і найновіші, оскільки за певних умов для різних індивідів вони також можуть виявитись неефективними, суперечити природним нахилам цих індивідів. Найважливішими тут є включення вихованців у різноманітні духовно багаті відносини, стосунки. Педагогічний аспект суті питання полягає у тому, щоб установити адекватні взаємовідносини між застосовуваними методами і прийомами виховання, з одного боку, і правильно,

з наукової точки зору, визначеною сутністю особистості виховуваного з іншого [56].

На думку А. М. Алексюка, навчання має бути на першому плані, безумовно, із включенням студентів у систему теоретичних і практичних дій, які б відповідали меті виховання. У цьому розумінні саме виховання, навчання й освіта у ЗВО здатні формувати усі найважливіші відносини особистості з професійною сферою, суспільним життям, побутом, природою тощо. З огляду на ці філософсько-методологічні позиції все життя студента є у певному розумінні не чим іншим як грандіозною змістовою системою, що включає в себе ставлення студентської молоді та навколишньої духовної і матеріальної дійсності. Саме в цьому розумінні можна стверджувати, що в процесі оволодіння цим діяльнісним ставленням студент розвивається, і його розвиток буде тією мірою багатшим чи біднішим, якою мірою багатшими чи біднішими будуть відносини, у які включається молодь (навчання, суспільна й наукова діяльність, фізична праця, побут, спорт, художня самодіяльність). У процесі різноманітної діяльності, що відповідає меті підготовки спеціалістів у вищій школі, молоді люди опановують зовнішній світ і розвиваються як особистості, розкривають свої сутнісні сили й опредмечують їх в об'єктах професійної та іншої діяльності.

Отже, в межах визначених позицій ми маємо всі підстави вбачати сутність виховання і його головне завдання в організації всієї життєдіяльності учнів чи студентів. А. М. Алексюк акцентував увагу на тому що, виховання керує розвитком особистості, іде попереду її розвитку, веде її.

Очевидно мав рацію А. С. Макаренко, стверджуючи, що «саме стосунки становлять справжній об'єкт нашої педагогічної роботи» [8, с. 12].

Анатолій Миколайович Алексюк одним із перших обґрунтував наукові напрями педагогіки вищої школи, а також велику увагу приділив вихованню особистості. Він вважав, що: «Найвища мета виховання – всебічний гармонійний розвиток вільної, самодостатньої особистості. У людині від природи (в генотипі) закладені величезні можливості, адже людина – це істота і

природна, і мисляча (духовна), і діяльнісна, і предметна, і соціальна (суспільна)» [14].

Учений, стверджував, що виховання – основна функція навчання, і відповідно навчання – це засіб або чинник виховання особистості [43].

А. М. Алексюк прихильно ставився до поділу форм організації виховної роботи на *загальні та спеціальні*.

Загальні форми організації виховної роботи поділяються на: індивідуальні, парні, групові та колективні.

До *форм індивідуальної виховної роботи* учений відносив відусоблену роботу вихованця над собою, спрямовану на оволодіння певними світоглядними знаннями та уявленнями, вироблення у себе суспільно необхідних ідейно-політичних, трудових, моральних та інших поглядів, переконань, звичок тощо. На певному етапі ця форма органічно переходить у самовиховання.

Форма *парної виховної роботи* передбачає роботу пар: вихователь-вихованець, вихованець-вихованець. Це дає можливість користуватись всіма перевагами безпосереднього спілкування з вихованцем: наявністю зворотного зв'язку; можливістю застосування виховних засобів, що найбільше відповідають віковим і індивідуальним особливостям вихованця; сприятливими умовами для відвертої розмови віч-на-віч.

А. М. Алексюк зазначав, що форма *групової роботи*, передбачає такий підхід добору вихованців до групи як наявність інтересу до змісту її діяльності, врахування вихователем відповідності індивідуальних особливостей вихованців даній формі організації їхньої діяльності. Прикладом форми організації групової виховної роботи є різноманітні гуртки.

Форма *колективної роботи* передбачає постановку й прийняття усіма членами колективу спільної мети, об'єднання зусиль колективу у діяльності щодо її реалізації [43].

Серед *спеціальних* форм організації виховної роботи А. М. Алексюк виділяв диспути, бесіди, тематичні конференції, вечори, трудові десанти, гурткову роботу тощо [43].

А. М. Алексюк зазначав: «У широкому розумінні слова, виховання являє собою об'єктивний процес передачі соціального досвіду наступним поколінням, що зафіксований в матеріальній і духовній культурі соціуму. Він так чи інакше здійснюється під впливом множини чинників суспільного життя (економічного, політичного, культурного, сімейно-побутового, освіти, засобів масової інформації, комунікативного, мікрогрупового тощо), в яких опиняється молода людина. Функція ж виховання у вузькому розумінні полягає в мудрому регулюванні дії цих чинників на особистість» [43, с. 301].

Він надавав великого значення професійній майстерності викладача в організації і забезпеченні виховного процесу. «Викладачі вищої школи, – зазначав учений, – як вихователі (не залежно яку дисципліну вони викладають), у своїй роботі мають дотримуватися комплексного підходу до виховного процесу, враховувати особливості не лише розумового, а й трудового, морального, естетичного, фізичного розвитку майбутнього спеціаліста. Важливо також наголосити: змістовий аспект різних сторін розвитку особистості визначається її світоглядом і мораллю» [43, с. 303].

Велику увагу А. М. Алексюк приділяв *всебічному гармонійному розвитку* особистості, який, за твердженням науковця, неможливий поза студентським гуртом, без його сприятливого впливу на індивіда [25]. У студентському віці – це навчально-професійна діяльність. Студентський вік охоплює і пізньодитячий, юнацький період, і частину дорослого етапу розвитку та становлення людини. Він характеризується найбільш сприятливими умовами для психологічного, біологічного і соціального розвитку. В цей період найвища швидкість пам'яті, реакції, пластичності у формуванні навичок. В особистості на цьому етапі домінують становлення характеру та інтелекту. В неї активно розвиваються морально-ціннісні й естетичні почуття, швидко

засвоюються соціальні ролі дорослого, формуються і закріплюються схильності і інтереси, визначаються життєві цілі й прагнення.

На переконання ученого, тільки в діяльності, спрямованій на засвоєння надбань культури, людина виступає у певні соціальні відносини, які вирішальним чином впливають на її становлення як особистості. Проте ця умова стає вирішальною лише тоді, коли сам індивід виявляє активність у різних видах діяльності. Це стосується усіх колективів, у тому числі і студентських. Питання взаємин індивіда і студентського гурту – одне із найскладніших в історії педагогічної думки, у практиці навчання, освіти і виховання.

Важливе місце у справі розв'язання завдань всебічного гармонійного розвитку особистості А. М. Алексюк надавав також і освітнім закладам. «Саме там, – підкреслював учений, – відбувається первинна соціалізація дитини, закладається фундамент її подальшого становлення, формування. У вирішенні основного завдання вищого навчального закладу – забезпеченні всебічного, гармонійного розвитку майбутніх спеціалістів – спостерігаються дві яскраво виражені суперечливості й водночас тісно пов'язані між собою проблеми» [43, с. 316].

На думку вченого, значимість освітніх закладів у всебічному гармонійному розвитку особистості полягає в тому, що:

1) багатство змісту й форм вияву освітнього процесу у ЗВО, розмаїтність інформації, яка надходить до студентських форм організації їхнього гуртового життя, участі у виробничій праці, суспільно-політичній діяльності створюють сприятливі умови для всебічного гармонійного розвитку особистості;

2) завдання професійної освіти, вузький професіоналізм, утилітарність навчальних планів, характерні для окремих спеціальностей і програм, відсутність вільного поза лекційного часу в студентів для задоволення своїх непрофесійних інтересів і потреб – усе це гальмує всебічний розвиток особистості майбутнього спеціаліста [43].

А. М. Алексюк, обґрунтовуючи процес виховання і аналізуючи його значення у підготовці дітей та молоді до самостійного життя, глибоко вникав у історію його розвитку. Він погоджувався із періодизацією історії виховання, запропонованою німецьким ученим Ф. Хоффманом, який акцентував увагу на трьох її етапах.

I етап – педагогічні знання донаукового періоду, систематизовані на основі здобутого емпіричного досвіду виховання й освіти у формі народної мудрості поколінь. Це період, на думку Ф. Хоффмана [239], характеризується нагромадженням досвіду виховання й освіти і передачею його наступним поколінням у вигляді народної мудрості. Педагогічні знання належать до найдавніших знань людини. Вони нагромаджувалися разом із розвитком людського суспільства. Виховні відносини створили різноманітні форми свого фіксування. Спочатку це були побутові норми – вірування, правила, вимоги. Поступово склалися традиції, звичаї, народний фольклор. З плином часу народжувалися нові форми фіксування виховних відносин, які доповнювали існуючі раніше.

В нинішніх умовах розвитку суспільства указану систему знань у вигляді висновків, порад, рекомендацій, звичаїв, обрядів, викладених у художній літературі, етнографічних та етнологічних дослідженнях відносять до надбань народної педагогіки.

II етап – виникнення теоретичних концепцій виховання й освіти для побудови цілісної системи світського виховання (їх відносять до класичної педагогіки). Появі цих концепцій сприяли такі чинники як: узагальнення досвіду, виникнення інструментарію досліджень у галузі освіти та виховання, засади планомірного і цілеспрямованого визначення законів виховання. За визначенням Ф. Хоффмана [239], вершиною цього етапу є поява цілісних систем класичної педагогіки.

III етап – становлення педагогіки як наукової системи, методологічним підґрунтям якої став діалектичний підхід до теорії розвитку особистості,

суспільства і людини; цілісний всебічний підхід до формування її особистості [43].

А. М. Алексюк акцентував увагу на тому, що вихований процес – це свідомо організований, систематично здійснюваний процес, що реалізується на основі суспільно вагомих мети і умов. Він передбачав виникнення соціальних відносин між педагогом та студентом на основі їх цілеспрямованої діяльності і взаємодії [14].

Виховання є одним з найважливіших, найсуттєвіших чинників цілісного процесу формування особистості і фактором формування національної еліти, джерелом, інтелігентності, професійної культури, патріотизму. В його умовах формується повноцінна, національно свідома, самодостатня особистість – громадянин України.

Учений визначав педагогічну діяльність як складову частину виховного процесу. На його думку саме у цьому розумінні виховання проектує систему відносин особи, що є найголовнішим в організації всієї життєдіяльності вихованців, а значить, і у формуванні особистості[43].

А. М. Алексюк виділяв такі особливості виховання в навчальному закладі:

1. Виховання у педагогічному процесі має на меті виникнення певних соціальних і соціально-педагогічних відносин між студентами та їхніми вихователями. Виховання передбачає свідомий і цілеспрямований вплив на студентів з метою формування професійних стосунків у тих колективах, де студент живе і діє (академгрупа, курс, факультет гуртожитки тощо).

2. Соціальні відносини в педагогічному процесі мають суб'єктивно-об'єктивний характер. Соціально-педагогічні відносини мають бути організовані так, щоб сприяти дедалі зростаючій активізації самостійності студента.

3. У поняття «виховний вплив» педагога на студента входять як постійно діючі елементи:

а) ясно поставлена педагогічна мета (передусім вплив на колектив, а колектив в свою чергу впливає на особистість);

б) визначення змісту, який належить засвоїти;

в) визначення методів і форми активізації акту впливу, включаючи характер взаємин, стиль керівництва тощо;

г) облік результатів педагогічного впливу з метою визначення наступних навчально-виховних заходів;

д) свідоме використання різних умов, що впливають на процес виховання (матеріально-технічна база, суспільно-політичні умови, рівень розвитку студентів, різного роду тимчасові, випадкові умови тощо) [43].

4. Структурні елементи педагогічного процесу перебувають у найрізноманітніших зв'язках і відношеннях між собою. Причому ці зв'язки й відношення можуть бути випадковими й необхідними, суб'єктивними й об'єктивними, позитивними й негативними і та ін. Виявити діючі закономірності – справа надзвичайно складна, але можлива і вкрай необхідна, адже від характеру акцентів на різних елементах або їх сполучення залежить характер педагогічного процесу в цілому, його ефективність. Виявленню цього типу закономірностей сприятиме аналіз виховного процесу в його розвитку й рухові, внутрішній динаміці, саморухові. Цієї мети педагоги зможуть досягнути через розкриття *рушійних сил виховання*) [43].

Аналізуючи, виховний процес у ЗВО, учений приділяв увагу соціалізації студентської молоді. Її визначальним і позитивним чинником в умовах навчання педагог вважав наявність сприятливого середовища та відповідної атмосфери не тільки в аудиторіях і лабораторіях, а й у гуртожитках, на території студентського містечка.

Проблему навчання і виховання дітей та молоді Анатолій Миколайович Алексюк бачив як у загальнодержавному, так і в світовому вимірі. Він вважав, що становлення людини, яка орієнтується у світових проблемах і готується вирішувати їх, є важливим завданням національної школи. Головними критеріями ефективності виховної роботи, на його переконання, рівень

національної свідомості, навчально-наукової і громадської активності; переростання виховання в самовиховання; дотримання моральних і етичних норм; відсутність правопорушень.

Заслуговує на увагу те, що вчений-педагог надавав великого значення вихованню в колективі. Він був упевнений, що ефективність виховного процесу залежить від стосунків саме в ньому [12]. Здорова морально-психологічна атмосфера в колективі сприяє формуванню у студентів позитивних моральних якостей, впливає на процес взаємовиховання і, навпаки, у колективі спеціального виправно-виховного закладу без належного порядку відбувається взаємна деморалізація його членів. Виховання особистості в колективі є вираженням певних закономірностей розвитку як самої особистості, так і суспільства загалом. Лише в колективних взаєминах створюються сприятливі умови для соціально-психічного розвитку. Відокремлення індивіда від інших людей, від соціального середовища – це створення соціально-психологічного вакууму, який стоїть на заваді розвитку окремої людини і певної спільноти. У такому вакуумі особистість не має ґрунту для соціального успадкування, а отже, і соціального розвитку.

Провідна виховна позиція за А. М. Алексюком має спрямовуватися на створення такого соціокультурного середовища, яке забезпечило б оптимальні можливості для самовизначення вихованця, його самоутвердження, вияву його таланту, що обов'язково передбачає наявність і виховання сили духу та здоров'я в його найширшому розумінні.

Учений визначав, що зміст виховання, як і його процес, надзвичайно багатогранний. В одних випадках переважають завдання формування свідомості і впливу на неї, в других – моральних, естетичних та інших почуттів і також впливу на них; у третіх – завдання формування навичок, умінь, звичок і т. ін. До того ж різноманітні сторони процесу виховання нерозривно взаємопов'язані і взаємодіють між собою. Все це не може не ускладнювати завдання створення системи загальних методів виховання студентів,

надзвичайно важливої не тільки для теоретичної, а й для практичної педагогіки вищої школи.

Ідея про те, що навчальний заклад повинен гармонійно впливати на становлення особистості, у педагогічних надбаннях А. М. Алексюка – наскрізна. Він доводив, що національна школа має обрати пріоритетом для себе гармонійне виховання, навчання і розвиток, оскільки лише в цьому випадку можна говорити про досконалість системи освіти України. Здійснюючи належне виховання педагоги мають постійно дбати про вдалий добір методів його забезпечення.

А. М. Алексюк вважав, що методи виховання диференціюються перш за все в залежності від того, які саме якості особистості вони формують [43]. У першу чергу група методів виховання спрямована на формування навичок із звичок громадської поведінки студентів, досвіду суспільних відносин. У другу – має бути заохочення і покарання. При цьому учений підкреслював, що одні методи звернені (не повністю, але переважно) до свідомості, інші – до почуттів, ще інші – до звичок, умінь і навичок [14].

До групи *методів формування свідомості* за такого підходу науковець відносив: розповідь, пояснення, лекції, бесіди, диспут, оцінку дій студента, пробудження в нього почуття сорому, честі, совісті, приклад педагога.

До групи *методів формування навичок громадської поведінки і досвіду суспільних відносин* він відносив організацію громадсько-корисної діяльності студентів: привчання їх до прийнятих у суспільстві норм громадської поведінки; творчі, ділові ігри, спрямовані на набуття досвіду суспільних відносин і норм громадської поведінки; змагання.

Головним завданням методів заохочення і покарання є відповідно стимулювання дальшого розвитку якостей особистості, що схвалюються в суспільстві, і припинення розвитку якостей, що несуть негативне суспільне навантаження. До методів заохочення найчастіше відносяться схвалення, увага до людських радощів чи горя, успіх і невдач; до методів покарання – особливі форми вияву громадських вимог до окремої особи чи колективу.

Методи виховання у вищій школі найчастіше розраховані на поступову цілеспрямовану дію. Однак у практиці виховної роботи є випадки, коли під впливом якихось особливих обставин студент (чи група студентів) вносить у колектив відносини, що згодом стають деорганізуючими, а то й нестерпними. У подібних випадках така особа (чи група студентів) усі громадські впливи відкидає. Всілякі спроби сформувати у неї позитивні норми поведінки виявляються марними, більш того, вони лише поглиблюють конфлікт. За таких обставин можна повернути студента на правильний шлях лише різким і швидким припиненням хибних відносин – через «вибух» з середини. Такий шлях впливу А. С. Макаренко назвав методом вибуху. Останній спрямований на те, щоб викликати в особі внутрішню потребу розпочати нове життя, змінити своє відношення до світу. Проте метод має обмежену сферу застосування у галузі виховання. Найчастіше він застосовується при перевихованні [8].

А. М. Алексюк відзначав, що цілеспрямований характер виховання, його внутрішня логіка і зміст визначають специфіку основних закономірностей виховного процесу. В них відображається не сам цілісний процес формування особистості, а його суб'єктно-об'єктна сторона. Розглядаючи процес виховання у навчальних закладах учений обґрунтував його закономірності. До основних закономірностей він відносив:

1. Єдність мети виховання і мети організованої життєдіяльності вихованців. Цю закономірність учений пояснює тим, що чим доцільніше організована життєдіяльність у соціальному мікросередовищі (сім'ї, навчально-виховному колективі, громадсько-масових, політичних організаціях, гуртках, клубах тощо), тим ефективніше проходить виховний процес.

2. Єдність духовного впливу соціальної практики на процес формування особистості з боку педагога. Зовнішній вплив ефективний тоді, коли він знаходить відгук у свідомості вихованця, викликає бажання сприйняти ті соціальні установки і цінності, які йому пропонують, без чого вони не можуть перетворюватись в переконання. Чим активніша діяльність вихованця, тим

більша його залежність від суспільних відносин, і чим вищий ступінь соціалізації особи, тим більше можливостей відкривається для вияву її індивідуальності.

3. Єдність цілеспрямованих зусиль (цілей) суб'єкта і об'єкта виховання. А. М. Алексюк стверджував, що об'єктом виховання може бути не лише окремий індивід, але й соціальна спільність, колектив. Будучи безпосереднім середовищем життєдіяльності вихованця колектив великою мірою сприяє реалізації його духовних потенцій, виявленню індивідуальної позиції, самоствердженню в процесі діяльності.

4. Формування активної життєвої позиції особи і колективу на основі їх гармонійного соціального розвитку. Колективні взаємини за умови цілеспрямованого керівництва ними активно впливають на трансформацію суспільних ідеалів і цінностей в соціальні установки і ціннісні орієнтації кожного конкретного вихованця.

5. Тісна взаємозалежність виховання і всебічного розвитку особистості виявляється в тому, що не тільки розвиток особистості залежить від виховання, а й виховання – від соціального розвитку особи і колективу. Виховання досягає кращих результатів, коли враховується рівень соціального розвитку колективу і окремих його членів, а також функціональна залежність особливостей членів колективу [43].

Отже, маємо підстави говорити про вагомість і довершеність педагогічних ідей А. М. Алексюка щодо виховання і навчання сучасної молоді за умов побудови нової держави та істинність його постулатів щодо необхідності створення цілісної системи освіти, у якій дидактико-виховний процес має спільні вектори і спрямовується в людино-дитиноцентричне русло.

2.3. Погляди А. М. Алексюка на організаційно-управлінські засади розвитку системи освіти

Розвиток будь-якої системи, що відбувається у рамках життєдіяльності певної держави, має суспільний характер та виконує відповідне соціальне

замовлення. За всіх часів українська школа підпорядковувалась цьому законіві суспільного розвитку. Ця тенденція наклала відбиток на освітньо-громадську діяльність Анатолія Миколайовича Алексюка. Проблемно-хронологічний підхід дозволяє розділити його надбання про організаційно-управлінські засади розвитку системи освіти на дві групи праць. До першої відносимо публікації, що з'явилися до середини 80-х років [14; 21; 53]; до другої – доробок доби державної незалежності [7; 24; 25; 26; 27; 40; 41; 58]. В обох випадках вивчення цієї проблематики узалежнювались загальним розвитком держави, було суголосним черговим викликам суспільного поступу.

Розвиток теорії управління загальноосвітньою школою в Україні в другій половині ХХ століття відбувався в два етапи: перший – 50 – 80-ті роки – *школознавчий етап*, та другий – 90-ті роки – *етап формування загальної теорії управління педагогічними системами* [4; 6].

50 – 80-м рокам ХХ століття був притаманний повільно-еволюційний характер розвитку теорії управління з певною активізацією наукових пошуків у 70-ті роки та їх послабленням у 80-ті роки. До загальних рис, які дозволяють об'єднати 50 – 80-ті роки в єдиний етап, можна віднести спрямованість наукових досліджень на вузьке коло одних і тих же питань, перевагу емпіричних знань над теоретичними. Більшість публікацій того часу з проблем управління були не наукового, а переважно методичного напрямку. Школознавство того часу було орієнтоване на забезпечення сталого функціонування школи, виконання партійних настанов та відповідних нормативних документів. Воно сприяло одноманітності, одноваріантності управлінської діяльності. Цей етап характеризувався пануванням інваріантної, авторитарної парадигми управління, орієнтацією наукових праць на узагальнення та догматизацію існуючого досвіду управління, відторгненням інноваційних ідей, ізоляцією від світових наробок у галузі управління освітою. Майже всі наукові праці були орієнтовані на висвітлення проблем змісту, форм та методів управлінської діяльності керівників навчальних закладів. Такий

підхід ускладнював і навіть унеможлиблював формування цілісних концепцій та теорій управління.

Узагальнюючи праці науковців, О. В. Адаменко зазначає, що головними тенденціями розвитку теорії управління в другій половині ХХ століття були:

- розвиток теорії управління від орієнтації досліджень на ідеологічні чинники, партійні настанови до орієнтації на логіку розвитку науки, яка відбиває об'єктивні соціальні процеси;
- розвиток теорії управління від обґрунтування орієнтації управління на вплив до обґрунтування орієнтації управління на створення умов для забезпечення реалізації мети навчального закладу;
- на першому етапі в теорії управління переважали емпіричні підходи до визначення змісту управлінської діяльності окремих керівників, на другому етапі наукові дослідження були орієнтовані на обґрунтування цілісних моделей управління навчальними закладами;
- розвиток теорії управління відбувався від вивчення та узагальнення досвіду управління до створення цілісної теорії управління школою;
- протягом другої половини ХХ століття спостерігалось поступове збільшення кількості науковців серед авторів публікацій з питань управління та залучення до комплексних досліджень і науковців, і керівників навчальних закладів, і рядових педагогів;
- на першому етапі досліджуваного періоду зв'язок теорії управління з іншими галузями педагогіки був слабким, у 90-ті роки починають поширюватися системні дослідження, у яких проблеми управління, виховання, навчання вирішуються у взаємозв'язку;
- на першому етапі досліджуваного періоду панує індуктивний, а на другому етапі – дедуктивний шлях розвитку теорії управління;
- на першому етапі теорія управління функціонувала в межах єдиної управлінської парадигми, у 90-ті роки поширюється орієнтація на створення варіативних моделей управління навчальними закладами;

- на першому етапі теорія управління орієнтувалася на положення теорії соціального управління та управлінські концепції початку ХХ століття, на другому етапі вона орієнтується на світові тенденції розвитку менеджменту. У цей час створюється оригінальна теорія управління, заснована на концепції «створення умов» (Є. М. Хриков) [225];
- у процесі розвитку теорії управління пріоритет підтримуючої функції змінився на пріоритет перетворювальної та культуuroстворюючої функцій цієї галузі педагогіки [4].

А. М. Алексюк стверджував, що перед школою стоїть завдання підвищити якість навчання і виховання, досягти більш високого рівня викладання кожного навчального предмета, забезпечити ґрунтовне оволодіння учнями основами наук, поліпшити моральне і трудове виховання, поєднати навчання з продуктивною працею, здійснювати політехнічну і практичну спрямованість викладання, проводити профорієнтаційну роботу, зміцнювати матеріально-технічну базу шкіл [43].

У 80-х роках зростало значення побудови теоретичних засад роботи школи як цілісної системи і складової частини системи народної освіти. У педагогіці як науці розглядались питання організації, управління і керівництва вихованням підростаючого покоління, формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості. В зв'язку із цим, на думку Анатолія Миколайовича, виникла необхідність ввести поняття педагогічної системи як такої, що охоплює всю сукупність освітньо-виховних закладів, способи узгодження їх роботи в справі розв'язання завдань виховання [43].

А. М. Алексюк виділяв такі педагогічні системи: *велику педагогічну систему* (ВПС), яка охоплювала всі заклади, що здійснюють освіту і виховання молоді (міністерства, державні комітети та інші відомства, в підпорядкуванні яких знаходились навчально-виховні заклади різних типів); *середню педагогічну систему* (СПС) – дошкільні та позашкільні установи, школи, училища, технікуми, вищі навчальні заклади; *малу педагогічну систему* (МПС)

– навчальні групи, класи, академічні групи, первинні студентські і учнівські колективи [43].

Анатолій Миколайович Алексюк не тільки розглядав питання управління освіти, керування та організації школознавства у їх логічному взаємозв'язку, а й детально їх охарактеризував («Удосконалення навчального процесу в середній школі» (у співав. з С. О. Кашиним) (1986) [25], «К вопросу о концепции организационно-содержательной структуры педагогического университета» (1987) [26], «Новая концепция подготовки учителей с университетским образованием» (1991) [39], «Концепція вихідних засад демократизації навчального процесу в освітніх закладах України» (1996) [27]) та ін. Учений зазначав, що управління – це забезпечення структури або підтримка певного режиму діяльності в даній системі для досягнення наміченої мети. Соціальне управління – це цілеспрямований вплив на колектив для збереження і розвитку певних якісних характеристик системи. Керування – забезпечення регулятивної функції зі збереження вже організованої системи на основі впливу на колектив, групи, окремих осіб. Організація – побудова або добудова реальної системи [43].

А. М. Алексюк у внутрішньошкільній діяльності виділяв такі керівні функції: планування, організація, інструктаж, регулювання, контроль [36]. Цільову перевірку і контроль діяльності колективу учений проділяв на такі етапи:

- структурний аналіз стану справ у класі чи школі;
- розроблення і обговорення цілей і зобов'язань колективу;
- прогнозування, розробка різних варіантів досягнення мети, орієнтовний розподіл ролей між виконавцями;
- прийняття рішення і планування роботи;
- реалізація плану;
- аналіз одержаних результатів, формулювання висновків і нових завдань [43].

Анатолій Миколайович схилився до думки, що органи управління повинні неухильно проводити єдину державну політику в галузі освіти і виховання підростаючого покоління, своєчасно і творчо розв'язувати всі проблеми, що виникають, забезпечувати підвищення якості роботи всіх ланок, зміцнювати педагогічні колективи, створювати здоровий морально-психологічний клімат, атмосферу справжньої творчості, колегіальності та відповідальності.

Він визначив основні принципи управління загальноосвітньою школою і детально їх проаналізував. Особливу увагу учений звернув на такі з них:

- *принцип комплексного підходу до виконання завдань*, які стоять перед школою, колективом учителів і учнів, в організації навчально-виховного процесу і керування ним;
- *принцип наукової організації праці в школі*, який органічно пов'язаний і з попереднім принципом і включає всебічність, цілеспрямованість у діяльності керівництва школи, вміння вирішувати педагогічні проблеми, планувати роботу всіх ланок внутрішньої шкільної системи, залучаючи до цього членів колективу з урахуванням завдань і перспектив. Важливе значення має своєчасність прийняття рішень, систематичність у роботі;
- *принцип єдності адміністративних і педагогічних функцій керівного складу, особистої відповідальності керівника*. Його суттю є розумне використання адміністративних повноважень, педагогічний вплив на підлеглих, врахування перспективності завдань, що вирішуються, та здібностей виконавців;
- *принцип постійного впровадження передового досвіду в діяльність колективу*, формування позитивного ставлення до нового та спрямування колег на самовдосконалення;
- *принцип забезпечення творчої активності* всіх членів колективу в досягненні цілей, що стоять перед ним, створення відповідного морально-психологічного клімату. Він орієнтує на дотримання розроблених критеріїв оцінки діяльності колективу, розподіл доручень між його членами;

- *принцип єдності дій школи, сім'ї, громадськості, виробничих колективів у формуванні компетентності молодих фахівців;*
- *принцип поєднання єдиноначальності, колегіальності і персональної відповідальності;*
- *принцип перевірки фактичного виконання завдань і внесення корективів у процес намічених планів [43].*

У 90-ті роки ХХ століття теорія управління загальноосвітньою школою розвивалася в тісній єдності з іншими складовими педагогічної науки і навіть, визначала спрямованість наукових пошуків у дидактиці та теорії виховання. Результатами досліджень школознавців 90-х років стають розробки цілісних моделей діяльності освітніх установ, а не окремих вузьких проблем управління. У процесі реалізації цього завдання розвивалась дієва співдружність науковців, керівників навчальних закладів та учителів. Якщо на попередньому етапі розвиток теорії управління йшов від вирішення окремих, локальних проблем до формування загальної теорії, то в 90-ті роки логіка розвитку теорії управління змінилася – виникли нові концепції та теорії, а на їх базі вирішувались локальні проблеми управління. Таким чином, якщо в 50 – 80-ті роки панував індуктивний шлях розвитку теорії управління, то в 90-ті роки набула сили дедуктивний шлях.

У цей час коло питань, які досліджували науковці, розширилось, активізувались наукові пошуки з управління всіма типами освітніх установ, були створені умови для формування загальної теорії управління освітою, більш оптимальним стало співвідношення теоретичних та емпіричних знань, відбувалася переорієнтація теорії управління з узагальнення досвіду роботи на наукову розробку актуальних проблем діяльності навчальних закладів, тобто провідними стали культуротворююча та перетворювальна функція науки, а не підтримуюча, як це було раніше. У ті роки виникла перша чітко обґрунтована теорія управління, яка будувалася на концепції «створення умов» (Є. М. Хриков [225], В. І. Бондар[90], В. П. Ляхоцький [157] та інші).

На кінець XX ст. в українській педагогічній науці створилися сприятливі умови для формування загальної теорії управління освітніми системами, запровадження ідей якої в практику сприяло підвищенню ефективності освітньої діяльності. Для цього необхідно було враховувати вказані напрями розвитку вітчизняної теорії управління загальноосвітньою школою [6].

Протягом другої половини XX століття розвиток теорії управління загальноосвітніми навчальними закладами відбувався від орієнтації досліджень на ідеологічні чинники, партійні настанови до орієнтації на логіку розвитку науки; від обґрунтування орієнтації управління на вплив до обґрунтування орієнтації управління на створення умов для забезпечення реалізації мети навчального закладу; від вивчення та узагальнення досвіду управління до створення цілісної управлінської теорії; від панування індуктивного до поступового поширення дедуктивного шляху розвитку теорії управління. На першому етапі в теорії управління переважали емпіричні підходи до визначення змісту управлінської діяльності окремих керівників, а на другому етапі наукові дослідження були орієнтовані на обґрунтування цілісних моделей управління навчальними закладами. В цей час відбувалося поступове збільшення кількості науковців серед авторів публікацій з питань управління загальноосвітньою школою та залучення до комплексних досліджень і науковців, і керівників навчальних закладів, і вчителів. На першому етапі досліджуваного періоду зв'язок теорії управління з іншими галузями педагогіки був слабким, а в 90-ті роки починають поширюватися системні дослідження, у яких проблеми управління, виховання, навчання вирішуються у комплексі.

На першому етапі теорія управління орієнтувалася на положення теорії соціального управління та управлінські концепції початку XX ст., на другому етапі вона орієнтується на світові тенденції розвитку менеджменту. На другому етапі створювалися оригінальні теорії внутрішньошкільного управління. Протягом другої половини XX ст. пріоритет підтримуючої функції теорії управління загальноосвітньою школою на першому етапі її розвитку змінився

на пріоритет перетворювальної та культуuroстворюючої функцій цієї галузі педагогіки в 90-ті роки.

А. М. Алексюк у своїх дослідженнях приділяв увагу не лише проблемі управління загальноосвітніми навчальними закладами, а й ЗВО.

В історії педагогіки відомі різні підходи до визначення рушійних сил педагогічного процесу. В авторитарній педагогіці – це страх перед покаранням. У позитивістській, прагматичній і непрагматичній педагогіці – це врахування, насамперед, інтересів вихованців (Дьюї, Роджерс, Маслоу) [43]. Проте педагогіка, не заперечуючи значення покарань і тим більше інтересів особи, має шукати рушійні сили процесу все-таки в іншій площині – у виявленні та розв'язанні начально-виховних протиріч кожної навчально-виховної ситуації. Таких протиріч чимало: це зовнішні і внутрішні, суттєві і несуттєві, об'єктивні і суб'єктивні тощо. І все ж таки як головне протиріччя вітчизняні педагоги виділяють розходження між новими інтересами та потребами, прагненнями і досягненням певною особою (і даним колективом), рівнем оволодіння засобами, необхідними для їх задоволення. Г. С. Костюк був упевнений, що є всі підстави вважати це протиріччя закономірним «для усіх етапів становлення особистості» [136, с. 169].

Виявлення і розв'язання педагогічних суперечностей вимагає дотримання низки важливих умов з тим, щоб перетворити їх на рушійну силу. Одна з цих суперечностей «наприклад», – це суперечність між вимогами викладачів і потребами студентів.

Передусім, поставлені перед студентами вимоги мають бути посильними, перебувати в «зоні найблищого розвитку» (Л. С. Виготський), інакше вони не будуть усвідомлені і сприйняті студентом і тому не перетворяться на рушійну силу розвитку самого суб'єкта пізнання. Успіх педагогічного процесу в кожному окремому випадку залежить не тільки від характеру педагогічного впливу, а й від внутрішньої позиції студента, від його активності. Одним із основних завдань виховання є доведення до свідомості виховуваних необхідності цієї чи іншої дії і розвиток у них прагнення до

активної самостійної діяльності, скерованої на вирішення суперечностей, що виникають. С. Л. Рубінштейн з цього приводу писав: «успіх роботи щодо формування духовного світу людини залежить від його внутрішньої роботи, від того, на скільки виховання у змозі її стимулювати і скеровувати» [14, с. 138].

А. М. Алексюк відзначав, що педагогічний досвід переконує формування такої внутрішньої позиції (роботи) особи багато в чому визначається майстерністю виховання у вузькому значенні цього слова [14].

У руслі аналізу А. М. Алексюком організаційно-управлінських засад розвитку системи освіти розглянемо деякі закономірності педагогічного процесу і урахування їх викладачами ЗВО [14].

А. М. Алексюк вважав, що збагнувши закони і закономірності навчання, світи і виховання, спираючись на їхні вимоги, можна успішно вирішувати завдання, пов'язані з підготовкою фахівців для кожної конкретної галузі освіти, науки, культури, народного господарства тощо.

Педагогічні закони виступають теоретичною формою знання, що відображає об'єктивні зв'язки між явищами практики виховання, навчання і освіти. Вони є різновидом суспільних законів. Наукові закони відображають об'єктивні, необхідні, стійкі, загальні і суттєві, повторювальні за однотипних умов зв'язки і відношення явищ чи процесів дійсності [90].

Учений зазначав, що специфіка педагогічних законів і закономірностей подібно до всіх суспільних законів, вбачається, насамперед, у тому, що вони (на відміну від законів природи) виявляються тільки через свідому діяльність учасників педагогічного процесу. Дія педагогічних законів і закономірностей завжди скеровується свідомим наміром, волею, певною метою вихователів і вихованців, тому не можлива поза їхньою діяльністю [14].

А. М. Алексюк ґрунтовно розкрив сутність педагогічних відносин, яка полягає в тому, що освітньо-виховні стосунки (відношення) можуть виникати завдяки попередньому проходженню через людську свідомість включаючись у систему суспільних відносин. Він сформулював деякі закономірності освітнього процесу таким чином:

- існує постійно діючий зв'язок між закономірностями розвитку індивіда та суспільним розвитком;
- вирішальною умовою високої ефективності педагогічного процесу є встановлення постійного тісного зв'язку конкретної мети навчання і виховання із загальною суспільно зумовленою метою;
- у сфері педагогічної діяльності цілі виховання і навчання мають бути оптимальні (не завищені й не занижені) і зрозумілі для всіх учасників педагогічного процесу;
- постійно існуючою необхідністю є створення умов для спішного переведення (трансформації) зовнішніх впливів у внутрішню позицію (роботу) студентів;
- на ступінь розвитку активності та самостійності студентів і студентських колективів багато в чому впливає стиль педагогічного керівництва викладачів, рівень їхньої педагогічної майстерності;
- вимогливість, довіра і повага до особистості, за А. С. Макаренком, готовність допомогти молодій людині, висока мораль – ці та інші характеристики педагогічного керування сприяють створенню умов співробітництва, готовності до подолання труднощів, співпереживань тощо [14].

Єдність педагогічних вимог передбачає необхідність узгодженого співробітництва різних вихователів і вихованців (академгрупа, курс, деканат, кафедра); узгодження мети, змісту, методів виховання; спільне підведення підсумків на основі досягнутих результатів. Переконливими у цьому руслі є слова А. С. Макаренка: «Людина не виховується частинами» [158, с. 12].

Необхідно забезпечити чітку узгодженість між диференційованою оцінкою результатів досягнутого і певною метою виховання. Ця необхідність визначається об'єктивним закономірним зв'язком: «процес – результат – нова мета» або «мета – процес – результат – нова мета». Анатолій Миколайович Алексюк вважав, що мета і результати не завжди збігаються. Мета виховання, наприклад, досягнута, але виховні можливості виявилися невичерпними і навпаки, мета виховання досягнута лише частково, але повніше реалізовані виховні можливості; це дає змогу сформулювати нову мету [14].

Учений зауважував, що педагогу нелегко враховувати у своїй практичній діяльності педагогічні закони і закономірності. А. М. Алексюк називав окремі з них: 1. У процесі виховання сильним є вплив випадкових чинників, які практично неможливо реально прогнозувати. 2. Фактично не повторюються умови виникнення того чи іншого явища чи факту; у разі ж виявлення зовні одного й того ж факту, скажімо, у поведінці кількох студентів, кожен із них не може оцінюватись однаково, оскільки в кожному конкретному випадку такий факт може бути спричинений різними мотивами. 3. Психологія людини така, що рідко кому з дорослих подобається бачити себе в ролі вихованця, звідси його постійний – свідомий чи несвідомий – опір, протидія суб'єктові впливу. 4. Надзвичайно важко вимірювати результат виховання. 5. Досить складно контролювати умови, що детермінують ті чи інші результати виховання [14].

Усе вище сказане свідчить про надзвичайну динамічність і складність освітнього процесу. Практично нескінченна кількість варіантів поведінки вихованців надто ускладнює вироблення якихось загальних алгоритмів виховання, хоча їх принципова можливість доведена. Усе це робить педагогічну діяльність глибоко творчою, а педагогічну майстерність – конче необхідною властивістю кожного педагога. Проте бути необхідним не означає бути достатнім. Творчість і педагогічна майстерність ґрунтуються і на педагогічній теорії, їхніми регуляторами виступають принципи виховання.

В 1997 році Всеукраїнське Педагогічне Товариство ім. Г. Ващенка, членом якого був А. М. Алексюк, підготувало видання «Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні», яке вміщує ряд новаторських педагогічних концепцій, призначення яких – теоретичне обґрунтування та пропозиції щодо впровадження у життя найневідкладніших завдань демократизації реформування освіти в Україні. Відомі українські педагоги (А. Г. Погрібний, А. М. Алексюк, П. П. Кононенко, О. І. Вишневський, В. К. Майборода, М. Г. Стельмахович, Т. П. Усатенко) запропонували нові підходи до реформування управління освітою та засад виховання, демократизації навчального процесу, реформування педагогічної

науки. В. К. Майборода відзначив, що в запропонованій «Концепції демократизації управління освітою в Україні»: «...управлінська сфера в освіті потребує якісно нових вимог до неї, причому магістральним шляхом до того, щоб її здемократизувати. Саме у здійсненні сміливих кроків у цьому напрямі та на всіх рівнях (область, місто, район, село) і полягає одна з найважливіших заповук демократизацій їх змін у даній сфері» [27, с. 42].

Серед ґрунтовних і вагомих для освіти незалежної України концепцій таких як «Концепція української національної школи-родини» (розроблена П. П. Кононенко та Т. П. Усатенко), «Концепція реформування педагогічної науки в Українській державі» (автор М. Г. Стельмахович), «Концепція демократизації українського виховання» (запропонована О. І. Вишневським) виділяється обґрунтована А. М. Алексюком «Концепція вихідних засад демократизації навчального процесу в освітніх закладах України» [13, с. 58-78]. Учений зазначив значимість навчання як однієї із вихідних категорій педагогіки: «навчання освічує людину – робить її освіченою; навчання виховує людину – робить її вихованою; навчання розвиває людину, є могутнім фактором цього розвитку, формуючи новонароджену дитину як Людину» [27, с. 58]. На думку ученого, найкращі умови цьому створює демократичне суспільство, школа рідного слова. Демократизацію навчання в різнорівневих навчальних закладах України у кінці ХХ століття А. М. Алексюк вважав реальністю, центральним поняттям всього процесу розбудови освіти і школи в умовах суверенної держави та основоположною ідеєю, що визначає всю систему педагогічного знання і субординує його, так само як і практику навчання.

Проаналізувавши Закон України «Про освіту» (1991), Конституцію України (1996), Державну національну програму «Освіта» («Україна ХХІ століття») (1992), Анатолій Миколайович Алексюк зробив висновки про правомірність обґрунтування принципово нових засад демократизації освітньої системи в Україні і про те, що нова структура освіти реально забезпечила

широкий простір для вибору підростаючим поколінням різних типів шкіл, предметів вивчення, форм навчання тощо [27].

У зв'язку з цим учений визнавав необхідність утвердження нового педагогічного мислення та демократичних засад навчання, розвиток яких, на його думку, було розпочато ще на початку ХХ століття, особливо за часів УНР (1917 – 1920 рр.). А. М. Алексюк розрізняв природу цього процесу періоду УНР і в сучасній йому суверенній незалежній Україні. Новизна педагогічного мислення часів УНР була зумовлена спрямованістю на нові цілі, новий зміст освіти, навчання і виховання в українській школі. «Мету виховання, освіти і навчання стали розуміти як сукупність завдань, що зумовлені національно-державницьким спрямуванням, гуманізмом і високою моральністю», – вважав А. Алексюк [14, с. 59].

На думку педагога, з початку 90-х років ХХ ст. нова ідеологія в освіті стала складовим елементом формування державницької ідеології в нових конституційних умовах розбудови суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. А. М. Алексюк звертав на увагу те, що: «Нова система сучасної української школи і освіти потребує в свою чергу нової демократичної освітньо-педагогічної ідеології», яку він вбачав в «...освітній ідеології національного відродження школи України, а генеруючим началом цієї ідеології українську національну ідею, яка буде гармонізувати різні ідеологічні течії в шкільному будівництві, освіті і педагогіці» [27, с. 64].

Прояв демократизації структури системи освіти України А. М. Алексюк вбачав у розвитку нових типів навчально-освітніх закладів (ліцеїв, гімназій, коледжів), які мають своєю метою «підготовку інтелектуальної національної еліти» [27, с. 67]. На його переконання наявність різноманітних типів освітніх закладів, варіативних навчальних програм різних освітніх рівнів забезпечує гнучкість і швидкість пристосування до зростаючих потреб суспільства з урахуванням перспектив соціально-економічного розвитку України. Учений приділяв увагу впровадженню авторських навчальних програм, які ґрунтуються на базовому державному компоненті змісту освіти і одночасно реалізують нові,

інноваційні підходи в навчанні. На думку А. М. Алексюка такі програми розкривають важливі сфери життєдіяльності нації, держави, самобутню культуру, духовність рідного народу і зорієнтовані на врахування природних задатків, здібностей учнів.

Аналізуючи названу нами концепцію Н. М. Кузьменко відзначає, що: «Важливою умовою національного відродження школи в умовах незалежної України А. М. Алексюк вважав оновлення змісту навчання, підвищення його освітніх, розвиваючих і виховуючих функцій. Зміст освіти має вибудовуватись на системі вартостей, що історично вироблені народом, людством, водночас це не абстрактно-космополітична вибудова у вигляді незмінно усталеної суми знань» [149, с. 16].

Як зазначав А. М. Алексюк, достатні умови для створення нових типів навчання та оновлення його змісту стали реальними лише в першій половині 90-х років, коли Україна стала незалежною державою.

На думку А. М. Алексюка не менш значущою умовою національного відродження школи в суверенній Україні є вдосконалення методів та форм організації навчання, створення нових педагогічних технологій з метою підвищення ефективності навчального процесу в усіх ланках освіти [27]. Він наголошував на важливості наповнення змісту уроків, інших форм організації навчання – лекцій, семінарів, екскурсій, практичних і самостійних робіт як культурно-історичним, морально-духовним змістом, так і найновішими здобутками науки. Вчений передбачав необхідність докорінних змін всієї класно-урочної системи навчання, які будуть спрямовані, насамперед, на подолання жорстких рамок і вимог, які часто негативно позначаються на фізичному і психічному здоров'ї дітей [149].

Одним із найважливіших шляхів демократизації освіти А. М. Алексюк вважав оновлення методичного забезпечення освітнього процесу. В основу оновлення методів, прийомів навчальної діяльності учнів він покладав гуманістичні стосунки, партнерські відносини, принципи рівноправного діалогу вчитель-учень, викладач-студент. Визначальною спрямованістю такої роботи є

розвиток самостійності учнів і студентів, їхньої пізнавально-дослідницької діяльності, систематичне формування у них умінь виробляти свою точку зору, оцінку життєвих фактів і явищ, власні погляди, переконання та ідеали, які ґрунтуються на національних і загальнолюдських цінностях. Творчому застосуванню методів і прийомів роботи з учнями і студентами, на думку ученого, сприяє реалізація принципів дискусійності, проблемності в процесі індивідуального і парного, групового і колективного навчання. Це означає, що ширшає палітра творчо використовуваних методів навчання ілюстративно–пояснювальних, проблемно–пошукових, дослідницьких, а також рольових ігор, психологічних тренінгів, методів і прийомів ділового спілкування тощо [149].

Анатолій Миколайович Алексюк переконував, що класно-урочна система потребує докорінних змін, які він вбачав в оновленні методичного забезпечення освітнього процесу.

А. М. Алексюк виокремлював наступну важливу умову відродження національної школи незалежної України – новації у сфері перевірки, оцінки і контролю знань. Ним була запропонована авторська програма організації і функціонування модульно-тьюторської системи навчання, основу якої складала самостійна робота студентів з участю викладачів як керівників тьюторських занять.

Отже, Анатолій Миколайович Алексюк у своїх дослідженнях приділяв велику увагу проблемі управління закладами загальної середньої і вищої освіти. Учений вважав чинником національного відродження школи в суверенній Україні – вдосконалення методів та форм організації навчання, створення нових педагогічних технологій з метою підвищення ефективності освітнього процесу в усіх ланках освіти.

Висновки до другого розділу

Усебічний аналіз наукової спадщини Анатолія Миколайовича Алексюка засвідчує вагомий внесок у дослідження широкого комплексу питань, що стосуються теорії і методів навчання, виховання та управління освітою.

У другому розділі розкрито внесок ученого в розвиток дидактики середньої загальноосвітньої та вищої школи, розглянуто його погляди на сутність освіти і виховання дітей та молоді, проаналізовано ідеї А. М. Алексюка щодо організаційно–управлінських засад розвитку системи освіти.

Проаналізувавши праці Анатолія Миколайовича Алексюка щодо його внеску в розвиток дидактики вищої та середньої школи, ми дійшли висновку, що дидактика, виходячи на світові позиції, відкриває нові явища в освітньому процесі – потребу диференціації і гнучких технологій у старших класах, інтегративність у змісті освіти, модульне навчання, стандартизацію освіти, індивідуалізацію та особистісну зорієнтованість.

Нами розкрито погляди А. М. Алексюка щодо методів навчання як про багатовимірне і багатоякісне педагогічне явище. Методи навчання як у середній школі (на першому етапі дослідження), так і у вищій школі (в подальшій діяльності ученого) стали серцевиною його науково-життєвого шляху. Він розглядав методи навчання як спосіб взаємопов'язаної практичної діяльності вчителів і учнів (викладачів і студентів) з позиції нерозривної єдності мети, аналізу і результату. Вагомим доробком у педагогічній спадщині Анатолія Миколайовича Алексюка, ми вважаємо, упорядкування *бінарної класифікації методів навчання*, яка є найбільш прийнятною в практичній дидактиці.

А. М. Алексюк значну частину напрацювань присвятив дидактиці вищої школи. Він одним із перших визначив самостійні галузі науково-педагогічних знань: загальна педагогіка, вікова педагогіка (перед дошкільна, дошкільна і шкільна), спеціальна педагогіка (сурдо-, тифло-, олігофренно- педагогіка), окремі дидактики, педагогіка профтехнічної і середньої спеціальної освіти, педагогіка вищої школи і педагогіка загальноосвітніх шкіл працюючої молоді, педагогіка сімейного виховання, педагогіка дорослих, військова педагогіка, історія педагогіки.

Проблему навчання і виховання дітей та молоді Анатолій Миколайович Алексюк бачив як у загальнодержавному, так і в світовому вимірі. Він вважав, що становлення людини, яка орієнтується у світових проблемах і готується

вирішувати їх, є важливим завданням національної школи. Головними критеріями ефективності виховної роботи, на його переконання, рівень національної свідомості, навчально-наукової і громадської активності; переростання виховання в самовиховання; дотримання моральних і етичних норм; відсутність правопорушень. Провідна виховна позиція за А. М. Алексюком має спрямовуватися на створення такого соціокультурного середовища, яке забезпечило б оптимальні можливості для самовизначення вихованця, його самоутвердження, вияву його таланту, що обов'язково передбачає наявність і виховання сили духу та здоров'я в його найширшому розумінні. Велику увагу А. М. Алексюк приділяв *всебічному гармонійному розвитку особистості*.

У колі постійних зацікавлень А. М. Алексюка перебували питання *управління розвитком системи освіти в Україні*. Під час дослідження нами було проаналізовано основні принципи управління загальноосвітньою школою (*принцип комплексного підходу до виконання завдань; принцип наукової організації праці в школі; принцип єдності адміністративних і педагогічних функцій керівного складу; принцип особистої відповідальності керівника; принцип постійного впровадження передового досвіду в діяльність колективу; принцип забезпечення творчої активності принцип єдності дій школи, сім'ї, громадськості, виробничих колективів; принцип поєднання єдиноначальності*), які А. М. Алексюк дослідив і детально обґрунтував. Заслуговує на увагу те, що А. М. Алексюк взяв активну участь в підготовці «Концептуальних засад демократизації та реформування освіти в Україні» в яких висвітлені новаторські педагогічні концепції впровадження у життя найневідкладніших завдань демократизації реформування освіти в Україні.

Основні положення розділу висвітлено в працях [65; 66; 67; 70; 74; 75; 78].

РОЗДІЛ 3.

УПРОВАДЖЕННЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ

А. М. АЛЕКСЮКА У ПРАКТИКУ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

УКРАЇНИ

3.1. Ідеї А. М. Алексюка щодо впровадження модульно-тьюторської системи навчання у вищу школу України

У науково-педагогічній спадщині Анатолія Миколайовича Алексюка широко висвітлені ідеї *модульної* та *модульно-тьюторської* системи навчання, як цілісної системи навчального процесу.

Розробляючи модульне навчання, як єдину систему організації освітнього процесу у вищій школі України, сучасні дидакти досліджують його як кредитно-модульне в єдності з модульно-рейтинговим оцінюванням навчальних досягнень студентів, наголошуючи на необхідності принципового прориву у системі оцінювання їх знань, запровадження цілісних модульно-рейтингових технологій контролю навчання; активно вивчають і впроваджують нові стандарти вищої освіти на засадах компетентнісного підходу через визначення плану інтегральних, загальних і спеціальних (фахових) компетентностей. Перший поштовх до запровадження в Україні модульного навчання у вищій школі здійснив А. М. Алексюк.

Основою модульної системи є модуль. Модуль (лат. *modulus* – міра) серед різних тлумачень визначається як відокремлена, відносно самостійна частина якоїсь системи, організації, пристрою тощо. На думку А. М. Алексюка «модуль – це відносно самостійна частина навчального процесу, яка містить, насамперед, одне або кілька близьких за змістом і фундаментальних за значенням понять, законів, принципів» [13, с. 5]. Пізніше науковці давали різні тлумачення модуля, визначаючи його як дидактичний. В. В. Кудіна зазначає, що дидактичний модуль – це:

- одиниця змісту навчання, створена й дидактично опрацьована для досягнення певного рівня знань, умінь і навичок, в якій наявні засоби контролю на вході і виході;
- навчальний пакет (концептуальна одиниця навчального матеріалу); засіб навчання (оскільки в ньому закладено зміст навчання, наочність тощо); метод навчання (передбачає певну систему дій під час вивчення матеріалу);
- логічна і допустима частина роботи в межах теоретичного виробничого навчання, професії або сфери трудової діяльності з чітко окресленими початком та завершенням, що її, як правило, не ділять на менші частини;
- логічно завершена частина теоретичних і практичних знань з навчальної дисципліни, адаптована до індивідуальних особливостей тих, хто навчається [147].

У педагогіці модуль визначають і як функціональний вузол освітнього процесу, довершений блок дидактично адаптованої інформації. Розрізняють поняття «навчальний модуль» як цілісну функціональну одиницю, що оптимізує психосоціальний розвиток того, хто навчається, і того, хто навчає. Отже, навчальний модуль – змістовий модуль, сконструйований особливим чином. Він набуває процесуально-функціонального втілення у наперед спроектованому модулі.

Поняття «модуль» поширювалось ще на початку 60-х рр. ХХ ст. Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблем модульної організації навчання в американській, англійській, литовській, німецькій, російській та українській версіях дозволяє зробити висновки про те, що навчання цього типу виявилось перспективним щодо розвитку особистості: модульний підхід передбачає здійснення диференціації та індивідуалізації навчання, контактності й паритетності спілкування викладача і студентів тощо.

Прихильниками модульного навчання були американські вчені Дж. Блайф (1960), Р. Гарднер, Л. Бради (1964). Пізніше його розвивали вчені Б. Гольдшмід [238], М. Гольдшмід [238], Г. Оуен [240], Дж. Рассел [241] та інші. Американська модульна система зводилась до версії: модуль – це частина

шкільного дня, яка заповнена відповідним дидактичним змістом. Зміст у кожному модулі розраховано на 15-20 хвилин роботи учнів. Таким чином, замість 6-7 урочних годин, повний день роботи включає 20-24 модулі. Одні модулі реалізують великі групи, що включають 100 і більше учнів, інші – невеликі групи (12-15 осіб), треті – реалізуються індивідуально. Такий гнучкий спосіб проведення занять потребує продуманої і чітко спланованої організації щодо наповнення їх змісту. А в школах, де кількість учнів перевищує тисячу, використовують комп'ютерне управління процесом занять [238].

Інший різновид модульного навчання був розроблений у Німеччині (Х. Франк (1973), Р. Херст (1971)). В німецькій версії модульного навчання більше приділено увагу його змісту, а не організаційним моментам. Модуль, за німецькою термінологією, складова частина певної «споруди», певна одиниця. З позиції дидактики модуль тлумачиться як програмована одиниця, яка є відносно замкнутим відрізком навчання. Тривалі терміни навчання (курси) можуть бути поділені на певну кількість дидактично впорядкованих з точки зору їх цілей, змісту і методів одиниць програми. Німецькі автори вважали, що поділ курсу на модулі сприяє успішному досягненню цілей навчального процесу [16].

Значний внесок у розвиток модульного навчання зробили науковці Литви (Л. Йовайша (1987) [128]; П. Юцявічене (1989) [227; 228; 229] та інші). Розробляючи теорію модульного навчання, П. Юцявічене виділила ряд його комбінованих систем, реалізація яких неможлива без застосування різних методів; розглянула за допомогою методу порівняльного аналізу 43 методи, що є активізуючими, стосовно модульного навчання; обґрунтувала принципи модульного навчання, структуру і формування модулів. В основу структури модульних програм і окремих модулів був покладений «принцип поєднання комплексних, інтегруючих і приватних дидактичних цілей. Комплексна дидактична мета є вершиною піраміди цілей і реалізується всією модульною програмою» [227, с. 57]. Модулі, об'єднані в модульні програми, мають інтегруючі дидактичні цілі і складаються з елементів навчання, що містять

приватні дидактичні цілі. За технологією запропонованою П. Юцявичене були створені модульні програми, пізніше використані в закладах середньої освіти, ЗВО [228].

Важливе значення у становленні тенденції витоку модульного навчання має концептуальне розмежування і взаємозалежне відстеження з іншими різновидами такого навчання. Узагальнюючи праці науковців, дослідниця О. В. Попович вирізнила 10 концептуально відмінних версій модульного навчання, серед яких найбільш вагомими в теоретико-методичному відношенні є : 1) *американська* (набір автономних навчальних програм з окремої теми для самостійної роботи на прийнятому для того, хто навчається, рівні пізнання); 2) *англійська* (така самостійна група ідей або знань, що передається дидактичними способами, які відповідають їх природі); 3) *німецька* (модуль виступає як цілісна програмна одиниця відносно завершеного циклу навчання); 4) *литовська П. Юцявичене* (модульна програма має взаємозалежне проектування завдань, змісту, форм і методів того, хто навчає, і тих, хто навчається); 5) *болгарська Й. Прокопенка* (модуль як цілісна програма, що містить систему операційних дій); 6) *міжнародна або загальнонавчальна* (модульно-рейтингова система оцінювання навчальних досягнень учнів і студентів); 7) *українська А. М. Алексюка, В. І. Бондаря* (міжпредметно-модульний підхід до побудови змісту навчання, в результаті чого навчальний курс диференціюється на кілька модульних тем, що одержує назву фундаментального поняття); 8) *російська К. Вазіної* (системне відображення світу і свідомості людини через визначення мети діяльності, дослідження її структури, результатів функціонування); 9) *татарська В. Гареева, С. Куликова* (модульний підхід до побудови змісту навчання, в результаті чого навчальний курс диференціюється на кілька модульних тем, що охоплюють технічну підготовку студентів); 10) *українська А. Фурмана* (теорія, технологія та експериментальна практика модульно-розвивальної системи як освітньої моделі середньої школи) [188].

Аналізуючи праці А. М. Алексюка, В. В. Кудіна наголошує на тому, що вчений передбачав вірогідність двох шляхів у побудові освітнього процесу на

модульних засадах. Перший з них – тематичний: він передбачає розподіл навчальної дисципліни на блоки інформації, модулі, що об'єднують споріднені теми, всередині кожного модуля передбачено формування знань, умінь, а також контроль засвоєння (сьогодні він відбувається через обов'язкові модульні контрольні роботи). Вона стверджує, що сукупність модулів становить єдине ціле при розкритті всієї навчальної дисципліни. Саме так реалізується модульне навчання в переважній більшості вищих навчальних закладів України [147].

Як зазначалось вище, А. М. Алексюк був серед тих, хто заклав теоретичний фундамент модульного навчання у вітчизняній науці. Він розглядав дану систему навчання як цілісну, яка інтегрує в собі достатню структуру дидактичних засобів, що необхідні для вирішення основних цілей навчання. Зокрема, він стверджував: «Після невдалих спроб запровадження предметної системи навчання в 60-х роках XIX століття та в роки першої російської революції 1905 р. подібні спроби більше не повторювалися» [43, с. 402].

Анатолій Миколайович стверджував, що впровадження модульної та модульно-тьюторської організації освітнього процесу забезпечує: інтенсифікацію навчального процесу та підвищення якості підготовки фахівців; систематичність засвоєння навчального матеріалу; встановлення зворотного зв'язку з кожним студентом на визначених етапах навчання; контроль та своєчасне коригування навчально-виховного процесу; підвищення мотивації учасників навчально-виховного процесу, зменшення пропусків занять; психологічне розвантаження студентів у кінці семестру; підвищення відповідальності студентів за результати навчальної діяльності; максимальне забезпечення потреб особи у виборі освітнього рівня та кваліфікації тощо [43].

Наприкінці 70-х років XX ст. (головним чином аналізуючи досвід роботи ЗВО розвинутих країн Заходу), автори прямо чи побічно торкалися позитивних аспектів предметної системи навчання студентів в одному випадку – через оцінку результатів їхньої системи навчання; в іншому – через оцінку їх досягнень у навчальній роботі у вигляді так званих залікових одиниць; іноді –

аналізуючи індивідуальні плани їх самостійної навчальної роботи. Поступово аналіз слабких сторін лекційно-семінарської системи навчання у ЗВО посилювався. Велись експерименти, пошуки різних форм самостійної роботи студентів, принципово нових підходів до визначення не лише змісту, а й усієї системи організації навчального процесу ЗВО [43, с. 402].

А. М. Алексюк за відправну модель обрав американську систему, але не копіював її, а творчо переосмислив, зробив органічною для вищої школи України. Як ми вже зазначали, він був одним із перших українських дидактів, хто не тільки розробляв теорію модульного навчання, а й здійснив дослідно-експериментальну роботу, в тому числі апробацію власної теорії у практиці викладання курсу педагогіки вищої школи.

Як зазначав А. М. Алексюк: «... ми продовжили роботу, розпочату В. Устинюком та колективом педагогів на чолі з ректором Кутаїського політехнічного університету (Грузія, 1988), П. Юцявічене (Каунас, 1989) в галузі теорії і практики модульного навчання. У міру можливого були враховані також наукові праці зарубіжних дослідників у сфері технології вищої освіти, зокрема, США: М. Олбрідж (1986), Гесс Гентрі (1987), Д. Елі і Т. Пломп (1988)» [43, с. 79].

В. В. Кудіна, аналізуючи та порівнюючи модульне навчання з традиційним, зазначала: «Модульне навчання забезпечує обробку кожного компонента дидактичної системи і наочне його представлення у модульній програмі та модулях; передбачає чітку структурування змісту освіти, послідовний виклад теоретичного матеріалу, забезпечення навчального процесу інформаційно-предметною системою контролю та оцінювання навчальних досягнень, що дозволяє корегувати процес навчання; дозволяє рейтингове оцінювання знань та умінь студентів, передбачає варіативність навчання, адаптацію навчального процесу до індивідуальних можливостей і запитів тих, кого навчають» [147]. С. С. Вітвицька зазначала, що так звані, проблемні модулі можна використовувати у якості сценаріїв для створення педагогічних програмних засобів [98]. А. М. Алексюк акцентував увагу на тому, що за

модульного навчання відбувається перенесення акценту у роботі викладача у бік консультативно-координаційних функцій керування пізнавальною діяльністю студентів у процесі формування у них основних педагогічних понять. Крім того, за модульного навчання можливе скорочення обсягу навчальної дисципліни «Педагогіка вищої освіти» без особливої шкоди для повноти та глибини засвоєння навчального матеріалу на основі адекватного комплексу методів і форм навчання. Прикладом цього може бути застосування у навчанні таких методів: метод самостійної пізнавальної діяльності студента – самостійне опрацювання навчального матеріалу; проблемний метод – ознайомлення із запереченням тлумачення певного терміна; метод аналізу ситуацій, розв'язання педагогічних задач, евристичної бесіди, рольових та ділових ігор, а також імітаційний і тренінговий методи для проведення практичних занять тощо.

Анатолій Миколайович стверджував, що модульна організація навчання потребує ретельного вивчення ролі і форм здійснення контролю в педагогічному ланцюжку: *мета навчання – процес – результат*.

Як вже зазначалось в першому розділі, забезпечуючи методіку дослідження технології навчання, ініціативна група педагогів КДУ імені Т. Г. Шевченка проводила з 1987 – 1988 рр. творчий пошук розробки і впровадження модульної системи організації навчання на основі однієї навчальної дисципліни «Педагогіка вищої школи» (48 годин) на філософському факультеті. Експеримент, який щороку методично удосконалювався, тривав чотири роки. Починаючи з 1989-1990 н.р. за цією ж системою студенти – історичного факультету (4-й курс) вивчали спецкурс «Історія українського козацтва» [204, с. 85]. Головною метою експерименту було змінити психологічну установку на технологію навчання студентів. З цією метою було розроблено 4 модулі семестрового курсу, кожен з яких розпочинався оглядово-установчою лекцією викладача. Вона була визначальною у виявленні важливості обговорюваних у даному модулі проблем, зокрема: Які завдання викладача педагогіки і над чим студенти мають працювати самостійно? Які

завдання чи практичні роботи мають виконати студенти? Які теми мають особливе теоретико-методологічне значення у вивченні курсу?

На вступній лекції встановлювався також графік консультацій, обґрунтовувалось право студентів на складання модуля достроково і вивільнити свій час. За такого підходу принципово змінювалась психологія викладача: його оглядово-установчі лекції перетворювались із монологічних на діалогічні. Викладач ставав консультантом і учасником дискусій на тьюторських заняттях, які проводились за принципом круглого столу (по 12 осіб) (традиційна семінарська група ділилась на дві тьюторські). Заняття проводились за принципом круглого столу.

Чотирьохбальна оцінка знань студентів була замінена спеціально розробленою організаторами експерименту «заліковими одиницями», що за певними критеріями в кінцевому результаті переводяться в офіційні бали за відомим студентам коефіцієнтом у кінці семестру.

Для успішного засвоєння знань кожен студент забезпечувався необхідними навчально-методичними матеріалами: тексти лекцій; методична розробка «Модулі до навчального курсу» з повним розкриттям загальної методики організації навчання; зміст кожного тьюторського заняття, тема і питання дискусії; завдання текстового аналізу першоджерел; проблемні задачі; варіанти письмових контрольних робіт, з яких розпочинається кожне заняття (10-15хв). У результаті був одержаний принципово новий тип програмного забезпечення студентів і викладачів у порівнянні із традиційною лекційно-семінарською системою. При цьому принципово важливо відзначити, що зміст зазначеної технології навчання окреслював сам викладач, а студент самостійно визначав темп і рівень свого власного просування у навчанні і робив це на власний розсуд, за особистим бажанням. Такі взаємовідносини, зокрема, передбачали: орієнтацію на окремого студента; індивідуальну самостійну роботу студента. Вони сприяли участі студентів у дискусіях під керівництвом викладача як консультанта, а не контролера [204].

А. М. Алексюк зазначав, що результати експерименту показали, наскільки нова система організації навчально-пізнавальної діяльності студентів змінювала їхню психологію, а нові обставини переконували в тому, що вони мають працювати самостійно, ініціативно, систематично [204]. Корінним чином при цьому змінюється і психологія викладача: він переставав бути ретранслятором на лекціях. Значення лекцій зростало, і це потребувало додаткових зусиль та творчості викладача в укладенні їх змісту; проведенні занять в установчо-узагальненому стилі.

Учений дійшов висновку, що завдяки тьюторським заняттям і значним зростанням числа консультаційних годин, що ставали реальними, викладач починав працювати індивідуально з кожним студентом і тому значно підвищувалась ефективність навчання [204]. Самостійна робота студентів у позааудиторний час, їх зацікавлена розмова чи гостра дискусія на тьюторських заняттях – зростання кількості індивідуальних консультацій суттєво впливали на якість знань. За попередніми розрахунками проведення самостійних робіт студентів в умовах модульної організації навчання відрізнялось від традиційної високою результативністю у порівнянні з лекційно-семінарською системою.

На основі напрацьованого досвіду А. М. Алексюком підготовлено перший підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів вищих навчальних закладів «Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія» (1998). Суть його новизни в тому, що підручник не тільки висвітлював відомі і невідомі факти педагогічної досконалості як це робилося до цього часу, а й орієнтував студентів як самостійно їх здобувати [43]. Структура підручника принципово відрізнялась від існуючих навчальних видань, насамперед, тим, що вона відображала процес модульного навчання. Вона унеможливило абсолютизацію репродуктивного типу мислення студентів у ході засвоєння ними навчального матеріалу. В основу навчально-пізнавальної діяльності студентів покладено їх самостійну роботу та обговорення її результатів. При цьому, саме обговорення відбувається не стільки під керівництвом викладача, скільки за його участю. У цьому розумінні дидактична

система модульного навчання, що закладена в авторській концепції підручника, передбачає постійний самоконтроль студентів над власним просуванням у навчанні за участю викладача.

Модульна система організації освітнього процесу спрямовує викладачів і студентів на постійну творчу працю, пробуджує мотиваційну сферу і нові стимули до навчання, і, як зазначав А. М. Алексюк: «...руйнує «непорухність» усталених «залізобетонних» споруд лекційно-семінарської одновимірної для всіх систем навчання, пропонуючи натомість істинний демократизм вищої освіти, право на вільне особистісне волевиявлення кожного студента і викладача» [43, с. 214].

Останнім часом зріс інтерес до тьюторської технології навчання. Впровадження її в українську освіту бере свій початок з досвіду зарубіжних країн. Феномен тьюторства тісно пов'язаний з історією європейських університетів, середньовічної Європи. Якщо будувати точну генеалогію, феномен тьюторства походить з Великобританії і зародився приблизно в XIV столітті в класичних англійських університетах – Оксфорді та Кембриджі [5]. Тьютор (від англ. Tutor) означає «домашній вчитель, наставник, опікун, репетитор»[43].

Аналіз проблеми дозволяє зробити висновок про багатоваріантність підходів до самих понять «тьютор» і «тьюторство». Найбільш поширеним із них є розуміння тьюторства як модульно-тьюторської технології індивідуалізації освіти, що передбачає, на наш погляд, систему засобів і створення реальних умов для входження кожного суб'єкта з його прагненнями і можливостями в процес навчання.

Введення тьюторства в освітній простір підготовки педагога призводить до появи нових педагогічних працівників – тьюторів. Фактично тьюторство стає новою професією в освіті [63]. Зростаючий інтерес до тьюторства пов'язаний з тим, що вища школа не в змозі підготувати своїх випускників до вирішення всіх тих проблем, які трапляються їм на життєвому шляху. У зв'язку з цим виникає нове завдання - формування у студентів універсальних способів

діяльності як шляхів вирішення проблем у різних сферах і видах діяльності, таких як моделювання, прогнозування, системний аналіз, проектування, дослідження і т.д.

Таким чином, тьютор своїми професійними і людськими якостями сприяє піднесенню статусу вчителя, наставника, його виховної ролі, слугує прикладом професійної досконалості й відданості, незамінний у особистісному професійному зростанні підтьюторного. Отже, модульно-тьюторська технологія засновується на взаємодії тьютора і студента (учня) під час опанування певного модуля як відносно само стійкої частини навчального матеріалу з метою усвідомлення й реалізації тими, хто вчиться власних навчально-виховних цілей і завдань. Тьютор – посередник між загальнокультурним та індивідуальним, особистісним та корпоративним. Тьютор, на наше переконання, об'єднує не лише навчання, розвиток і самотворення професіонала, а й здійснює формування його системи цінностей, всього способу життя, виховує студента. Він створює умови для входження в суб'єктну позицію. Тьюторство сприяє «вступу в той храм, що називається вихованням» [63].

Слідуючи А. М. Бойко до основних функцій тьюторства відноситься:

- 1) організаційне керівництво навчально-пізнавальною діяльністю студента чи учня;
- 2) визначення його можливостей та інтересів;
- 3) рекомендації в особистісному становленні, організації самовиховання, формування системи цінностей, способу життя, визначення особистісних перспектив;
- 4) надання допомоги в правильному й ефективному використанні науково-методичного супроводу з певної навчальної дисципліни;
- 5) організація самостійної роботи;
- 6) забезпечення вирівнювання знань студентів і учнів;
- 7) обґрунтування засобів і допомога в досягненні високого рейтингу підопічного;
- 8) забезпечення інформацією й обміну між суб'єктами додатковою літературою [85].

В ЗВО України виховною роботою із студентами займаються куратори, проте бажано зміст їх роботи доповнити окремими функціями тьюторів задля повнішої взаємодії зі студентською молоддю в навчальний і поза навчальний час [86].

Н. М. Дем'яненко, аналізуючи праці А. М. Алексюка, доводить, що сучасна практика тьюторства показала, що головне завдання тьютора полягає у формуванні професійної суб'єктності особистості, здатної до власного майбутнього професійного руху, самоздійснення в професії завдяки власному ресурсу. Тьютор у вищій школі включає студентів у такі види діяльності, як проектна, дослідницька, організаційна та ін., що сприяють глибокому аналізу освітньої практики, розумінню педагогом своїх досягнень, усвідомленню проблем, постійній побудові індивідуальної діяльності, її рефлексії, формуванню завдань і корекції власних дій [115].

А. М. Алексюк вважав, що тьюторство також є засобом неформального передавання знань, формування умінь, компетентностей, тому тьютор змушений перебувати в ситуації постійного пошуку, а основним результатом його роботи має бути виконання індивідуальної програми навчання студента. Слід відмітити, що нині існує прагнення представити тьютора як педагога, психолога, соціолога завдяки діяльності якого студент може визначити і знайти свою нішу, стати викладачем, який об'єднує у формуванні людської індивідуальності загальне, соціальне, культурне й особистісно-індивідуальне [16].

Студент за домовленістю з викладачем може достроково вивчити матеріал і скласти на основі цього звіт щодо засвоєння того чи іншого модуля. Звіт студента за змістом конкретного модуля вважається прийнятим, якщо під час співбесіди з викладачем він продемонстрував розуміння головних ідей модуля і послідовно аргументовано їх виклав (письмово чи усно). Для студентів, які засвоїли матеріал і відзвітувались за змістом усіх модулів до закінчення семестру – екзамен (залік) з даного предмета відмінюється.

Тьюторами обирались кращі учні та студенти навчального закладу. Їх залучають до організації навчальних курсів, вони можуть виступати в якості повноцінних організаторів навчальної діяльності. Виконуючи такого роду роботи, тьютори отримують можливість накопичити досвід організації навчання та управління, що є важливим для подальшої педагогічної діяльності.

При цьому ефективність проходження курсів підтьюторними (підопічними тьюторів) має високий рівень у зв'язку з неординарним підходом до викладу матеріалу, незначною різницею у віці і підвищеною відповідальністю за виконувану роботу [16].

Тьютору властиві як традиційні функції викладача, так і нові, пов'язані з сучасними умовами організації процесу навчання. Виконання тьютором професійних завдань передбачає передусім реалізацію функцій: консультанта, що виявляється в інформуванні, наданні слухачам порад, інформаційній підтримці навчання; менеджера, яка реалізується в керівництві та мотивації слухачів, консультаціях та комунікаціях із ними; фасилітатора, що виражається в налагодженні та підтриманні інформаційних зв'язків і взаємодії між слухачами та іншими учасниками системи освіти, у врегулюванні різних проблем, розв'язанні конфліктів, адаптації слухачів до нових форм навчання.

А. М. Алексюк відзначав, що запровадження модульної системи у закладах вищої освіти має значення тому, що:

1. Змінюється психологія студента – він працює самостійно, ініціативно, його спонукають ділом, а не словами до систематичної праці.
2. Змінюється психологія викладача: а) відпадає потреба переказувати в лекціях тему за темою – кожна лекція має бути прочитана справді на рівні останніх досягнень даної галузі наукового знання, без повторення текстів підручників; б) з урахуванням підготовки студентів така лекція перетворюється з монологу на діалог; у протилежному разі слухати цю лекцію ніхто буде, адже відвідування вільне; в) викладач насправді починає працювати з кожним студентом; г) студент може вчитися за стандартним мінімумом, а за бажанням може взяти й максимальний варіант; д) час оволодіння матеріалом диференційований не тільки щодо окремого модуля, а й усього курсу навчання, тобто студент за бажанням зможе закінчити курс на рік раніше; е) якщо викладач необ'єктивний до студента чи просто помиляється в оцінці. Кінцевий іспит відбувається у вигляді співбесіди кожного студента із екзаменатором [32].

У зв'язку з популярністю тьюторства у викладачів ЗВО, аспірантів, студентів виникають питання про розкриття теоретичних підходів щодо його подальшої реалізації. Першим серед інших більшість авторів вважає підхід *компенсаторний*, який фокусується на проблемах успішності, адекватних формах дозвілля. У цьому випадку практичним наміром є діяльність тьютора на етапі вирівнювання знань і теоретичне обґрунтування цього напрямку тьюторської функції. Тьютором здійснюється пізнання і ведеться облік особливостей студента при сприйнятті мети, мотивації освіти, розв'язанні освітніх завдань, визначенні засобів взаємодії. Тьютор намагається ліквідувати чи компенсувати фактори, які заважають навчанню, зокрема, нерозуміння студента, неврахування його фізіологічних і психологічних особливостей, труднощів особистісного становлення, сприйняття чи неприйняття соціального оточення.

Другий підхід пов'язується з «дегуманізацією освіти». Багатьма авторами відмічається, що в освіті сьогодні не відбувається головного – самовизначення особистості, тобто вибору себе в світі культури. А. М. Бойко [86; 87], Н. М. Дем'яненко [115], М. К. Мамардашвілі [160] відзначають, що освіта покликана культивувати техніку «проби сил» щодо встановлення співвіднесення «індивідуальної душі зі світом навколо», тому тьютори у зарубіжній освітній традиції супроводжували студента не лише в навчальному закладі, а й у підготовці до екзаменів тощо.

Н. М. Дем'яненко зазначає, що тьюторство набуває нового змісту, воно спрямоване на допомогу в складнощах формування особистості [115]. Третій сучасний підхід до тьюторства полягає в об'єднанні загальних викладацьких та індивідуальних форм і видів діяльності. Тьютору належить досягти раціонального і доцільного поєднання в освітньому процесі загального та індивідуального. Він забезпечує можливість конкретному студенту зробити особисті знання значущими, а консультативні тьюторські поради – необхідними в житті. Ось чому обов'язковими між тьютором і студентом мають бути суб'єкт-суб'єктні відносини співробітництва і співтворчості [32].

Незаперечною є необхідність тьюторства в організації індивідуальної самостійної роботи студентів, обсяги якої збільшуються. Головне, що самостійна робота мусить мати особистісну спрямованість. Це означає найповніше врахування інтересів, можливостей і прагнень молоді людини, допомогу студентові не тільки у виборі самостійного завдання, а й у організації його виконання, надання консультацій, порад щодо підбору літератури, обліку й контролю професійних досягнень тощо.

Сьогодні тьютор, за даними дослідниці А. М. Бойко, є центральною фігурою, а тьюторство – офіційно визнаним компонентом системи англійської університетської освіти [86]. Він – найближчий радник студента в питаннях: які лекції і практичні заняття йому відвідувати, як скласти план навчальної роботи, враховуючи свої особливості й можливості, як краще підготуватися до екзаменів [86].

У нашій країні тьюторство – професія, якої ніби ще немає, але вона визріває у вищій школі як методичний супровід самостійної роботи, створення індивідуальних освітніх програм, індивідуальне навчання-консультування. До основних функцій тьюторства відносимо: 1) організаційне керівництво навчально-пізнавальною діяльністю студента; 2) визначення його можливостей та інтересів; 3) обґрунтування рейтингу студента; 4) надання допомоги в правильному й ефективному використанні навчально-методичного супроводу з певної навчальної дисципліни; 5) особистісне становлення, виховання, формування способу життя, визначення перспектив; 6) забезпечення обміну додатковою інформацією між студентом і викладачами. У вітчизняній системі освіти існує поняття «куратор», близьке поняттю «тьютор», але значно звужене за сутністю і переліком функцій, що потребує наповнення його тьюторським змістом.

Практична реалізація магістерської освітньо-професійної програми підготовки тьютора дозволила обґрунтувати і підтвердити основні наукові положеннями концепції тьюторської технології. По-перше, а) трансформаційні процеси, що стали об'єктивною реальністю сьогодення, спрямовані на

неповторність людини і зміну сенсу життя особистості; б) її аксіологічні орієнтири; в) характер відносин між студентом і тьютором. По-друге, суб'єкт-суб'єктні, морально-естетичні відносини, що є умовою тьюторської технології, будуються в освітньо-науковому процесі, передусім, на принципах креативності, елективності, суб'єктності й забезпечують творче засвоєння і критичний самоаналіз знань, корегування власних навчальних зусиль, формують потребу особистісно орієнтованої, самостійної індивідуальної роботи двох рівноправних партнерів – тьютора і майбутнього викладача. По-третє, засобом індивідуалізації роботи тьютора є оптимістична бально-словесна оцінка, яка виставляється на основі діалогічної взаємодії і взаємоповаги двох суб'єктів [87]. Таким чином, аудиторна і поза аудиторна тьюторська технології сприяють гуманізації освітньо-наукового процесу, становленню індивідуалізованої, самобутньої особистості, самовихованню студента і самовдосконаленню тьютора.

Ідея модульно-тьюторської технології віродилася з XVII ст. на основі потреби розвитку поширених в усьому світі сучасних положень: контекстуальної підготовки фахівця; особистісно-орієнтованої освіти і виховання; розвивального навчання; модульного розподілу навчального матеріалу і рейтингової оцінки знань; ігрових форм навчання тощо. Це викликало збільшення обсягів змісту освіти, зміну і появу нових ролей та функцій викладача і вчителя, таких, які властиві модератору, фасилітатору, ігротехніку, консультанту і об'єднують у поняття «тьютор». Явище, про яке йде мова, на нашу думку, прогресивне, закономірне, зумовлене переходом навчальних закладів до нової освітньо-виховної гуманно-індивідуальної парадигми.

С. П. Балашова та Н. І. Головка зазначають, що впровадження модульної та модульно-тьюторської організації навчального процесу забезпечує: інтенсифікацію навчального процесу та підвищення якості підготовки фахівців; систематичність засвоєння навчального матеріалу; встановлення зворотного зв'язку з кожним студентом на визначених етапах навчання; контроль та

своєчасне коригування навчально-виховного процесу; підвищення мотивації його учасників освітнього процесу, зменшення пропусків занять; психологічне розвантаження студентів наприкінці семестру; підвищення відповідальності студентів за результати навчальної діяльності; максимальне забезпечення потреб особи у виборі освітнього рівня та кваліфікації тощо [63].

А. М. Алексюк запропонував методику модульно-тьюторської системи як першу спробу широкомасштабного практичного застосування модульного навчання студентів в педагогічному процесі закладів вищої освіти України. В цій методиці з урахуванням історії розвитку української ЗВО було обґрунтовано принципи самостійної роботи студентів й індивідуальний темп, засвоєння навчального матеріалу, свободу вибору і варіативність тьюторських занять. Основою зазначеної освітньої технології є модульно-тьюторська програма, яка є цільовою програмою дій, банком інформації й методичним керівництвом з досягнення висунутих дидактичних цілей. Роль педагога за такого підходу мінімізується і зводиться до консультативно-координуючої функції – ролі тьютора, тренера. Зміст модуля складається з оглядово-настановчої лекції, далі йдуть індивідуальна самостійна робота студентів, консультаційний блок, а потім кілька групових тьюторських занять, на яких здійснюється контроль засвоєного студентами матеріалу. Тьюторське заняття, за технологією А. Алексюка, є серцевиною модульного навчання. Воно проводиться у групі з 10-12 студентів у певний час за сталим розкладом і нагадує семінарське заняття, але характеризується організаційною різноманітністю. У кожному тьюторському занятті використовується три-чотири види навчальної роботи, два з яких є постійними (невелика письмова робота і дискусія за змістом вивчених джерел), інші – змінними (аналіз ситуацій, розв'язання педагогічних завдань, евристична бесіда, рольові та ділові ігри тощо).

Ми виходили з того, що *модульно-тьюторське навчання* – це інноваційний підхід в організації навчального процесу, який реалізує системно-діяльнісну стратегію управління педагогічною взаємодією: а) багатоаспектно

(змістовий, загальноосвітній, організаційний модулі); б) поетапно (модуль, модульно-тьюторська програма); в) поліконцептуально (модульно-тьюторські принципи, модульно-тьюторська технологія навчання, освітня система). Таке навчання здійснюється за допомогою організаційно-технологічних засобів – модуля, модульно-тьюторської програми, тьюторіалу та багатовимірної моделі методів.

Теорія модульно-тьюторської технології навчання ґрунтується на системі його специфічних принципів, що корелюються із загальнодидактичними принципами дидактики. У 90-х рр. А. М. Алексюком [13; 16; 32; 33; 34; 44], В. І. Бондарем [88; 89], А. В. Фурманом [224], П. Юцявічене [227-229] були сформульовані принципи модульності. Модульно-тьюторська система реалізує конструктив дев'яти принципів: 1) модульності; 2) структуризації змісту навчання на відособлені елементи; 3) динамічності; 4) принцип діяльнісного підходу; 5) гнучкості, 6) усвідомленої перспективи; 7) різнобічності методичного консультування; 8) паритетності, 9) адекватності [33].

Отже, модульно-тьюторське навчання – це комбінована система навчання, що обов'язково містить як підсистему адаптоване програмоване керівництво, найчастіше поєднане з підсистемою пізнавального самокерування з боку студентів. Системноутворювальним елементом є модуль, що дозволяє тому, хто навчається, активно й, по можливості, самостійно опановувати визначеною системою знань і вмінь, саме тією її частиною, яка потрібна для реалізації суб'єкт-суб'єктних стосунків між педагогом і студентом у процесі навчання.

Модульний підхід до побудови й вивчення навчальних курсів набув великого поширення у провідних ЗВО розвинутих країн; він оцінюється як останнє слово сучасної методики вищої школи.

Аналізуючи модульно-тьюторське навчання як альтернативний напрям у педагогіці вищої школи, слід зазначити, що воно мало свої етапи зародження та становлення і стало авторитетним засобом навчання у різних типах навчальних закладів. Таким чином було встановлено, що модульно-тьюторське

навчання – це інноваційний підхід в організації навчального процесу, який реалізує системно-діяльнісну стратегію управління педагогічною взаємодією: а) багатоаспектно (методологічний, змістовий, загальноосвітній, організаційний модулі); б) поетапно (модуль, модульно-тьюторська програма); в) поліконцептуально (модульно-тьюторські принципи, модульно-тьюторська технологія навчання, освітня система).

В процесі модульно-тьюторського навчання цілком реалізується паритетна взаємодія між викладачем і студентом, тим самим втілюються ідеї педагогіки співробітництва. Використання модулів у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагога і студента не лише забезпечує гуманізацію педагогічного процесу, а й піднімає студента і викладача на якісно новий рівень.

3.2. Проблемне навчання та самостійна робота студентів у науковому обґрунтуванні А. М. Алексюка

Теорія проблемного навчання має глибоке історичне коріння. Один з найдавніших його методів – евристична бесіда, яку започаткував грецький філософ Сократ. Вона передбачає, що на гостре, цікаве проблемне запитання учителя учень самостійно знаходить правильну відповідь.

У другій половині ХХ ст. технологію проблемного навчання розвивали як в Україні, так і за кордоном: в Україні – А. М. Алексюк [7; 14; 22; 28; 43; 47], С. П. Бондар [91], Г. С. Костюк [134], Л. Л. Момот [91], В. О. Онищук [176], В. Ф. Паламарчук [181; 182], О. Я. Савченко [200]; в Польщі – В. Оконь [176], Ч. Куписевич; в Росії – І. Я. Лернер [155], А. М. Матюшкін [169], М. І. Махмутов [170], Н. О. Менчинська [171], М. М. Скаткін [117; 211] та ін. Російський педагог І. Я. Лернер визначав основну концепцію проблемного навчання, яке полягало в тому, що в процесі творчого вирішення учнями проблем і проблемних завдань у певній системі відбувається творче засвоєння знань і умінь, оволодіння досвідом творчої діяльності, формування суспільної активності високорозвиненої, свідомої особистості [155]. І. Я. Лернер

класифікував методи проблемного навчання за рівнем самостійності та активності тих, хто навчається: проблемний виклад (створивши проблемну ситуацію учитель не лише подає остаточне вирішення проблеми, а й демонструє сам процес вирішення); частково-пошуковий (педагог планує кроки вирішення проблеми, а учень самостійно її вирішує); дослідницький (педагог організовує творчу, пошукову діяльність учня з вирішення нових проблем). А. М. Алексюк підтримував класифікацію І. Я. Лернера, яка враховувала різний рівень самостійності та активності тих, хто вчиться, і уточнював, що кожний із цих методів може виявлятися у словесній, практичній і наочній формах. Прихильники даної концепції вважали, що ідеї проблемного навчання зможуть компенсувати недоліки традиційного, застарілого методу.

М. І. Махмутов вважав, що проблемне навчання – це тип розвивального навчання, який поєднує систематичну самостійну пошукову діяльність з урахуванням цілеспрямованості і принципу проблемності; процес взаємодії викладання й учіння, орієнтований на формування світогляду, пізнавальної діяльності та самостійності, стійких мотивів учіння і розумових. Проблемне навчання, на думку науковця, є провідним елементом сучасної системи розвивального навчання, що включає зміст навчальних курсів, різні типи навчання і способи організації навчально-виховного процесу в сучасній школі [170]. Наявність різних визначень проблемного навчання засвідчує складність цього поняття і відсутність єдиного підходу до його розуміння.

У дидактичних працях цього періоду розкривалися шляхи застосування проблемних методів у навчанні різних дисциплін початкової та середньої школи (математика, фізика, хімія, біологія, історія, географія тощо), наводилися приклади навчальних задач проблемного характеру, використання проблемного навчання на різних етапах уроку, залежності проблемних задач від змісту навчального матеріалу тощо. У вітчизняній педагогічній науці здійснювалися дослідження дидактичної суті та різних аспектів проблемного навчання, аналізувалися не лише головні поняття: «проблема», «проблемна ситуація», «проблемна задача», «проблемність навчання», «проблемний підхід у

навчанні», а й основні положення проблемного навчання, які співвідносяться з поширеними дидактичними методами, принципами і прийомами [47]. Термін «проблема» – грецького походження й означає «задача, ускладнення». У повсякденному вживанні під цим поняттям розуміємо «складне теоретичне або практичне запитання, що потребує розв’язання, вивчення, дослідження» [47, с. 68]. Можна стверджувати, що проблема виникає там, де людина стикається з певними інтелектуальними труднощами в процесі вирішення реальних питань. Вони мають об’єктивний і суб’єктивний характер. «Об’єктивний характер проблема має в тому разі, коли ще не існує її наукового розв’язання»,— пише український науковець В. В. Ягупов [230]. Коли, натомість, наукове розв’язання цієї проблеми є, а лише певна група студентів чи один студент не знають шляхів її вирішення, то тоді маємо проблему суб’єктивного характеру, тобто дидактичну. На думку Ч. Куписевича дидактичною проблемою є всіляка трудність теоретичного і практичного характеру, подолання якої потребує від учня пошукового ставлення до неї і сприяє збагаченню знань [154].

А. М. Алексюк вивчав і обґрунтовував ідею проблемного навчання і самостійної роботи як в середній школі так і у закладах вищої освіти. Аналізуючи методи проблемного навчання, А. М. Алексюк [7; 22; 42; 43; 44], М. І. Махмутов [170], Н. О. Менчинська [171], В. О. Онищук [176] та ін. підкреслювали, що правильний вибір методів та ефективне застосування усієї системи методів проблемного навчання можливі лише за умови спеціального структурування навчального матеріалу у відповідності із сутністю методу і систематичного формування прийомів пізнавальної діяльності учнів, характерних для різноманітних методів.

Виходячи з дидактичних і соціальних цілей, аналізуючи зміст навчального матеріалу, педагог здійснює попередній вибір методу навчання, що найбільше відповідає поставленим цілям. Можливості самого змісту є однією з основних умов, що обмежують застосування того чи іншого методу. А. М. Алексюк, М. І. Махмутов та інші дидакти, які вивчали умови застосування проблемного навчання у середній загальноосвітній школі

вважали, якщо зміст теми, що вивчається, містить значну кількість розрізнених фактів та понять, які логічно не витікають із раніше засвоєного, то якими б цілями не керувався учитель і яким би високим рівнем пізнавальної активності не володіли учні, реалізувати на такому матеріалі методи високого рівня проблемності не лише неможливо, неефективно, а й недоцільно [22; 170]. Таким чином, визначальною умовою вибору методів навчання є зміст матеріалу, що вивчається. Такої ж думки дотримувався і відомий польський дидакт В. Оконь, який стверджував, що застосування проблемного навчання залежить, передусім, від змісту навчального матеріалу, що дає змогу впроваджувати проблемне навчання, використовувати методи проблемного викладу [176]. Учений стверджував, що застосування проблемного підходу передбачає попередній аналіз навчальних програм, змісту навчального матеріалу і методичного апарату підручників. Визначивши, які методи навчання дозволяють реалізувати його зміст, учитель співвідносить можливості змісту з можливостями учнів і коригує вибір методу. Реалізація ж обраного методу розпочинається з переструктурування змісту навчального матеріалу.

В. Оконь розглядав поняття проблеми у дидактичному плані й визначав її психологічний і структуральний сенс [176]. Це положення збігається з позицією А. М. Алексюка про те, що усвідомлена учнем або студентом проблема трансформується в проблемну ситуацію. Остання має психологічний і змістовний аспекти. Психологічний аспект пов'язаний із рівнем наукової підготовки, розвитком інтелекту, володінням навичками логічного мислення студента чи групи студентів. Змістовий аспект полягає у наявності реальних чи хибних, діалектичних чи формально-логічних суперечностей в основних положеннях змісту навчального матеріалу. Звісно, що педагог повинен спершу визначити суперечності, потім сформулювати проблему і створити проблемну ситуацію. Правильно сформульована дидактична проблема, з одного боку, спирається на знання, якими володіють студенти, а з іншого - допомагає визначенню певних прогалів у системі їхніх знань. «У зв'язку з цим під поняттям «дидактична проблема» будемо розуміти організовану з певною

метою, ясно визначену й усвідомлену теоретичну або практичну трудність чи водночас як першу, так і другу, що потребують розв'язання, вивчення, дослідження» [7, с. 311]. Суттєвою ознакою проблеми є те, що вона поєднує елементи знання і незнання, сприяє виникненню певних зв'язків між ними, надає поштовх до логічного мислення. Окрім знань, умінь та навичок, що визначались навчальними програмами та підручниками, А. Алексюк пропонував для успішної реалізації проблемного навчання включати до змісту навчання завдання формування властивостей розуму студентів, розвитку їх пізнавальних і творчих здібностей, рис творчої діяльності [7]. Учений підкреслював, що у проблемному навчанні однією з істотно важливих сторін є зближення психології мислення людини з психологією навчання. Суть проблемного викладу знань, на його думку, полягає в тому, що вчитель висуває проблему, орієнтує на шляхи її розв'язання, спонукає до самостійності. Оскільки система методів проблемного навчання побудована за принципом пізнавальної самостійності студентів, поступового ускладнення проблемного викладу, перехід до кожного наступного методу потребує перебудови самого змісту навчального матеріалу. Переструктурування змісту здійснюється шляхом застосування певної сукупності прийомів:

- перестановок (зміни порядку подачі фактів, їх демонстрації чи пояснень, наведених у підручнику);
- залучення додаткових фактів;
- використання у викладі додаткових елементів (у вигляді питань, задач, завдань, вказівок, вимог тощо);
- трансформація фактів у пізнавальні задачі [9].

В. О. Онищук, досліджуючи проблеми активізації пізнавальної діяльності, розглянув і таке важливе для нашого дослідження питання, як структура навчального предмета. На думку вченого, «навчальний предмет – педагогічно обґрунтована система наукових знань, практичних навичок і умінь, які виражають основний зміст і методи певної науки. Як і відповідна наука, навчальний предмет включає факти, поняття, закони, теорії, ідеї, а також

методи досліджень, притаманні даній науці» [179, с. 44]. Учений запропонував також з метою формування в комплексу знань, умінь і навичок до складу навчальних предметів включати і педагогічно обґрунтовані системи вправ, запитань (у тому числі проблемних), практичних завдань [178].

А. М. Алексюк у статті «Значення і суть проблемності у навчанні» (1970) розглядав проблемне навчання як окремий, третій (після репродуктивного та розвивального) тип навчання. Під проблемним учений розумів таке навчання, «яке сприяє розвитку творчого (продуктивного) мислення у дітей і формує у них внутрішні стимули до навчання, творчу особистість» [22, с. 21].

Підвищення ефективності освітнього процесу А. М. Алексюк вбачав в активному зближенні психології мислення і психології навчання. Він вважав що, постановка задачі в навчанні стимулює мислення, підвищує пізнавальну і практичну активність студентів. Учений зазначав, що необхідно забезпечити, поряд із засвоєнням знань, оволодіння такими узагальненими прийомами мислення та інтелектуальними вміннями, які є спільними для різних типів задач і дадуть змогу в майбутньому самостійно і творчо розв'язувати нові пізнавальні і практичні завдання. Учений погоджувався із думкою Н. О. Менчинської, що найбільше значення для характеристики умінь самостійного навчання і застосування знань на практиці в нових ситуаціях, керування своєю увагою, пам'яттю, мисленням мають: вміння планувати свою навчальну роботу, систематично здійснювати самоконтроль у процесі її виконання, мобілізувати увагу при розв'язуванні поставленої задачі, користуватись раціональними прийомами запам'ятовування, ефективно виконувати основні розумові операції (аналіз, синтез, узагальнення і диференціацію, абстрагування і конкретизацію) [171].

Російська дослідниця проблемного навчання 70-х рр. Н. М. Мочалова поставила метод навчання у залежність від трьох взаємодіючих компонентів навчального процесу (зміст – учитель – учень). Складовими елементами методу навчання, на її думку, є три групи прийомів, з допомогою яких здійснюється взаємодія названих компонентів:

- прийоми переструктурування змісту навчального матеріалу у відповідності з особливостями обраного методу;
- прийоми викладання, з допомогою яких здійснюється взаємодія компонентів викладач – зміст навчання;
- прийоми навчально-пізнавальної діяльності, що відображають взаємодію компонентів учень – зміст навчання [173].

А. М. Алексюк зазначав, що інформаційний характер викладу навчального матеріалу сприяє лише розвитку репродуктивної пізнавальної діяльності. На його думку, навчальна інформація, яка подається у готовому вигляді, позбавляє можливостей творчого пошуку. Однак, залучення студентів до дослідницької діяльності повинно відбуватись у певній системі: використання проблемного викладу знань педагогом з наступним переходом до проблемного навчання на основі його тісної взаємодії з студентами.

За аналогією з розгорнутим мисленнєвим процесом А. Алексюк обґрунтував чотири етапи пошукової діяльності:

- виникнення проблеми, початкове усвідомлення суперечності, інтелектуального утруднення;
- осмислення проблеми як такої;
- процес пошуків найраціональнішого розв'язання проблеми (розчленування загальної задачі на ряд окремих; висунення гіпотез, їх аналіз та визначення операцій, правил, раніше засвоєних знань для розв'язання проблеми);
- формулювання остаточного судження, у якому зафіксовано результат вирішення, його практична перевірка [7].

А. М. Алексюк був переконаний, що педагогічна цінність ідеї проблемного навчання полягає тому, що завдяки її реалізації студенти усвідомлюють суперечності як систему пізнавальних труднощів, подолання яких ставить їх в умови активної діяльності, вимагаючи пізнавальної самостійності. Причому, в пояснювально-ілюстративному (традиційному) навчанні пізнавальні суперечності усвідомлюються недостатньо [7]. Учений

наголошував, що проблемні ситуації не повинні стати самоціллю. Не кожна проблемна ситуація дидактично виправдана і сприяє розвитку студентів.

А. М. Алексюк пропонував виділяти типи пізнавальних задач за такими критеріями:

- 1) за характером діяльності (пізнавальні, практичні і творчі) задачі;
- 2) за призначенням (тренувальні, пошукові);
- 3) за превалюючими розумовими діями у їх розв'язанні (мислительні, перцептивні, мнемічні);
- 4) за змістом і методами науки [7].

Кожен із видів задач учений розрізняв за ступенем самостійності у їх розв'язанні (*навчально-пізнавальні, тренувальні, пошукові задачі*). Учений зазначав, що для розвитку пізнавальної активності і самостійності студентів важливим є не тільки мотиваційний аспект застосування задач, а й певна система їх за типами і рівнем труднощів, мірою ускладнення, навчальними предметами.

Педагог повинен забезпечити педагогічні умови розв'язування навчальних задач дослідницького характеру. Виходячи з цього, А. М. Алексюк стверджував, що виникає потреба в оптимальному об'єднанні пошукової діяльності студентів з інформаційним повідомленням знань. В студентів, на його думку, потрібно розвивати не формально спекулятивний розум, а розум збагачений знаннями.

Учений критикував евристичне навчання тому, що: «Воно характеризується уповільненням темпу вивчення програмного матеріалу, труднощами, пов'язаними із великою кількістю слухачів за різним рівнем їх підготовки. Він повинен відчувати себе співучасником вирішення проблеми, експериментатором, творцем. Проблемне навчання – одне із засобів піднесення ефективності навчання, частина цілісної системи його» [7, с.14].

Як вже зазначалось, Анатолій Миколайович Алексюк одним з перших в Україні розпочав досліджувати організації проблемного навчання у різних закладах вищої освіти. У своїх працях науковець давав детальну

характеристику семінарських, лекційних занять, самостійної роботи студентів. Він наголошував на тому, що самостійній роботі слід відводити більше часу, адже саме під час її виконання розвивається творче мислення, удосконалюються вміння й навички.

Аналізуючи період 60 - 70 - рр. А. М. Алексюк звертав увагу на те, що завдання освітніх закладів було готувати слухачів до життя, до участі у суспільно корисній продуктивній праці, до продовження навчання в закладах освіти, до самоосвіти в умовах неупинного науково-технічного прогресу. У зв'язку з цим особливо актуальним стало завдання навчати вихованців школи вчитись, дати їм так і знання, уміння і навички, що роблять можливою подальшу самоосвіту. Він вважав, що специфіку завдань можна правильно зрозуміти лише враховуючи взаємозв'язки і взаємовплив сучасної економіки і сучасної освіти. А. М. Алексюк поділяв погляди Ф. Ф. Корольова на те, що зв'язок між економікою і освітою об'єктивно існує за будь-якого суспільного ладу, і зміни в сфері матеріального виробництва в кінцевому результаті завжди зумовлюють відповідні зміни у системі народної освіти. Більш як піввікова історія соціалістичного і комуністичного будівництва в СРСР показує, що нові вимоги до підготовки кадрів у відповідності з вимогами економічного розвитку завжди визначали головний напрям удосконалення освіти в країні [134; 135].

Особливо відчутними взаємозв'язки економіки і народної освіти стали в середині ХХ-го сторіччя. А. М. Алексюк вважав, що з освітою більшість науковців пов'язують початок науково-технічної революції. Філософи обґрунтовували об'єктивну тенденцію в умовах науково-технічної революції до принципової зміни змісту і характеру праці людей, перетворення її на самодіяльність, творчість. Природно, що цей фактор зумовлював нові знання педагогіки і психології в дослідженні і вирішенні проблеми закономірностей формування творчої особистості, розвитку її здібностей та обдарувань [7]. Суспільне завданням освіти він вбачав у тому, що усе ширші кола суспільства усвідомлюють потребу самоосвіти, збагачення кругозору, всебічного розвитку кожного члена суспільства.

Важливим результатом досліджень різноманітних аспектів розвивального навчання було освоєння педагогами методів постановки експериментів, спрямованих на реалізацію розвивальної функції навчання, розгортання наукових пошуків, що ґрунтувалися на засадах діяльнісного і загальнорозвивального підходів. У центрі наукових пошуків були проблеми розвитку пізнавальної активності і самостійності, озброєння загальними пізнавальними прийомами (порівняння, спостереження, узагальнення, конкретизація), вміннями працювати з книгою, алгоритмами навчальних дій (у тому числі самоконтролем і самоперевіркою). Над проблемою активізації самостійної пізнавальної діяльності учнів та студентів плідно працювали відомі українські вчені Б. П. Коротяєв [137], В. О. Онищук [178], В. Ф. Паламарчук [181; 182], О. Я. Савченко [200] та ін. Так, О. Я. Савченко у монографії «Розвиток пізнавальної самостійності молодших школярів» (1982) зазначила, що до початку 70-х рр. пізнавальна самостійність зводилася лише до розвитку самостійності мислення, логічного мислення відповідно до їхнього вікового рівня. Лише у середині 70-х рр. з'явилися дослідження у яких пізнавальна діяльність, крім роботи думки, охоплювала і чуттєве сприймання, і запам'ятовування, і різні види дій, емоційне ставлення до навколишнього тощо.

Пізнавальна самостійність стала пов'язуватися з розвитком особистості в цілому [200]. Зокрема, О. Я. Савченко виокремила складові самостійності школяра у навчанні:

- оволодіння раціональними прийомами праці;
- ініціативність і бажання самостійно досягти мети;
- навички самоконтролю та самоперевірки [200].

Учена наголошувала на необхідності враховувати при організації самостійної роботи особливості навчального предмета, специфіку навчального матеріалу, рівень підготовленості учнів. Плануючи самостійну роботу, вчитель має чітко уявляти, на якому етапі уроку вона найдоцільніша, яким має бути характер і спосіб постановки завдань, тривалість, спосіб її перевірки. Успішне застосування прийомів самостійної роботи можливе лише за певного рівня

розвитку прийомів пізнавальної діяльності: спостережливості, здатності аналізувати, порівнювати, узагальнювати [200].

Про неможливість повноцінного засвоєння знань без активізації самостійної пізнавальної діяльності писав і В. О. Онищук. Учений розрізняв такі види пізнавальних завдань за рівнем пізнавальної самостійності:

- завдання-орієнтири; завдання-вказівки;
- евристичні запитання, проблемні завдання тощо [176].

На думку В. О. Онищука залучення до самостійної пізнавальної діяльності сприяє розвитку їх пізнавальних інтересів, підвищенню ефективності навчально-виховного процесу, подоланню перевантаження учнів [178].

Систему уроків, спрямовану на навчання учнів прийомам і способам самостійної роботи запропонував Б. П. Коротяєв у монографії «Методи навчально-пізнавальної діяльності учнів» (1971) [137]. Учений запропонував структуру викладу змісту навчальних предметів виходячи з необхідності розвитку творчого мислення, розумових здібностей, підвищення якості знань. Провідними на думку Б. П. Коротяєва мають стати методи, які забезпечують «самостійне здобування знань на основі пошуку і дослідження» [137, с. 17]. На основі аналізу теоретичного й експериментального дослідження учений розробив практичні рекомендації вчителям щодо формування в учнів логічних понять (порівняння, ознаки подібності й відмінності, загальні специфічні ознаки, ознаки достатні й необхідні, ознаки істотні і неістотні), навичок узагальнення тощо [137].

У процесі навчання визначну роль відіграє характер взаємодії педагога з прагненням учня (студента) вчитися самостійно. Під самостійністю ми розуміємо здатність людини так виконати дію або цілий комплекс дій, щоб не було безпосередньої допомоги з боку іншої людини або технічних засобів, тобто керуючись лише власним досвідом.

А. М. Алексюк помічав, що більшість педагогів і психологів підкреслюють необхідність удосконалення існуючих методів і прийомів навчання, а також розробки нових. Учений вважав за потрібне модернізувати

методи навчання, тому що у школі за останні 20-25 років панівне місце посіли методи, які спираються на слово вчителя і наочність, а не на різноманітну самостійну діяльність учнів [7]. У цей період учені педагоги і психологи створили монографічні праці з питань активізації навчального процесу і організації самостійної роботи учнів. До таких відносимо: Б. П. Єсипов «Самостоятельная работа учащихся на уроке» (1961) [122], Л. В. Занков «Развитие учащихся в процессе обучения (I–II классы)» (1963) [125], І. Т. Огородніков «Педагогика» (1968) [175], Д. Б. Ельконін «До проблеми періодизації психологічного розвитку в дитячому віці» (1972) [121], М. А. Данилова «Вопросы воспитания познавательной активности и самостоятельности школьников» (1972) [110; 111], В. В. Давидов «Учебная деятельность: состояние и проблемы исследования» (1991) [112],

А. М. Алексюк, А. А. Аюрзанайн, П. І. Підкасистий, В. А. Козаков та ін. комплексно підійшли до проблеми сутності дидактичної моделі організації самостійної роботи студентів у ЗВО на основі інтенсифікації навчання [7]. Вони визначили, що:

– із позиції викладача самостійна робота визначається як засіб організації, педагогічного керівництва, управління навчально-виховною діяльністю (навчанням) студента, яку він здійснює в системі як аудиторних, так і позааудиторних занять;

– із позиції студента – кожна організована викладачем активна діяльність студента спрямована на досягнення поставленої дидактичної мети у спеціально відведений для цього час;

– із позиції процесу управління – самостійна робота як засіб організації навчального процесу чи наукового пізнання студента виступає у двоєдиній меті: як об'єкт діяльності студента (тобто навчальне завдання, яке він повинен виконати) та як форма прояву ним певного способу діяльності щодо виконання відповідного навчального завдання з метою отримання нових знань або засвоєння та упорядкування вже наявних [7].

А. М. Алексюк розглядав педагогічні умови як чинники, що впливають на процес досягнення мети, при цьому поділяв їх на: *зовнішні* (позитивні відносини викладача і студента; об'єктивність оцінки навчального процесу; місце навчання, приміщення, клімат тощо) та *внутрішні* (індивідуальні властивості студентів, тобто стан здоров'я, властивості характеру, досвід, уміння, навички, мотивація тощо) [7]. Він вважав педагогічними умовами обставини, що сприяють розвитку чи гальмуванню освітнього процесу, які визначають як комплекс засобів, наявних у закладу освіти для ефективного здійснення навчально-виховного процесу; обставини процесу навчання, що забезпечують досягнення поставлених цілей; середовище, в якому виникають, існують і розвиваються педагогічні умови [7]. Педагогічні умови – категорія, що визначається як система певних форм, методів, матеріальних умов, реальних ситуацій, що об'єктивно склалися чи суб'єктивно створені і необхідні для досягнення конкретної педагогічної мети [13]. Педагогічні умови повинні відповідати певним вимогам: мати системний характер; мати чітко визначену структуру та забезпечувати зв'язки між елементами цієї структури; враховувати особливості професійної підготовки студентів у контексті їхньої готовності до професійної діяльності [7].

Якість підготовки молодого спеціаліста і ефективність навчального процесу у ЗВО багато в чому залежить від правильного визначення вузлових питань змісту навчального матеріалу, який відображає відповідну систему знань і методів діяльності в тій чи іншій навчальній дисципліні, і забезпечення необхідного рівня їх засвоєння у системі навчальних занять і в позааудиторній роботі.

Визначення змісту і рівня засвоєння навчального матеріалу в ЗВО повинно іти від моделі спеціаліста до профільюючих предметів, а від них – до загальнотехнічних і суспільних дисциплін. Такий шлях передбачає визначення, у першу чергу, чіткого відношення науки і навчального предмета. Це одне із найбільш важливих питань проблем и змісту освіти в ЗВО.

Розроблення теорії змісту навчання повинна бути орієнтована на предмет педагогічної дисципліни, задача якої – забезпечити принципову єдність у виборі як змісту, так і шляхів і засобів цієї чи іншої навчальної дисципліни. Задачі такої теорії: виявити способи формування уявлення про зміст освіти як педагогічну модель соціального замовлення; описати об'єкт теорії змісту освіти як систему в категоріях «склад», «функція», «структура»; дослідити реалізації моделі в навчальних предметах.

Прикладний аспект розроблення теорії змісту освіти включає: 1) створення методологічних орієнтирів, які відносяться до способів освіти: вияв специфічних дидактичних підходів до проблеми, визначення з цього боку способів використання інших наукових дисциплін як джерел формування змісту освіти; 2) розроблення принципів реалізації змісту освіти в навчальних предметах і дидактичних вимог до реалізації навчальної дисципліни в методичних матеріалах (дидактичні вимоги до програм, основи для структурування навчального матеріалу в програмах і підручниках, системах завдань).

Важливим принциповим положенням цієї теорії вважається те, що науково-предметний зміст кожної навчальної дисципліни, яка вивчається у ЗВО, складається із трьох самостійних і в той же час пов'язаних між собою компонентів наукового знання: фактичного, теоретичного і методологічного.

Дидактична система органічно постає із педагогічної системи і орієнтується на сукупність принципів, які лежать в основі теорії навчання як впровадження визначеної дидактичної концепції в конкретних формах, методах, засобах організації предметної діяльності студентів з метою засвоєння ними конкретного змісту в визначеній галузі і професійній діяльності. Це можуть бути дидактичні системи навчання, які застосовуються у вищій школі (І. Я. Конфедатов); середній школі (М. Н. Скаткін, І. Я. Лернер, Ю. К. Бабанський, М. І. Махмутов та ін.); дидактичні системи організації самостійної роботи учнів (Б. П. Єсіпов, П. І. Підкасистий та ін.) [12].

В обґрунтуванні дидактичних систем А. М. Алексюк погоджувався із В. І. Загвязинським у тому, що якщо навчання трактується як спосіб розвитку творчих здібностей на основі постійного включення учня чи студента в евристичну, пошукову (в ЗВО – і в дослідну) діяльність. Основою дидактичної системи в цьому випадку виступає концепція проблемного навчання, яке в ЗВО найбільш ефективно реалізується за допомогою дискусій, а також дидактичної і ділової гри [124]. В теоретичному плані дидактична система – це деяка абстракція, ідеальна модель процесу, яка реалізує суспільно обумовлені цілі навчання у відповідності з об'єктивними закономірностями навчально-виховного процесу [124].

На основі дидактичної системи конструюється на рівні конкретних навчальних дисциплін методична система. Це теоретично обґрунтована і адаптована на практиці сукупність взаємопов'язаних, взаємообґрунтованих, взаємодоповнюючих один з одним методів і прийомів предметної діяльності викладача і учня із засвоєння змістовних знань і способів їх застосування. Відносно ЗВО такі методичні системи в науковому і прикладному аспектах придатні для цього циклу навчальних дисциплін. Вони враховують зміст навчальної дисципліни (навчальний матеріал), діяльність викладача, структурування і виклад знань студентам, а також навчальну діяльність самого студента – педагогічно керовану і самокеровану. В дійсності студент навчається постільки поскільки навчає себе сам і постільки викладачі зуміли навчити його організувати самостійну [7].

Методична система як система педагогічно керованого самонавчання покликана реалізувати в умовах роботи ЗВО цілі педагогічної і методичної систем. Що стосується сучасного етапу роботи закладів вищої школи, то методична система є тим ланцюгом, за допомогою якого можливо підвищити ефективність і якість підготовки спеціалістів. Це тому, що кожна методична система в її широкому соціальному і педагогічному розумінні ґрунтується як на процесі передачі, так і на процесі набуття професійного і соціального

досвіду діяльності перетворення, являє собою технологію перетворення його із незасвоєного студентами в засвоєний [7] .

А. М. Алексюк зазначав, що в методичній системі центральними є *діяльність викладача і діяльність студента*, які розвиваються у процесі навчання на основі конкретного змісту навчального матеріалу. *Першу* з них учений виявляв у знаменитому педагогічному трикутнику «діяльність викладача – зміст освіти, навчальний матеріал – діяльність студента (учіння)» [7]. Вона зорієнтована на переробку, перетворення елементів соціального досвіду – змісту навчання, представленого в програмних документах і у відповідних навчальних матеріалах, організацію діяльності студентів, а відповідно і створення відповідних умов для ефективного керування самим процесом засвоєння соціального досвіду студентам. *Другу* діяльність учений вбачав в учінні, здійснюваному студентом, яке зовнішньо виявляється у перетворенні сформованого досвіду шляхом присвоєння елементів нового соціального досвіду, переробленого викладачем і представленого у вигляді навчальних матеріалів [7].

Система викладання на рівні навчального матеріалу і педагогічної дійсності являє собою не що інше як систему організації необхідних і достатніх умов здійснення діяльності учіння і керування ним. А. М. Алексюк стверджував, що зміст цієї системи є вирішення викладачем таких завдань: 1) відбір змісту, який необхідно засвоїти, переведення його в систему задач, які потрібно розв'язати; 2) організацію самого засвоєння матеріалу (пояснення; організація оволодіння студентами знань і способів дій з ними); 3) відбір необхідних і достатніх у кожній конкретній навчальній ситуації форм і способів впливу на окремих студентів і групу в цілому для регулювання діяльності студентів у структурі цілісного педагогічного процесу (контроль) [7]. Ці функції реалізуються у різних формах навчання і за допомогою різних методів організації засвоєння матеріалу, оволодіння ними контролю, А. М. Алексюк зазначав, що предметом викладання, є всі перераховані компоненти зовнішніх умов організації протікання діяльності учіння, а продуктом – створені в

результаті викладання адекватні і ефективні умови для учіння, пізнавальної і практичної діяльності студента.

А. М. Алексюк відзначав, що організація самостійної роботи студентів є тією підсистемою системи викладання, у задачу якої входять створення умов для здійснення діяльності учіння при наявності або відсутності прямого керування з боку викладача. Учений стверджував, що такий підхід дозволяє сформулювати в межах організації професійно спрямованої самостійної роботи студентів дві педагогічні задачі: при першій – потрібна оптимізація результатів навчання при постійних витратах часу; при другій – оптимізація втрат часу, який необхідний для запланованого результату навчання [7].

Вивчення змісту дисципліни дозволяє набути навчальний рівень професійної кваліфікації і зробити перший крок до професійного становлення спеціаліста. А. М. Алексюк, А. А. Аюрзанайн, П. І. Підкасистий поділяли вивчення дисципліни на такі етапи: ознайомлення із формулюванням цілей і завдань курсу; усвідомлення системи визначень, понять, явищ дисципліни; визначення значимості даної дисципліни у порівнянні з іншими предметами, які складають основу теоретичної і практичної підготовки майбутнього спеціаліста; засвоєння основ теорії і методів розв'язку типових завдань; вивчення досвіду використання засобів і методів типової діяльності під час розв'язування завдань, які пов'язані із професійною підготовкою спеціалістів даного профілю; оволодіння професійними вміннями і навичками, мистецтвом [7].

У відповідності із визначеними етапами вивчення конкретної навчальної дисципліни А. М. Алексюк виокремлював чотири етапи формування ставлення студента до самого процесу пізнавальної діяльності в навчанні.

Учений зазначав, що на *першому* етапі відбувається ознайомлення із дисципліною, виникає (чи не виникає) інтерес до неї, відбувається (чи не відбувається) усвідомлення цілей і задач навчальної роботи:

Другий етап характеризується самостійним вивченням змісту дисципліни – критичному осмисленні основних теоретичних побудов, засвоєнні тих

прийомів і методів основ теорії до розв'язку типових задач, які є найбільш раціональним і ефективним. На цьому етапі студент усвідомлює логіку і методологію цієї діяльності, яка повинна скласти основу певного розділу його професійної кваліфікації.

Змістом *третього* етапу, який продовжується із завершенням організованого викладачем циклу навчального процесу щодо вивчення окремої теми розділу чи навчальної дисципліни в цілому, є свідома перевірка дійсності студентом отриманих знань, засвоєних під час вивчення даної дисципліни.

Четвертий етап – самонавчання і самовдосконалення у процесі навчальної і професійної діяльності – триває все життя і є складовою неперервної освіти [7].

А. М. Алексюк стверджував, що процес навчання як самокерована і самоконтролююча навчально-пізнавальна діяльність студентів може бути ефективна і результативна тільки за умови, що кожний студент:

- на основі різноманітних засобів викладання набуває вичерпну інформацію про зміст даної дисципліни, цілі і методи оволодіння системою знань і умінь, ролі і значення цієї системи для ефективного здійснення його майбутньої професійної діяльності
- забезпечується індивідуальними дидактичними засобами, за допомогою яких викладач дотично керує процесом вивчення дисципліни, оволодіння знаннями і вміннями;
- на всіх видах навчальних занять занурюється у самостійну роботу із оволодіння знаннями і вміннями, за результатами якої складає звіти для з підсумкових співбесід із викладачем по закінченню термінів оволодіння і методами діяльності із конкретних розділів дисципліни [7].

А. М. Алексюк вважав, що самостійна робота – основа засвоєння студентами знань у системі вищої освіти. В структурі цілісного педагогічного процесу вона, на переконання ученого, виступає як *позааудиторна робота* студента, точніше самостійна робота із навчальною літературою, яка виконується поза основним розкладом занять навчального закладу.

А. М. Алексюк до позааудиторної роботи включив наступні елементи: повторення, вдумливе читання матеріалу із даного питання із визначенням його місця і зв'язків в системі занять, вдумливе читання із складанням плану прочитаного; виокремлення головного із кожного пункту складеного плану; запис відібраного матеріалу своїми словами із використанням загальноприйнятої символіки тощо [7].

З іншого боку, на думку ученого, самостійна робота – це систематична, цілеспрямована, робота студентів, здійснювана ними під час *аудиторних*, обов'язкових за розкладом занять, де вони слухають і самостійно конспектують лекції тощо [7].

А. М. Алексюк зазначав, що ступінь самостійності у всіх формах організації навчальної діяльності студентів різна і залежить від організації процесу навчання, методики проведення занять, особистості і рівня інтелектуального розвитку і академічної підготовки студента, а також особистості, педагогічної кваліфікації і стилю роботи викладача. Різноманітна і структура цієї роботи. Вона складається із наступних елементів: робота із сприйняття і осмислення навчального матеріалу на лекціях, конспектування лекцій вивчення навчальної літератури (навчальні посібники, підручники, конспекти лекцій, першоджерела тощо); перетворення навчальної інформації в знання; закріплення знань, отриманих шляхом розв'язку задач, виконання вправ і різноманітних додаткових завдань; підготовка виступів, рефератів, доповідей; підготовка до різних видів практичних і семінарських занять; підготовка до іспитів, заліків тощо. Учений стверджував, що ці та інші елементи самостійної роботи тісно пов'язані із формами і методами на кожному етапі навчання студентів.

А. М. Алексюк проаналізував переваги самостійної роботи, які полягають, на його думку, в потребі оптимального планування на всіх етапах навчання у межах:

- врахування самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів і визначення подальших шляхів її удосконалення;

- чіткого складання тематичного плану, в якому були б вказані теми і відповідні види самостійних робіт, а також форми обліку, списки основної і додаткової літератури;
- виділення тем і питань, які студенти повинні опрацювати самостійно з наступним обговоренням і перевіркою їх виконання;
- виявлення прорахунків у знаннях, спонукання до виконання індивідуальних завдань і проведення детального аналізу помилок, які були допущені під час виконання завдань [7].

«Відрадно, – зазначав учений, – що перевага у формах і методах навчальної діяльності студентів передбачає наявність в кожному виді самостійної роботи пошукового завдання, стимулювання пошукових дій студентів під час його виконання» [7, с. 44].

Самостійна робота як дидактична категорія виступає в якості специфічного педагогічного засобу організації і керівництва самостійною діяльністю студента в навчальному процесі, яка повинна включати в себе методи навчального і наукового пізнання. Предметом пізнавальної діяльності в кожному виді навчальної праці є не джерело знань і не дидактичне призначення самостійної роботи, а задача. Зміст задачі і визначає характер, своєрідні риси мислення, тому А. М. Алексюк зазначав, що сутність самостійної роботи як специфічної педагогічної конструкції визначається особливостями поставлених у них навчально-пізнавальних задач, які обумовлюють загальні і часткові цілі навчання, конкретні дидактичні цілі його видів і форм, а також характер навчального матеріалу. Від різноманітної дидактичної організації одного і того ж навчального матеріалу метод діяльності, а значить, і її структура змінюються. Це детермінує і характер поєднання різних видів самостійних робіт у структурі занять.

Однак самостійна робота студентів, яка розглядається як вид пізнавальної діяльності, є не педагогічним, а гносеологічним явищем і виступає як специфічна форма навчального і наукового пізнання, внутрішнім змістом якого є самостійна побудова студентом способу досягнення поставленої мети [43].

Таким чином, під самостійною роботою як дидактичною категорією потрібно розуміти різноманітні типи навчальних, виробничих, дослідницьких завдань, які виконують студенти під керівництвом викладача з метою засвоєння різноманітних знань, набуття умінь і навичок, досвіду творчої діяльності і вироблення системи поведінки. В такому розумінні самостійну роботу потрібно розглядати і як специфічну дидактичну форму індивідуального, групового або колективного навчання.

А. М. Алексюк виділяв у структурі пізнавальної діяльності студентів кілька рівнів пізнавальних дій: на впізнання і розпізнання на основі мовленнєвого і візуального спілкування, а також на запам'ятовування і демонстрування зразків виконання тих чи інших способів діяльності; на реконструкцію, актуалізацію і перенесення знань, навичок та умінь і варіювання системи способів діяльності для розв'язку нових задач (проблем); на частково-пошукову діяльність; на виявлення нових задач (проблем) даної ситуації і їх розв'язання. Він вирізняв такі типи самостійної роботи, як: 1) відтворення за зразком; 2) реконструктивно-варіативні; 3) частково-пошукові або евристичні; 4) дослідницькі [7].

А. М. Алексюк вважав, що постійно стикаючись із новими умовами, в яких здійснюється навчальне пізнання, студент, по-перше, виявляє велику зацікавленість до самого процесу діяльності, по-друге, знання, які отримуються під час виконання самостійної роботи, пізнавальний досвід, яким він володіє, набуває діючого, гнучкого характеру у результаті чого пізнавальна активність і самостійність неухильно зростає. Студент отримує задоволення від самого процесу пізнання. Це спонукає його по мірі оволодіння знаннями і способами діяльності систематично виявляти активне відношення до набутих знань і до самого процесу пізнання. У практичному відношенні організація самостійної роботи приводить до оптимізації розумової діяльності студентів.

Сучасна теорія організації і управління навчально-пізнавальним процесом у вищій школі свідчить про те, що якість і інтенсивність навчальної діяльності студентів є фактором, який суттєво визначає якість результатів

навчання, і тим самим якість результатів підготовки спеціалістів. Наукова основа принципів самостійної роботи, змістом яких є визначення цільових параметрів і умов організації навчально-пізнавальної діяльності студентів у навчальному процесі включає: виявлення початкового стану суб'єкта управління; програму впливу на студента (план навчання і проект навчання); корекційний вплив; інформацію про кінцевий результат керованого процесу [7].

А. М. Алексюк поділяв систему керівництва самостійною роботою студентів на три рівні: ЗВО, факультет, кафедра. Всім цим рівням, на його думку, відповідають основні функції керівництва в навчанні: планування, організація, координація, контроль.

Методика організації навчальної діяльності студентів взагалі і самостійної роботи, зокрема, нарівні навчальної дисципліни безпосередньо пов'язана з проблемою активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів, яка в аудиторних формах занять відбувається досить специфічно. Лекції, вправи, семінари орієнтовані, як правило, на масову, фронтальну роботу студентів. Однак, процес навчання у структурі аудиторних занять, як позааудиторна навчальна робота окремого студента, за своїм характером індивідуальний.

А. М. Алексюк зазначав, що ефективність організації самостійної роботи студентів полягає у використанні сучасних технічних засобів навчання, комп'ютера, навчальних програм [7]. Процес інтенсифікації навчальної діяльності має свої об'єктивні закономірності і здійснюється за допомогою активізації пізнавальної діяльності.

В самостійній пізнавальній діяльності активність студента спрямована на засвоєння цілісного змісту освіти – знань, способів діяльності, досвіду творчої діяльності і досвіду емоційно-ціннісного відношення до майбутньої професії. У зв'язку з цим у галузі суб'єктно-об'єктних відносин у самостійній діяльності потрібно виділити операційний (освітній) і мотиваційний аспекти. Операційний аспект включає в себе засвоєння знань, умінь та навичок і формування досвіду творчої діяльності, а мотиваційний – формування досвіду емоційно-ціннісного ставлення студентів до професії.

Таким чином, А. М. Алексюк велику увагу приділяв самостійній роботі студентів, у структурі якої виділяв аудиторну та позааудиторну. Самостійність у здобутті знань передбачає оволодіння складними вміннями та навичками бачити зміст та мету роботи, організовувати власну самоосвіту. В поняття «самостійна робота» учений включав в себе не тільки виконання студентами домашніх завдань, а й різні види їх навчально-пізнавальної діяльності під час аудиторних занять.

А. М. Алексюк до основних форм самостійної роботи студентів відносив роботу над підручниками, навчальними посібниками, першоджерелами на лекціях, семінарах і у поза лекційний час (конспектування, реферування, складання тез); над конспектами лекцій перед ними і після них; над документами; в лабораторіях, на практичних заняттях; розв'язування задач, виконання вправ; самостійні спостереження; написання творів і переказів; підготовку доповідей, наукових повідомлень; переклад спеціальної літератури виконання різного роду індивідуальних завдань, курсових і дипломних проектів; залучення студентів всіх курсів до активної науково-дослідної роботи різної складності тощо [7].

Досліджуючи проблеми викладання і навчання у вищій закладах вищої освіти, А. М. Алексюк робив висновки, що удосконалення освітнього процесу можливе за умови впровадження методів проблемного навчання та збільшення годин самостійної роботи студентів, запровадження нових методів викладання, уведення технічних засобів навчання, переходу до рейтингового контролю й оцінки знань, підвищення рівня проведення лекцій, збільшення обсягу практичних і лабораторних робіт. На сьогоднішній день вища школа України запровадила багато нововведень, запропонованих свого часу проф. А. М. Алексюком, зокрема, широко використовуються бінарні та полінарні методи навчання, кредитно-модульна система навчання, модульно-рейтингова система оцінювання, активно застосовуються ТЗН, зокрема проектори, комп'ютери, зросла питома вага годин для самостійної роботи студентів тощо.

Розроблений нами спецкурс «Науково-педагогічна спадщина А. М. Алексюка» рекомендується використовувати в органічній єдності з викладанням лекційного курсу «персоналії в історії української педагогіки», який розкриває актуальні ідеї науково-педагогічного доробку вченого [додаток М]. Семінарські заняття передбачають вивчення студентами науково-педагогічних праць А. М. Алексюка, зокрема «Значення і суть проблемності в навчанні» (1970) [22], «Загальні методи навчання в школі» (1973) [18; 19], «Педагогіка» (1985) [14], «Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: модульне навчання: навч. Посібник» (1993) [44], «Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. Підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів вищих навчальних закладів» (1998) [43] та інші (додаток Б).

Аналіз архівних і наукових джерел встановив, що А. М. Алексюк був одним із провідних спеціалістів у вітчизняній педагогіці, хто вивчав зміст освіти та виховання у середній і вищій школах, розробив та впровадив методику модульного та модульно-тьюторського навчання; вперше обґрунтував бінарну класифікацію методів навчання, в основу якої були втілені дві істотні ознаки: характер і рівень пізнавальної самостійності та активності учнів; джерела, з яких учні набувають знання. Він визначав методи навчання як одними із найважливіших компонентів навчального процесу без яких неможливо реалізувати цілі і завдання навчання, досягнути відповідних результатів; поділив методи навчання на *спеціальні* і *загальні* та детально їх охарактеризував. Вивчення досвіду управлінської діяльності А. М. Алексюка свідчить про значний внесок педагога в теорію і практику управління освітніми середніми та закладами вищої освіти.

Усвідомлення важливості збереження накопиченого позитивного потенціалу національних педагогічно-культурних традицій потребує за необхідне впровадження вдей і досвіду науково-педагогічної спадщини вченого у практику сучасної системи освіти України.

Зміни в галузі науки, освіти ставлять сьогодні нові вимоги до підготовки кваліфікованих кадрів. Це вимагає переосмислення традиційної системи освіти,

визначає тенденції її розвитку, спонукає звертатись до науково-педагогічної спадщини А. М. Алексюка.

3.3. Підходи А. М. Алексюка до тлумачення педагогічної майстерності та їх значення для сьогодення

В сучасних умовах актуальною є проблема підвищення рівня професійної компетентності педагога, здатного творчо мислити, моделювати навчально-виховний процес, бути генератором та реалізатором ідей, впроваджувати нові технології в процес навчання та виховання, тому це першочергово підвищує вимоги до якості підготовки вчителя (викладача) та подальшого вдосконалення його професійних компетенцій у педагогічній діяльності. Адже необхідною умовою сьогодення є не лише глибокі знання у професійній сфері та високий рівень освіченості, а й постійне поповнення та поновлення знань, високий рівень професіоналізму.

Компетентність пов'язується не тільки з рівнем освіченості фахівця, а й також розглядається як складна система, що включає знання, уміння, навички та професійно-важливі якості спеціаліста. Поняття «компетентність» знаходиться нині в епіцентрі світової думки тому що, воно розкриває якісно нові перспективи розуміння місії школи, життєвих результатів освітньої діяльності. В основі концепції компетентності лежить ідея виховання компетентної людини й працівника, який не лише має необхідні знання, професіоналізм, але й уміє діяти адекватно у відповідних ситуаціях, застосовуючи ці знання, й бере на себе відповідальність за певну діяльність.

В «Словнику української мови» поняття «компетентний» пояснюється як: «такий який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий, ґрунтується на знанні; кваліфікований» [207, с. 250].

В «Тлумачному словнику іншомовних слів» «компетентність» трактується як «поінформованість, обізнаність, авторитетність» [144, с. 342].

Н. Є. Мойсеюк тлумачить «компетентність» як «властивість особистості, що необхідна для якісної продуктивної діяльності в певній сфері» [174, с. 132].

Л. Г. Кайдалова, Н. Б. Щокіна, Т. Ю. Вахрушева визначають

«компетентність» як складову педагогічної майстерності зміст якої складають глибокі професійні знання, вміння та навички на всіх рівнях (методичному, теоретичному, технічному), знання психології та педагогіки, досконала методика здійснення навчально-виховних заходів тощо [129].

Таким чином, поняття «професійна компетентність» науковці розглядають як володіння педагогом необхідною сумою знань, умінь та навичок, що визначають сформованість його педагогічної діяльності, педагогічного спілкування та особистості викладача як носія певних цінностей, ідеалів та педагогічної свідомості.

І. О. Зязюн розглядає поняття фахової компетентності педагога у структурі педагогічної майстерності та визначає такі її складові: професійні знання; педагогічна спрямованість особистості вчителя на систему цінностей, набутих у процесі життєдіяльності людини; здібності до педагогічної діяльності (комунікативні, перцептивні, динамічні, емоційні, креативні, оптимістичне прогнозування); педагогічна техніка, необхідна для виконання професійних функцій, а саме: уміння володіти собою, керувати своїм емоційним станом, уміння співпрацювати [184; 198].

Різні аспекти професійної компетентності педагога і педагогічної майстерності знайшли своє відображення в працях А. М. Алексюка [24; 25; 39; 41; 42], О. Є. Антонова [119], В. М. Гриньової [105], О. А. Дубасенюк [119], І. А. Зязюн [184], І. Ф. Кривонос [184], Н. В. Кузьміної [153], Т. В. Семенюк [119], І. Є. Синиці [203], С. О. Сисоєвої [204, 205], І. І. Чернокозова [226], М. М. Фіцули [223] та інших.

І якщо з тлумаченням поняття «професійна компетентність педагога» науковці здебільшого визначились та дійшли згоди, то до єдиного підходу щодо виділення структурних компонентів професійної компетентності в цілому, і педагогів зокрема, та їх змісту в науковців немає.

Тому можна зробити висновки, що компетентність вміщує також знання, навички, відношення, що дають змогу особистості ефективно здійснювати

діяльність або виконувати певні функції, спрямовані на досягнення певних стандартів у професії або діяльності.

На нашу думку, професійна компетентність педагога обумовлює його педагогічну майстерність. Оволодіння педагогічною майстерністю доступне кожному педагогу за умови цілеспрямованої роботи над собою. Воно формується на основі практичного досвіду. Але не будь-який досвід стає джерелом професійної майстерності. Таким джерелом є лише праця, осмислений з точки зору його сутності, цілей і технології діяльності. Педагогічна майстерність – це сплав особистісно-ділових якостей і професійної компетентності вчителя, викладача.

Педагогічна майстерність ґрунтується на високому фаховому рівні педагога, його загальній культурі та педагогічному досвіді. Необхідними умовами професійної майстерності є гуманістична позиція педагога й професійно значимі особистісні риси і якості [25].

Проблема формування педагогічної майстерності є особливо актуальною для становлення педагога, яка за своєю суттю є творчою, унікальною, багатоаспектною. Питання педагогічної майстерності завжди було предметом уваги багатьох видатних вітчизняних та зарубіжних педагогів і психологів. Підґрунтям формування педагогічної майстерності передовсім є концепції відомих педагогів-класиків (О. В. Духновича [120], Я. А. Коменського [131; 132; 133], А. С. Макаренка [158; 159], В. О. Сухомлинського [220], К. Д. Ушинського [222] та ін.), у працях яких акцентується увага на значенні творчості особистості педагога. Науковці висвітлюють питання професійної підготовки педагога, розглянуті умови формування педагогічної майстерності, її складові.

Проаналізувавши праці А. М. Алексюка «Педагогіка» розділ «Учитель. Класний керівник» (1985) [14], «Новая концепция подготовки учителей с университетским образованием» (1991) [39], «Формирование социально-профессиональных качеств будущего специалиста» (у співавторстві із С. О. Кашиним) (1992) [24], «Педагогіка вищої школи. Курс лекцій. Модульне

навчання» (1993) [44], «Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. Підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів вищих навчальних закладів» (1998) [43] та інші, в яких він розглядав проблеми професійної компетентності та майстерності педагога, ми зробили висновок, що учений під професійну компетентність педагога як і професійну майстерність вважав складним комплексом, який включає професійні знання, вміння, навички, готовність до діяльності, а також цілий ряд професійно важливих особистісних якостей таких як: креативність, мобільність, комунікабельність, толерантність, урівноваженість, чуйність, доброзичливість, прагнення до самопізнання, саморозвитку і самореалізації, саморефлексії та ін.

Аналіз наукових досліджень з проблеми педагогічної майстерності свідчить, що в багатьох наукових працях майстерність педагога розглядається по різному. Так, в «Українському педагогічному словнику» (за ред. С. У. Гончаренка) педагогічну майстерність визначено як «характеристику високого рівня педагогічної діяльності» [104, с. 251]. Критеріями педагогічної майстерності педагога виступають такі ознаки його діяльності: гуманність, науковість, педагогічна доцільність, оптимальний характер, результативність, демократичність, творчість (оригінальність)» [104, с. 251]. С. У. Гончаренко зазначає, що педагогічна майстерність ґрунтується на високому фаховому рівні педагога, його загальній культурі та педагогічному досвіді. Необхідними умовами професійної майстерності є гуманістична позиція педагога й професійно значимі особистісні риси і якості [104]. Аналіз наукових досліджень з проблеми педагогічної майстерності свідчить, що в багатьох наукових працях майстерність педагога розглядається як основа для розв'язання педагогічних задач. Так, Н. В. Кузьміна визначає педагогічну майстерність як володіння професійними знаннями, вміннями і навичками, що дозволяють фахівцю успішно досліджувати ситуацію, формулювати професійні задачі та успішно їх розв'язувати відповідно до цілей [153]. Учена вбачає сутність педагогічної майстерності у розв'язанні вчителем низки педагогічних задач, підпорядкованих загальній кінцевій меті – формуванню творчої особистості

учня. Майстерність є продуктом синтезу теоретичних знань і основою практичних дій та досвіду особистості й формуються в контексті індивідуальності майбутнього вчителя.

У «Словнику української мови» «майстерність» трактується в як «умілість, вправність» [206, с. 600]. Майстерність завжди розкривається в діяльності, причому в діяльності ефективній. І. А. Зязюн визначає дану майстерність як комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі [198].

До таких властивостей він відносить:

- гуманістичну спрямованість (домінанта на розвитку слухача; бачити особистість, відчувати, розуміти й допомагати; у кожній малій справі бачити велику мету; «вирощувати» особистість через відкриття, а не насаджування; відповідати за свій вплив; відчувати моральне задоволення від розвитку студентів);
- професійну компетентність (комплекс знань з предмета, психології, педагогіки, методик; особистісна забарвленість знань; постійне оновлення знань);
- педагогічні здібності (комунікативні; перцептивні; динамізм; емоційна стабільність; оптимістичне прогнозування; креативність);
- педагогічну техніку (зовнішню і внутрішню) [198].

Усі складники педагогічної майстерності взаємопов'язані, їм властивий саморозвиток, а не лише зростання під впливом зовнішніх чинників. Узагальнення вищезазначених визначень «педагогічної майстерності» дозволяє зробити висновок, що вона розглядається вченими в особистісному, в процесуальному і в результуючому ракурсах.

В *особистісному* аспекті педагогічна майстерність розуміється як комплекс якостей особистості педагога, що зумовлюють ефективність його професійної діяльності, а в *результуючому* — як максимально можливий за даних умов результат розв'язання професійно-педагогічних завдань. Зважаючи

на це, педагогічну майстерність можна визначити як вищу творчу активність педагога, що проявляється в доцільному використанні методів і засобів педагогічної взаємодії в кожній конкретній ситуації навчання, виховання і професійної підготовки учнів. Доречність вибору цих методів визначається двома чинниками:

1) системою знань та уявлень педагога про закони розвитку особистості учня і, відповідно, про засоби, технології і прийоми, які можуть забезпечити цей розвиток;

2) індивідуальними особливостями самого педагога: його спрямованістю, досвідом, здібностями й психофізичними даними.

А. М. Алексюк стверджував, що «педагогічна майстерність – складний сплав природних задатків, таланту нахилів до виховної діяльності і наполегливої праці, тривалого досвіду практичної роботи» [24, с. 9]. Він погоджувався із думкою І. А. Зязюна, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривоноса, що педагогічна майстерність складається із комплексу властивостей особистості, які забезпечують самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі [184].

А. М. Алексюк вважав, що педагогічна майстерність розкривається в діяльності, проте до неї не зводиться і не обмежується лише високим рівнем розвитку спеціальних узагальнених умінь [24]. На його думку, кожен вчитель повинен володіти *педагогічною майстерністю*, якої він набуває в процесі практичної діяльності і оволодіння передовим педагогічним досвідом школи [24].

А. М. Алексюк досить ґрунтовно аналізував праці відомих учених А. С. Макаренка [8], К. Д. Ушинського [14] та інших про сутність мистецтва виховання. Так, учений погоджувався із твердженням А. С. Макаренка, що педагогічна майстерність неможлива без витримки, терпіння, душевного ставлення до дитини, любові до справи, ентузіазму, пристрасті, такту «артистичної роботи». Всі ці ознаки він включав в поняття педагогічного таланту. Першою ознакою педагогічної кваліфікації визначний педагог вважав

добре чуття. Чи може кожний педагог розвинути в собі педагогічну майстерність, мистецтво виховувати і вчити? На це питання А. С. Макаренка давав позитивну відповідь, хоча велику роль природних здібностей до виховної роботи він не заперечував [8].

А. М. Алексюк, наводив слова К. Д. Ушинського «Вихователь повинен прагнути пізнати людину такою, якою вона є в дійсності, з усіма її слабостями й в усій її величі, з усіма її буденними, дрібними потребами й з усіма її великими духовними вимогами. Вихователь повинен знати людину в сім'ї, в суспільстві, серед народу, серед людства й на самоті зі своєю совістю; у будь-якому віці, у всіх класах, у всіх становищах, у радощах і горі, в приниженні і у величі, в розквіті сил і в недузі, серед необмежених надій і на смертному одрі, коли слово втіхи безсиле. Він повинен знати спонукальні причини найбрудніших і найвищих вчинків, історію зародження злочинних і великих думок, історію будь-якої пристрасті й будь-якого характеру. Тоді тільки він буде спроможний черпати в самій природі людини засоби виховного впливу, – а засоби ці величезні. Майстром стає лише той, хто наполегливо працює над собою розвиваючи свої педагогічно-мистецькі здібності» [14, с. 9].

А. М. Алексюк порівнював педагогіку із мистецтвом, яке, за його твердженням, «передбачає з одного боку, загальнотеоретичний (категорії, закони і закономірності педагогіки) і прикладний (методики навчання і виховання, способи педагогічного впливу, умови ефективного застосування методів навчання і виховання тощо) рівні. Але для педагогічної практики ще не досить засвоєння вчителем певних знань. Тому, з другого боку, педагогіка як мистецтво вимагає індивідуальних умінь і навичок учителів і вихователів – безпосередніх виконавців педагогічного задуму.

А. М. Алексюк важливими складовими педагогічної майстерності вважав *педагогічну інтуїцію* та *глибоке і всебічне* знання свого предмета на сучасному науковому рівні. І посилався на твердження А. С. Макаренка, який відзначав, що учні вибачать своїм учителям і суворість, і сухість, і навіть прискіпливість, але не вибачать поганого знання своєї справи [158]. Глибока спеціальна

підготовка і широка всебічна обізнаність учителя мають особливе значення сьогодні у зв'язку з високими темпами науково-технічного прогресу. Вчителю необхідно не тільки глибоко володіти знаннями, але й вміти їх передавати своїм учням.

Аналізуючи професію вчителя, А. М. Алексюк був переконаний, що вона завжди була однією із самих почесних, наповнена великим ідейним змістом тому, що тісно пов'язана з розв'язанням головних завдань суспільства [43]. Учений пов'язував соціальне значення вчительської діяльності з формуванням суспільної свідомості, культури, настроїв і потреб людини. «Ця професія захоплююча, творча, – зазначав він, – для людини, що її обрала, вона є джерелом постійного зростання і вдосконалення» [43, с. 269]. В той же час А. М. Алексюк стверджував, що учительська професія складна і важка. Складність її учений вбачав у відповідальності вчителя за долю своїх вихованців. Він схилився до думки, що труднощі педагогічної діяльності полягають у тому, що її результати видно не зразу, а помилки нерідко виявляються тоді, коли їх важко виправити. «Продукти вчительської діяльності матеріалізуються в психологічних якостях вихованців, в їх знаннях, уміннях, навичках, рисах характеру, розумових здібностях. У таких складних утвореннях, – зазначав учений, – важко буває розмежувати, наслідком чого вони є, що більше вплинуло: педагогічна діяльність, інші соціальні впливи чи природні задатки?» [43, с. 269]. А. М. Алексюк вважав, що вчитель повинен мати відповідні особистісні якості, щоб вміло будувати свої взаємини з дітьми. Для цього щоб бути хорошим вчителем, треба не тільки багато знати, але й багато чого вміти. Успіх учителя в оволодінні педагогічною майстерністю залежить від наявності у нього *педагогічних здібностей*. Ефективно впливає на розвиток педагогічних здібностей правильна організація навчально-виховного процесу в навчальних закладах, у яких готують учителів [8].

Доречно відмітити, що А. М. Алексюк був впевнений, що сформована внаслідок оволодіння педагогічною теорією, властивість особистості вчителя дозволить йому досягти творчості та мистецтва у своїй професійній діяльності.

Педагог вважав, що професійно-педагогічна спрямованість особистості вчителя являє собою провідну системотворчу властивість, яка виражає його всебічну орієнтованість у специфічному виді діяльності – педагогічній праці і виступає в інформаційній обізнаності щодо сфери і суті педагогічного процесу (когнітивний компонент), позитивно стійкому ставленні до педагогічної професії (емоційно-вольовий компонент), схильності та потреби до професійно-педагогічного спілкування (мотиваційний компонент).

А. М. Алексюк стверджував, що важливою вимогою до учителя є наявність інтересу до педагогічної діяльності і любові до дітей. Наступною вимогою до вчителя, за А. М. Алексюком, є творче ставлення до справи, постійні пошуки нового і безперервне удосконалення своїх знань і майстерності. Діяльність учителя відбувається в умовах, які постійно змінюються, тому йому постійно доводиться шукати нові, більш ефективні форми і методи виховання і навчання, постійно працювати над собою.

Анатолій Миколайович переконував, що вчитель чи викладач повинен мати спеціальні педагогічні знання як обов'язковий структурний компонент мистецтва виховання [9].

Вимоги, які висуваються до особи вчителя, включають складний комплекс природних і набутих рис та якостей. До природних якостей відносяться голосові дані, міміка, зовнішня привабливість, деякі особливості нервової системи – врівноваженість, лагідність. Але, незважаючи на велике значення природних даних, визначальну роль відіграють набуті, якісно сформовані. До таких, на думку А. М. Алексюка, можна віднести вироблення характеру педагога, формування його поведінки, а потім забезпечення його спеціальних знань і навичок.

А. М. Алексюк велику роль відводив педагогічному такту викладача, який є професійною, психолого-педагогічною особливістю поведінки вчителя, його складовою частиною майстерності.

А. М. Алексюк відзначав, що рівень школи визначається насамперед рівнем викладачів (учителів), які працюють у ній. «Практичне застосування

прикладних рекомендацій педагогіки, рівень їх ефективності цілком залежить від професійної майстерності вчителя від його практичної та теоретичної підготовки, особистих якостей, педагогічних здібностей » [24, с. 5].

А. М. Алексюк розглядав педагогіку вищої школи як науку і мистецтво. Він стверджував, що викладачу й вихователю молоді необхідно володіти педагогічною майстерністю і педагогічним мистецтвом. Виходячи з цього учений доводив, що педагогіка сукупно з психологією, соціологією іншими суміжними науками має, очевидно показати процес становлення студента як молодого спеціаліста [43].

А. М. Алексюк задумувався над створенням серії підручників із педагогіки: «Педагогіка як наука», «Педагогіка як мистецтво», «Цікава педагогіка», «Народна педагогіка» тощо, поклавши в їх основу систему педагогічних наук. Зокрема, учений пропонував, що книга «Педагогіка як наука» – повинна розкривати теоретичне обґрунтування предмета і методу педагогіки, законів і принципів виховання, систему педагогічних категорій. Тобто це – теоретична педагогіка. «Педагогіка як мистецтво» - це розкриття теоретичних і практичних основ педагогічної майстерності [43].

А. М. Алексюк порівнював професійну діяльність викладача із діяльністю актора, наголошуючи, що завдання актора в театрі і лектора в ЗВО багато чим схожі. Він наводив думки К. С. Станіславського, які вказують на значення володіння словом: «У кожному разі зміст буде рівним залежно від того, яке слово ми поставимо під наголос, – говорив К. С. Станіславський. – Наголошене слово – центр уваги. У ньому живе увесь зміст фрази, і від уваги, сили голосу, ступеня почуття, почуття – думка кидається актором як жарина, від якої запалюється натовп» [43, с. 18] .

А. М. Алексюк зазначав, що навіть найкращі педагогічні теорії і концепції нерідко виявляються безсилими у руках людей із черствими душами [43] .

Поряд із принципами управління Анатолій Миколайович актуалізував увагу на індивідуальних якостях керівника. Він зазначав, що «керівник-педагог

повинен добре знати роботу школи, відчувати міру кількості завдань, які мають бути висунуті перед колективом і вирішені; узагальнювати практичний досвід учителів та вміти правильно пропагувати його; володіти методиками та технологіями навчання, виховання дітей та молоді. Особливо цінною є така якість керівника, як почуття нового, здатність бачити перспективу розвитку колективу і його представників» [14, с. 285]. У структурі особистості директора школи, учений відзначав такі якості: *ідейно-політичні, професійно-ділові, організаторські*. Серед методів керування навчальним закладом педагог виділяв: методи адміністрування (наказ, розпорядження, інструктаж, покарання, заохочення), методи контролю і корекції, методи педагогічного впливу.

До дієвих форм управління навчальним закладом Анатолій Алексюк відносив: нараду, збори, засідання педагогічної ради, інструктаж, співбесіда тощо [14].

За рівнем активності та фахової підготовки учений виділяв такі рівні професійної підготовки керівника. *Перший рівень* – керування за відомими зразками, засвоєними для тих чи інших видів діяльності (рівень репродуктивного керівництва). У випадку, коли підлеглі недостатньо підготовлені для самостійної творчої діяльності і виникає потреба терміново виконати те чи інше завдання. Він є провідним. *Другий рівень* – керування за відомими загальними вказівками, орієнтовними схемами дій. На цьому рівні виявляється самостійна творча діяльність підлеглих і самого керівника в межах затверджених функціональних обов'язків. *Третій рівень* – керування працівниками, що виявляють творчу активність і ініціативу [14].

Л. А. Сатановська, досліджуючи педагогічну спадщину А. М. Алексюка, зазначала, що професійно-педагогічну спрямованість особистості вчителя він розглядав як сукупну властивість, сутність якої складає взаємозв'язок когнітивного, емоційно-вольового та мотиваційного компонентів. Анатолій Миколайович вбачав ефективність формування професійно-педагогічної спрямованості особистості майбутнього вчителя при реалізації таких умов:

наявності професійно-орієнтованого змісту в контексті роботи зі знаковою інформацією; моделюванні ситуацій розумової діяльності студентів із визначенням предметного, технологічного та рефлексивного аспектів педагогічної діяльності; послідовності трансформації мотивів студентів із навчально-пізнавальних у професійно та особистісно значущі [201].

А. М. Алексюк розглядав вищу педагогічну освіту як фундаментальну наукову, загальнокультурну і практичну підготовку фахівців, які визначатимуть темпи і рівень науково-технічного, економічного та соціально-культурного прогресу. На думку науковця, вища педагогічна освіта покликана сприяти формуванню інтелектуального потенціалу нації, всебічному розвитку особистості як найвищої цінності суспільства, стати могутнім фактором розвитку духовної культури українського народу, відтворення продуктивних сил України [14].

Проблема професійної компетентності та педагогічної майстерності на сьогодні є дуже актуальною як для теорії, так і для практики вищої школи.

Проаналізувавши праці А. М. Алексюка, ми виділили ряд висунутих ним вимог до вчителя, серед яких головними є: *володіння педагогічною майстерністю, володіння педагогічною інтуїцією та глибоке і всебічне знання свого предмета на сучасному науковому рівні, наявність педагогічних здібностей, наявність інтересу до педагогічної діяльності і любові до дітей, педагогічні знання, педагогічний такт.*

Педагогічний досвід А. М. Алексюка, аналіз його літературних джерел переконливо засвідчили, що підвищення якості підготовки майбутнього педагога, успішність формування професійно-педагогічної спрямованості його особистості залежить не тільки від вияву нових засобів і підходів до визначення мети та змісту педагогічної освіти, а й від суттєвої перебудови вже існуючих способів організації навчально-виховного процесу вищої педагогічної школи. Це передбачає перехід від принципів екстенсивної організації професійно-педагогічної освіти до її інтенсифікації.

Висновки до третього розділу

В третьому розділі дисертаційної роботи встановлено, що А. М. Алексюк був одним із провідних спеціалістів у вітчизняній педагогіці, хто вивчав зміст середньої та вищої освіти і виховання та впровадив методіку модульно-тьюторського навчання.

На основі аналізу творчого доробку А. М. Алексюка стосовно окресленої проблеми, ми дослідили, що він передбачав вірогідність двох шляхів у побудові освітнього процесу на модульних засадах. Перший з них – тематичний: він передбачає розподіл навчальної дисципліни на блоки інформації, модулі, що об'єднують споріднені теми, всередині кожного модуля передбачено формування знань, умінь, а також контроль засвоєння (сьогодні він відбувається через обов'язкові модульні контрольні роботи). Впровадження *модульної та модульно-тьюторської* організації навчального процесу забезпечує: інтенсифікацію навчального процесу та підвищення якості підготовки фахівців; систематичність засвоєння навчального матеріалу; встановлення зворотного зв'язку з кожним студентом на визначених етапах навчання; контроль та своєчасне коригування навчально-виховного процесу; підвищення мотивації учасників освітнього процесу, зменшення пропусків занять; психологічне розвантаження студентів в кінці семестру; підвищення відповідальності студентів за результати навчальної діяльності; максимальне забезпечення потреб особи у виборі освітнього рівня та кваліфікації тощо. Методика *модульно-тьюторської системи*, запропонована А. М. Алексюком, – це перша спроба широкомасштабного практичного застосування модульного навчання студентів у педагогічному процесі вищих навчальних закладів України.

А. М. Алексюк був одним із перших українських дидактів, які не тільки розробляли теорію модульного навчання, а й здійснювали дослідно-експериментальну роботу, в тому числі апробацію власної теорії у практиці викладання курсу педагогіки вищої освіти. Він вважав, що впровадження модульної та модульно-тьюторської організації навчального процесу

забезпечує: інтенсифікацію навчального процесу та підвищення якості підготовки фахівців; систематичність засвоєння навчального матеріалу; встановлення зворотного зв'язку з кожним студентом на визначених етапах навчання; контроль та своєчасне коригування навчально-виховного процесу; підвищення мотивації його учасників освітнього процесу, зменшення пропусків занять; психологічне розвантаження студентів наприкінці семестру; підвищення відповідальності студентів за результати навчальної діяльності; максимальне забезпечення потреб особи у виборі освітнього рівня та кваліфікації тощо.

А. М. Алексюк важливого значення надавав проблемному викладу навчальної інформації та запропонував виділяти типи пізнавальних задач за певними критеріями (*за характером діяльності, за призначенням, за превалюючими розумовими діями у їх розв'язанні, за змістом і методами науки*). Він обґрунтував етапи пошукової діяльності стверджував, проблемне навчання передбачає послідовні й цілеспрямовані пізнавальні завдання, які студенти розв'язують під керівництвом викладача й активно засвоюють нові знання.

Досліджуючи проблеми викладання і навчання у закладах вищої освіти, А. М. Алексюк робив висновки, що розв'язання існуючих проблем можливе за умови збільшення годин самостійної роботи студентів, запровадження нових методів викладання, введення технічних засобів навчання, переходу до рейтингового контролю й оцінки знань, підвищення рівня проведення лекцій, збільшення обсягу практичних і лабораторних робіт. А. М. Алексюк велику увагу приділяв самостійній роботі студентів у структурі якої виділяв аудиторну та позааудиторну. Самостійність у здобутті знань передбачає оволодіння складними вміннями та навичками бачити зміст та мету роботи, організувати власну самоосвіту. В поняття «самостійна робота» учений включав в себе не тільки виконання студентами домашніх завдань, а й різні види їх навчально-пізнавальної діяльності під час аудиторних занять.

А. М. Алексюк вбачав педагогічну майстерність як складний сплав природних задатків, таланту нахилів до виховної діяльності і наполегливої праці, тривалого досвіду практичної роботи. Він розглядав вищу педагогічну освіту як фундаментальну наукову, загальнокультурну і практичну підготовку фахівців, які визначатимуть темпи і рівень науково-технічного, економічного та соціально-культурного прогресу. Учений стверджував, що викладачу й вихователю молоді необхідно володіти педагогічною майстерністю і педагогічним мистецтвом. Виходячи з цього він доводив, що педагогіка сукупно з психологією, соціологією іншими суміжними науками має допомагати в процесі становлення студента як молодого спеціаліста.

Плідна тривала професійно-педагогічна діяльність А. М. Алексюка характеризується тим, що він завжди бачив і помічав нове, прогресивне в педагогіці і педагогічній практиці, міг висунути і сформулювати наукову проблему, залучити до її розв'язання колег, аспірантів і студентів. На сьогоднішній день у закладах вищої освіти України запроваджено багато нововведень, запропонованих А. М. Алексюком зокрема, широко використовуються бінарні та полінарні методи навчання, модульна система навчання, модульно-рейтингова система оцінювання, активно застосовуються ТЗН, зокрема проектори, комп'ютери, зросла питома вага годин для самостійної роботи студентів тощо.

Основні положення, що висвітлені у третьому розділі дисертаційного дослідження, знайшли своє відображення у таких публікаціях автора [69; 71; 72; 76; 237].

ВИСНОВКИ

Відповідно до мети та завдань дослідження на основі комплексного аналізу архівних і літературних джерел зроблено такі висновки:

I. Виокремлено соціально-історичні чинники формування Анатолія Миколайовича Алексюка як педагога й науковця: *вплив родинного середовища* (виховання в родині вчителів відіграло помітну роль в обранні професії, розвинуло глибоку зацікавленість справою освіти, прагнення до творчої праці, заклало генотип постійного творчого пошуку й боротьби за все нове і прогресивне, вплинуло на формування А. М. Алексюка як людини-патріота, громадянина й національно свідомої, глибоко моральної та працелюбної особистості); *соціально-економічні умови історичного періоду* (рання трудова діяльність, важке економічне становище українського народу після Другої світової війни, соціалістичні перетворення радянської влади); *навчальна діяльність* (навчання в Коростишівському педагогічному училищі (1947 – 1952), Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка (1952 – 1957) мало значний вплив на формування особистості А. М. Алексюка та визначення кола його професійної діяльності, яка впродовж усього життя була пов'язана з педагогікою, методикою викладання); *ознайомлення з науковими доробками Г. Г. Ващенко, А. С. Макаренка, І. І. Огієнка, К. Д. Ушинського* (учений був переконаний, що врахування цієї педагогічної спадщини дасть можливість швидко реалізувати завдання української освіти, зокрема в галузі навчання і виховання, що створить умови, за яких українська вища школа зможе конкурувати на світовому рівні з розвиненими державами, що активно будують дитиноцентричну парадигму освіти, забезпечуючи розвиток як держави, так і окремого її громадянина).

II. У процесі наукового пошуку визначено періоди та напрями діяльності А. М. Алексюка. У контексті дослідження життєдіяльності ученого враховано час, коли він жив і працював, та виділено такі періоди його освітньої й науково-педагогічної діяльності: 1932 – 1947 рр. – *період підліткового формування особистості* в родині та школі (прищеплення у родині та школі

моральних чеснот, людських і національних цінностей та ментальних орієнтирів, які визначили вибір життєвого шляху й позначилися на професійній і науковій кар'єрі педагога); 1947 – 1959 рр. – *період здобуття фахових знань і першого професійного досвіду* (навчання в педагогічному училищі та університеті, робота на посадах учителя математики та вчителя історії, завуча школи); 1959 – 1968 рр. – *період навчання в аспірантурі та початок науково-педагогічної діяльності* (навчання в аспірантурі, захист кандидатської дисертації, початок викладацької діяльності на кафедрі педагогіки в Київському державному університеті імені Тараса Шевченка, вияв схильності до науково-дослідницької роботи, активна публікація в наукових виданнях); 1968 – 1972 рр. – *період управлінської діяльності на посаді заступника міністра освіти УРСР*; 1972 – 2014 рр. – *період розгортання науково-педагогічної діяльності* (розкриття творчого потенціалу науковця, активна наукова і громадська робота, захист 1974 р. докторської дисертації, керівництво кафедрою педагогіки, формування наукової школи, визнання як авторитетного науковця вітчизняної педагогіки).

Освітня діяльність ученого охоплювала такі напрями: *дослідження історії розвитку освіти України* (вперше А. М. Алексюком підготовлено підручник «Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія» (1998), який залишається актуальним з огляду на необхідність всебічного осмислення й раціонального застосування в сучасному освітньому процесі найкращих пластів вітчизняної педагогіки, спадщини її духовних провідників); *розвиток ідей про національну освіту і виховання в Україні* (А. М. Алексюк на сторінках своїх праць чимало уваги приділяв проблемам теорії виховання, всебічному гармонійному розвитку особистості, який, за твердженням науковця, неможливий поза студентським гуртом, без його сприятливого впливу на індивіда); *розвиток дидактики вищої школи* (учений надав визначення об'єкта та предмета педагогіки вищої школи, диференціювавши їх зміст, якими активно користуються й сучасні дослідники науки); *педагогічні ідеї визначних особистостей* (будуючи власну педагогічну, дидактично-виховну концепцію,

науковець спирався на досвід українських педагогів, які зробили неоціненний внесок у розвиток освіти та виховання України, проте тривалий час залишались невідомими широким колам педагогічної громадськості, – Г. Г. Ващенко, І. І. Огієнка, А. С. Макаренка, М. І. Пирогова, К. Д. Ушинського та інших, котрі розробляли теорію національної освіти та виховання і змогли визначити головні її пріоритети, що в умовах сьогодення потребують лише розвитку й активної практичної реалізації); *застосування модульно-тьюторської системи організації навчання у вищій школі* (А. М. Алексюк створив наукові напрями дослідження загальних методів навчання в середній школі та модульно-тьюторської системи організації навчання у закладах вищої освіти, постійно працював над вдосконаленням змісту, форм організації та методів навчання, розпочав досліджувати проблеми організації навчально-виховного процесу у закладах вищої освіти); *підготовка педагогічних та науково-педагогічних кадрів* (науковець надавав великого значення професійній майстерності викладача в організації та забезпеченні виховного процесу, розглядав загальні проблеми підготовки майбутнього педагога, які полягають у формуванні умінь самостійно вчитися, самовдосконалюватися, у вихованні відповідального та творчого ставлення до своєї праці); *управління освітою* (А. М. Алексюк одними із перших науковців у галузі педагогіки детально розглядав і схарактеризував поняття школознавства, функції та різні рівні управління педагогічними системами, принципи керівництва, методи управління навчально-виховною роботою в школі, мікрорайоні, планування роботи в школі, критерії оцінки роботи школи, вчителя, учня); *розроблення теорії та загальних методів навчання* (учений уперше обґрунтував бінарну класифікацію методів навчання, яка ґрунтується на характері й рівні пізнавальної самостійності й активності учнів, а також джерелах здобування учнями знань; визначав методи навчання як одні з найважливіших компонентів освітнього процесу, без яких неможливо реалізувати цілі й завдання навчання, досягнути відповідних результатів; поділив методи навчання на *спеціальні* і *загальні* та детально їх схарактеризував).

III. Виявлено провідні педагогічні ідеї А. М. Алексюка та проаналізовано їх еволюцію. До яких відносяться такі: теорія освіти вищої школи, дидактика середньої загальноосвітньої та вищої школи, професійна підготовка педагога у класичному університеті; модульно-тьюторська система організації навчання, бінарна класифікація методів навчання, виховання молоді; проблемне навчання й самостійна робота; організаційно-управлінські засади розвитку системи освіти.

А. М. Алексюк висунув ідеї щодо удосконалення змісту освіти й виховання в середній загальноосвітній школі, закладах вищої освіти та упорядкував бінарну класифікацію методів навчання, запропонував і практично впроваджував модульно-тьюторську систему організації навчання у закладах вищої освіти.

Учений усвідомлював необхідність розвитку вищої освіти як засобу професійного самовизначення людини, забезпечення кваліфікованими педагогічними кадрами.

Головна особливість і цінність внеску педагога в розвиток школознавства полягала в тому, що до розробки цієї проблематики він підходив не як теоретик, а як практик, котрий апробував доцільність та ефективність методів, форм управління й керівництва загальноосвітніми закладами, а вже потім узагальнив і оцінив цей досвід і запропонував його наслідування.

Учений створив наукові напрями дослідження загальних методів навчання у середній школі та модульно-тьюторської системи організації навчання у закладах вищої освіти, постійно працював над вдосконаленням змісту, форм організації та методів навчання, розпочав досліджувати проблеми організації освітнього процесу у закладах вищої освіти.

Найвагомішими й найактуальнішими досі є такі ідеї А. М. Алексюка про: *розвиток дидактики середньої загальноосвітньої та вищої школи* (єдність системи дидактичних принципів навчання як важлива передумова поліпшення навчального процесу); *бінарну класифікацію методів навчання*; *зовнішню* (формальна) і *внутрішню* (змістова) форми навчання; *виховання як процес*,

пов'язаний із розвитком і навчанням особистості; *управління освітою*, керування та організація школознавства; *педагогічну майстерність* як складний сплав природних задатків, таланту нахилів до виховної діяльності й наполегливої праці, тривалого досвіду практичної роботи; *модульно-тьюторська система* організації навчання у закладах вищої освіти (учений вважав, що впровадження модульної та модульно-тьюторської системи організації освітнього процесу забезпечує: інтенсифікацію освітнього процесу та підвищення якості підготовки фахівців; систематичність засвоєння навчального матеріалу; встановлення зворотного зв'язку з кожним студентом на визначених етапах навчання; контроль та своєчасне коригування навчально-виховного процесу; підвищення мотивації його учасників освітнього процесу, зменшення пропусків занять; психологічне розвантаження студентів наприкінці семестру; підвищення відповідальності студентів за результати навчальної діяльності; максимальне забезпечення потреб особи у виборі освітнього рівня та кваліфікації тощо).

IV. У дисертаційній роботі доведено, що педагогічні ідеї А. М. Алексюка не втратили актуальності та значущості й у нинішніх умовах модернізації освіти України.

У контексті вдосконалення сучасної системи освіти й виховання в Україні вважаємо доцільним наголосити на важливості таких ідей А. М. Алексюка, які обґрунтовано в дисертації: *використання бінарних методів навчання; впровадження модульної та модульно-тьюторської системи організації навчального процесу; перехід до рейтингового контролю й оцінки знань; застосування модульно-рейтингової системи оцінювання; збільшення годин самостійної роботи студентів; запровадження нових методів викладання; уведення технічних засобів навчання; підвищення рівня проведення лекцій; збільшення обсягу практичних і лабораторних робіт; активне впровадження в навчальний процес проблемного (пошукового) навчання.*

Результати здійсненого дослідження не вичерпують усієї повноти окресленої проблеми. Подальшого вивчення й аналізу потребують видавнича, громадська та управлінська діяльність А. М. Алексюка. Предметом поглибленого вивчення різноманітних аспектів життя і творчості можуть стати подальші уточнення бібліографії праць ученого й аналіз його праць, зокрема численних публікацій у періодичній пресі, низки історико-педагогічних праць, а також дослідження його організаційно-управлінської діяльності на посаді заступника міністра освіти УРСР.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автомонов П. П., Гук О. Ф. Педагогічні ідеї А. М. Алексюка в розвитку теорії методів навчання / П. П. Автомонов, О. Ф. Гук // Внесок А. М. Алексюка (1932 – 2014 рр.) в розвиток педагогічної науки: Матеріали наукового «круглого столу», 22 квітня 2016 / За заг. ред. А. А. Марушкевич. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2016. – С. 70–75.
2. Автомонов П. П. Дидактика вищої школи: підруч. для студ. ВНЗ / П. П. Автомонов / – Київ: ВПЦ Київський університет, 2008. – 368 с.
3. Автомонов П. П. Технологія педагогічного успіху: навч. посіб. / П. П. Автомонов. – Київ: ВПЦ Київський університет, 2002. – 180 с.
4. Адаменко О. В. Статті у науково-педагогічних часописах як джерело для визначення особливостей розвитку педагогічної науки в Україні в другій половині ХХ століття / О. В. Адаменко // Історико-педагогічний альманах. 2007. – №1. – С. 4–8.
5. Адаменко О. В. Технологія персоніфікованого підходу як засіб удосконалення підготовки майбутніх педагогів / О. В. Адаменко // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки, 2011. – Вип. 1.33. – С. 82–85.
6. Адаменко О. В. Українська педагогічна наука в другій половині ХХ століття / О. В. Адаменко. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 704 с.
7. Алексюк А. М., Аюрзанайн А. А., Підласистий П. І., Козаков В. А. Організація самостійної роботи студентів в умовах інтенсифікації навчання / А. М. Алексюк та ін. – Київ: ІСДО, 1993. – 336 с.
8. Алексюк А. Н. А. С. Макаренко о воспитании как процессе целесообразной организации всей жизнедеятельности воспитуемых // А. С. Макаренко – педагог и писатель: Тезисы докладов и сообщений республиканской научной конференции «Педагогическое наследие А. С. Макаренко и современные проблемы коммунистического воспитания», посвященной 90-летию со дня

рождения выдающегося педагога и писателя / А. М. Алексюк – Сумы, 1978. – С. 12–15.

9. Алексюк А. М. Генезис теорії методів навчання в радянській педагогіці / А. М. Алексюк // Радянська школа. 1972. – №5. – С. 64–72.

10. Алексюк А. М. Взаємодія форм організації і методів навчання / А. М. Алексюк // Радянська школа. 1983. – № 7. – С. 8–15.

11. Алексюк А. М. Взаємозв'язок дидактичних методів в процесі вивчення нового матеріалу на уроці як засіб піднесення ефективності навчання: дис. канд. пед. наук. / А. М. Алексюк. – Київ, 1962. – 285 с.

12. Алексюк А. М. Виховання слід починати з дошкільного віку / А. М. Алексюк // Книга. Час, діти, література. – Київ: Веселка, 1969. – С. 17–23.

13. Алексюк А. Н., Власова Е. И. Некоторые аспекты сравнительного анализа традиционной лекционно-семинарской системы и системы модульного обучения в вузе / А. М. Алексюк // Пути усовершенствования профессионально-педагогической подготовки учителя в условиях перестройки в высшей и средней школах. – Нежин, 1990. – 104 с.

14. Алексюк А. М., Грищенко М. М., Киричук О. В. та інші. Педагогіка. / А. М. Алексюк та ін. – Київ: Вища школа, 1985. – 296 с.

15. Алексюк А. М., Дяченко В. К. Взаємодія форм організації і методів навчання / А. М. Алексюк // Радянська школа, 1983. – №7. – С. 8–14.

16. Алексюк А. М. Експериментальне впровадження технології модульної організації навчання у вищій школі (на прикладі гуманітарних предметів) / А. М. Алексюк // Проблеми вищої школи: навч.-метод. посіб. 1994. – Вип. 79. – С. 19–23.

17. Алексюк А. М., Ефективність методів навчання на уроці. / А. М. Алексюк. – Київ: Радянська школа, 1965. – 234 с.

18. Алексюк А. М. Загальні методи навчання в школі. / А. М. Алексюк. – Київ: Рад.шк., 1973. – 264 с.

19. Алексюк А. М. Загальні методи навчання в школі. Вид. 2-ге. / А. М. Алексюк. – Київ: Рад.шк., 1981. – 206 с.
20. Алексюк А. М. Загальні методи навчання як одна з найважливіших категорій педагогіки / А. М. Алексюк // Радянська школа, 1971. – №5. С. 53 – 60; 1971. №7. – С. 70–77.
21. Алексюк А. М. Завдання організаторів позакласної і позашкільної роботи / А. М. Алексюк // Радянська школа, 1969. – №1. – С.1–14.
22. Алексюк А. М. Значення і суть проблемності в навчанні / А. М. Алексюк // Радянська школа, 1970. – №3. – С. 28–37; 1970. – №6. – С. 21–30.
23. Алексюк А. М., Йолон П. Ф. Закономірності наукового пізнання і методи навчання / А. М. Алексюк // Радянська школа. 1963. – № 6. – С. 10–17.
24. Алексюк А. Н., Кашин С. А. Формирование социально – профессиональных качеств будущего специалиста / А. М. Алексюк . – Москва: Высш. шк., 1992. – 56 с.
25. Алексюк А. М., Кашин С. О. Удосконалення навчального процесу в середній школі / А. М. Алексюк, С. О. Кашин. – Київ: Вища школа, 1986. – 56 с.
26. Алексюк А. Н. К вопросу о концепции организационно-содержательной структуры педагогического университета / А. М. Алексюк // В монографии Реформа школы и совершенствование научно-педагогической подготовки будущего учителя. – Москва, 1987. – С. 103.
27. Алексюк А. М. Концепція вихідних засад демократизації навчального процесу в освітніх закладах України / А. М. Алексюк // Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні: Педагогічні концепції. – Київ: Школяр, 1996. – С. 58–77.
28. Алексюк А. М. Класифікація загальних методів навчання / А. М. Алексюк // Радянська школа, 1971. – №10. – С. 15–28.
29. Алексюк А. М. Логіка дидактичних досліджень / А. М. Алексюк // Радянська школа, 1965. – №12. – С. 8–14.
30. Алексюк А. М. Логічні основи методів навчання / А. М. Алексюк // Радянська школа, 1976. – №1. – С. 9–16.

31. Алексюк А. М. Методи навчання і методи учіння / А. М. Алексюк – Київ: Тов-во «Знання» УРСР, 1980. – 48 с.
32. Алексюк А. М. Модульне навчання: проблема взаємодії викладачів і студентів / А. М. Алексюк // Педагогічні технології неперервної професійної освіти: монографія/за заг. ред. С.О. Сисоєвої. – Київ, 2001. – С. 76–88.
33. Алексюк А. М. Модульна організація навчання курсу педагогіки студентами-філософами / А. М. Алексюк // Концепція підготовки педагога в умовах університету та методичне забезпечення. – Ужгород: Карпати, 1991. – С. 128–129.
34. Алексюк А. М. Модульно-тьюторська освітня технологія навчання в сучасній вищій школі України / А. М. Алексюк // в кн. Наука і освіта. – Київ: Хрещатик, 1997. – С. 222–228.
35. Алексюк А. М. Навчальна програма курсу загальної педагогіки / А. М. Алексюк / – Київ: КНУ ім. Т. Г. Шевченка, 1999. – 12 с
36. Алексюк А. М. Наука про виховання нової людини / А. М. Алексюк, М. М. Грищенко // Радянська освіта від 27.10.1965.
37. Алексюк А. М. Невтомний розвідник педагогічних глибин / А. М. Алексюк – Київ: Радянська школа, 1967. – №8. – С. 96–97.
38. Алексюк А. М. Неолібералізм у педагогіці / А. М. Алексюк / – Київ: Освіта, 1995. – С. 4.
39. Алексюк А. Н. Новая концепция подготовки учителей с университетским образованием / А. М. Алексюк // Совершенствование подготовки учителя в университете. – Саранск, 1991. – С. 12–17.
40. Алексюк А. М. Освітні технології навчання в сучасній вищій школі України: Деякі питання теорії і практики / А. М. Алексюк // Технології навчання: зб.наук. пр. – Рівнен. пед. ін.-ту., 1999. – № 21. – С. 25–32.
41. Алексюк А. М. Освітні технології навчання в сучасній вищій школі України: деякі питання теорії і практики (педагогічні та соціально-педагогічні аспекти) / А. М. Алексюк // Технологія навчання. – Рівне, 1998. – С. 5–9.

42. Алексюк А. М. Освітньо–педагогічні проблеми українців та етнічних меншостей України (з історії 20-30 рр. ХХ ст.) / А. М. Алексюк // Неперервна проф. освіта: теорія і практика, 2002. – Вип. 3. – С. 197–208.
43. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. Підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів вищих навчальних закладів / А. М. Алексюк. – Київ: Либідь, 1998. – 560 с.
44. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: модульне навчання: навч. посібник / А. М. Алексюк – Київ: ІСДО, 1993. – 217 с.
45. Алексюк А. М. Принципи дидактики і вимоги сучасності / А. М. Алексюк // Радянська школа, 1964. – № 10. – С. 17–21.
46. Алексюк А. М. Принцип, закономірність, закон у педагогіці / А. М. Алексюк // Радянська школа, 1980. – № 12. – С. 31–35.
47. Алексюк А. М. Проблемне навчання на уроках у процесі вивчення нового матеріалу (З досвіду вчителів УРСР): Метод. лист. – Київ: Рад.шк., 1971. – 68 с.
48. Алексюк А. М. Про дидактичні вправи на уроках / А. М. Алексюк // Радянська школа, 1967. – № 6. – С. 100–101.
49. Алексюк А. М. Про інформаційно-пошукові методи навчання / А. М. Алексюк // Радянська школа. 1974. – № 5. – С. 5–11.
50. Алексюк А. Про книгу Г. Ващенко «Загальні методи навчання» / А. М. Алексюк – Київ: Освіта, 1995. – С. 4.
51. Алексюк А. Н. Развитие теории методов обучения в советской педагогике (1917 – 1971 гг.): автореф. дис. ... д-ра пед. Наук / А. М. Алексюк – Київ. 1972. – 24 с.
52. Алексюк А. Н. Развитие теории методов обучения / А. М. Алексюк // Общедидактические проблемы методов обучения. – Москва: Педагогика, 1990. – С. 58–69.
53. Алексюк А. М. Сектор дидактики університетської освіти / А. М. Алексюк // Радянська школа, 1967. – № 2. – С. 98–99.

54. Алексюк А. М. Становлення Івана Огієнка як творчої особистості (освітньо-педагогічний аспект) / А. М. Алексюк // Велетень науки. Матеріали. – Київ: Четверта хвиля, 1996. – С. 15–27.
55. Алексюк А. М. С. Х. Чавдаров – заслужений діяч науки УРСР / А. М. Алексюк // Педагогіка. – Вип. 5, 1967. – С. 141–148.
56. Алексюк А. М. Текстовий аналіз головного твору Григорія Ващенко (Передмова наукового редактора) / А. М. Алексюк // Ващенко Г. Загальні методи навчання: підручник для педагогів. – Київ: Українська Видавнича Спілка. 1997. – С. 9–57.
57. Алексюк А. М. Теорія педагогіки і мистецтво виховання / А. М. Алексюк // Радянська школа. 1966. – № 6. – С. 1–12.
58. Алексюк А. М. Українська вища школа XXVI – XXVII століття. Острозька академія / А. М. Алексюк // Вища освіта України, 2001. – № 1. – С. 54–58.
59. Алексюк А. М., Чорний В. Н. Критика современных буржуазных концепций воспитания / А. М. Алексюк / – Киев: Знання. 1977. – 45 с.
60. Алексюк А. М., Чорний В. Н. Методи навчання в сучасній буржуазній педагогіці США (критичний аналіз) / А. М. Алексюк / – Київ: Радянська школа, 1983. – 143 с.
61. Бабанский Ю. К. Интенсификация процесса обучения / Ю. К. Бабанский. – Москва: Знание. 1987. – 80 с.
62. Бабанский Ю. К. Об актуальных вопросах методологии дидактики / Ю. К. Бабанский // Сов. Педагогика. – Москва: Просвещение, 1978. – № 9. – С. 45–55.
63. Балашова С. П., Головка Н. І. Ідеї А. М. Алексюка щодо модульно-тьюторської системи навчання / С. П. Балашова, Н. І. Головка // Внесок А. М. Алексюка (1932 – 2014 рр.) в розвиток педагогічної науки: Матеріали наукового «круглого столу», 22 квітня 2016/За заг. ред. А. А. Марушкевич. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М. 2016. – С. 52–58.

64. Бахмач Л. А. Актуальні ідеї науково-педагогічної спадщини А. М. Алексюка / Л. А. Бахмач // *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. – BUDAPEST: V (57), Issue: 129, 2017. – С.10–13.
65. Бахмач Л. А. А. М. Алексюк про виховання студентської молоді / Л. А. Бахмач // *Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні: збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції, (Львів, 26-27 лютого 2016 р.)*. – Львів: Львівська педагогічна спільнота, 2016. – С. 56–58.
66. Бахмач Л. А. А. М. Алексюк про всебічний гармонійний розвиток особистості / Л. А. Бахмач // *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: збірник наукових праць*. – Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2015. – № 1(26). – С. 67–72.
67. Бахмач Л. А. А. М. Алексюк про закономірності педагогічного процесу / Л. А. Бахмач // *Київський науково-педагогічний вісник* – Київ: Київська наукова організація педагогіки та психології, 2016. – № 7(07). – С. 6–11.
68. Бахмач Л. А. А. М. Алексюк про С. Х. Чавдарова / Л. А. Бахмач // *Внесок С. Х. Чавдарова (1892 – 1962) в розвиток педагогічної науки і практики: матеріали науково-педагогічних читань, присвячених 125-річчю від Дня народження С. Х. Чавдарова, 22 вересня 2017 року /за заг. ред. А. А. Марушкевич*. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2018. – С. 142–153.
69. Бахмач Л. А. Внесок А. М. Алексюка в розвиток модульно-тьюторської системи навчання у вищій школі / Л. А. Бахмач // *Український психолого-педагогічний науковий збірник*. – Львів: Львівська педагогічна спільнота, 2015. – № 4 (04). – С. 30–32.
70. Бахмач Л. А. Закономірності і принципи навчання у науковому доробку А. М. Алексюка / Л. А. Бахмач // *Психологія і Педагогіка в системі сучасного гуманітарного знання XXI століття: збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції 11-12 грудня 2015 р.* – Харків: Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2015. – С. 5–8.

71. Бахмач Л. А. Значення проблемного навчання у науковому доробку А. М. Алексюка / Л. А. Бахмач // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Педагогіка. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2017. – № 2(6) 2017. – С. 6–9.
72. Бахмач Л. А. Значення самостійної роботи студентів у науковому доробку А. М. Алексюка / Л. А. Бахмач // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Педагогіка. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2016. – № 1(3)2016. – С. 9–12.
73. Бахмач Л. А. Життєвий і творчий шлях педагога, науковця, громадського діяча Анатолія Миколайовича Алексюка / Л. А. Бахмач // Науковий журнал «Science Rise». – Харків: НВП ПП «Технологічний центр», 2016. – № 3/5 (20). – С. 13–18.
74. Бахмач Л. А. Ідеї А. М. Алексюка щодо вдосконалення методів навчання як запорука підвищення якості освіти / Л. А. Бахмач // Історико-педагогічні студії: науковий часопис. – Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. – Вип. 9 – 10. – С. 24–29
75. Бахмач Л. А. Методи навчання в науковому доробку А. М. Алексюка / Л. А. Бахмач // Пріоритети розвитку педагогічних та психологічних наук у XXI столітті: збірник наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції: (18-19 березня 2016 р., м. Одеса). – Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2016. – С. 55–58.
76. Бахмач Л. А. Науково-педагогічна діяльність А. М. Алексюка / Л. А. Бахмач // Stav, problémy a perspektívy pedagogického štúdia a sociálnej práce: Medzinárodná vedecko-praktická konferencia, 28–29 októbra, 2016 r. – Slovak Republic, Vysoka škola Danubius, Sládkovičovo, 2016. – S. 11–14.
77. Бахмач Л. А. Наукова і педагогічна спадщина А. М. Алексюка / Л. А. Бахмач // Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації: матеріали ІХ міжнародної науково-практичної інтернет-конференції 3-4 грудня 2015 р. – Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди», 2015. – Вип. 9. – С. 111–113.

78. Бахмач Л. А. Проблеми виховання студентської молоді в у науковому доробку А. М. Алексюка / Л. А. Бахмач // Науковий часопис НПУ. – (Серія 11 «Соціальна робота. Соціальна педагогіка»). – Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. – Вип. 20. – С. 111–118.
79. Бахмач Л. А. Родина як фактор становлення педагога, громадського діяча – Анатолія Миколайовича Алексюка / Л. А. Бахмач // Внесок А. М. Алексюка (1932 – 2014 рр.) в розвиток педагогічної науки і практики: матеріали наукового «круглого столу», 22 квітня 2016 р. / за заг. ред. А. А. Марушкевич. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2016. – С. 79–86.
80. Бахтіярова Х. Ш. У гармонії з філософією освіти (шанобливій пам'яті мого вчителя академіка АН вищої школи України А. М. Алексюка) / Х. Ш. Бахтіярова // Внесок А. М. Алексюка (1932 – 2014 р.) в розвиток педагогічної науки: Матеріали наукового «круглого столу», 22 квітня 2016 / За заг. ред. А. А. Марушкевич. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., – 2016. – С. 20–22.
81. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: монографія / Л. Д. Березівська – Київ: Богданова А.М. – 2008. – 406 с.
82. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн.1 Особистійно орієнтований підхід: теоретико – технологічні засади: навч. – метод. посібник / І. Д. Бех – Київ: Либідь. – 2003. – 280 с. – С. 273–276.
83. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн.2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади: навч. – метод. посібник / І. Д. Бех. – Київ: Либідь. – 2003. – 344 с. – С. 338–340.
84. Богданович М. В. Проблема систематизації дидактичних принципів / М. В. Богданович // Радянська школа. – 1980. – № 6. – С. 15–20.
85. Богуславський М. В. Структура сучасного історико-педагогічного знання // Шлях Освіти. – 1999. – № 1.(11). – С. 37–40.
86. Бойко А. М. Тьютор – якісно вища педагогічна позиція і новий простір духовно-моральної взаємодії. Педагогічні науки. Збірник наукових праць. – Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка. – 2011. – С. 37–46.

87. Бойко А. М. Інтегрований курс теорії та історії педагогіки: індивідуальні тьюторські завдання для студ. II-V курсів: навч.-метод. посіб. / А. М. Бойко. – Полтава: 2007. – 358 с.
88. Бондар В. І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів / В. І. Бондар. - Київ: Вересень, 1996. – 129 с.
89. Бондар В. І. Модульно-рейтингова технологія вивчення навчальної дисципліни/ В. І. Бондар. – Київ: НПУ ім. М.П.Драгоманова. – 1999. – 49 с.
90. Бондар В. И. Управленческая деятельность директора школы: дидактический / В. И. Бондар. – Київ: Рад. Школа. – 1986. – 160с.
91. Бондар С. П., Момот Л. Л., Головка Н. І. Перспективні педагогічні технології в шкільній освіті / С. П. Бондар. – Рівне: Редакційно-видавничий центр Тетіс. – 2003. – 197 с.
92. Борис У. З. Педагогічні ідеї та освітня діяльність Б. М.Ступарика (1940 – 2002 рр.): автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. – 2015. – 21 с.
93. Ващенко Г. Виховний ідеал: підручник для педагогів, вихованців, молоді і батьків: Т.1 – Полтава: Ред. газ. «Полтавський вісник». – 1994. – 191 с.
94. Ващенко Г. Загальні методи навчання: підр. для педагогів. Видання перше. – Київ: Укр. Вид. Спілка. – 1997. – 441 с.
95. Великий тлумачний словник сучасної української мови/за ред. В. Т. Бусел. – Київ–Ірпінь: Перун. – 2003. – 1427 с.
96. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе. – Москва: Высш. шк.. – 1991. – 341 с.
97. Верзилин Н. М. Об определении и классификации методов обучения. – Москва: Советская педагогіка. – 1958. – № 8. – С. 93.
98. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи: підр. за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури. – Київ: Центр навч. л-ри. – 2006. – 384 с.

99. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: підручник / С. С. Вітвицька. – Вид. 3-тє випр. і доповн. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 400 с.
100. Вітчизняна університетська педагогічна освіта в імперську добу: історіографічні та методичні аспекти: моногр. / за ред. А. І. Павко, Л. Ф. Курило. – Київ: Знання України. – 2005. – 119 с.
101. Вища (університетська) освіта: становлення і розвиток: навч.-метод. посіб./Терентьєва Н. О. – Черкаси. – 2005. – 192 с.
102. Внесок А. М. Алексюка (1932 – 2014 р.) в розвиток педагогічної науки і практики. Матеріали наукового «круглого столу», 22 квітня 2016 р. / За ред. А. А. Марушкевич. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М.. – 2016. – 88 с.
103. Голант Е. Я. Методы обучения в советской школе / Е. Я. Голант. – Москва: ГУПИ Министерства просвещения РСФСР. – 1957. – 151 с.
104. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – Київ: Либідь. – 1997. – 375 с.
105. Гриньова В. М. Педагогічна культура майбутнього вчителя: Навч. посіб. для студентів, викладачів та вчителів / В. М. Гриньова– Харків: ХГПУ ім. Г. С. Сковороди. – 1996. – 104 с.
106. Грищенко М. М. Розвиток народної освіти на Україні за роки радянської влади / М. М. Грищенко– Київ. – 1957. – 44 с.
107. Гузій Н. В. Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти: моногр. / Н. В. Гузій– Київ: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – 2004. – 243 с.
108. Гук О. Ф., Автомонов П. П. Розвиток теорії методів в науково-педагогічній діяльності А. М. Алексюк // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Зб. Наукових праць. – Київ: КНУ імені Тараса Шевченка. – 2016. – №1(30). – С. 19–25.
109. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки / Н. М. Гупан. – Київ: А. П. Н.. – 2002. – 223 с.

110. Данилов М. А. Вопросы воспитания познавательной активности и самостоятельности школьников / М. А. Данилов. – Казань: КГПИ, 1972. – С. 5–29.
111. Данилов М. О., Есипов Б. П. Дидактика / М. А. Данилов. – Москва: Издательство Академии педагогических наук, 1957. – 518 с.
112. Давыдов В. В. Учебная деятельность: состояние и проблемы исследования / В. В. Давыдов // Вопросы психологии. – 1991. – № 6. – С. 5–14.
113. Дем'яненко Н. М. Парадигмальний вимір історії вищої освіти України (XIX – початок ХХІ ст.) / Н. М. Дем'яненко // Збірник наукових праць Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Педагогічні науки. 2015. – Вип. 63. – С. 96–107.
114. Дем'яненко Н. М. Перший підручник з історії й теорії педагогіки вищої школи України (у пам'ять Анатолія Миколайовича Алексюка) / Н. М. Дем'яненко // Внесок А. М. Алексюка (1932 – 2014 рр.) в розвиток педагогічної науки і практики: Матеріали наукового «круглого столу», 22 квітня 2016 р/За ред. А. А. Марушкевич. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2016. – С. 27–37.
115. Дем'яненко Н. М. Система тьюторства: актуалізація ретродосвіду Великої Британії / Н. М. Дем'яненко // Зб. наук. праць Полтавського держ. пед. у-ту імені В.Г. Короленка. – Полтава. Серія «Педагогічні науки», 2006. – Вип. № 6 (57). – С. 72–75.
116. Дем'яненко Н. М. Український педагогічний словник. Перший підручник з історії й теорії педагогіки вищої школи України / Н. М. Дем'яненко // Вища освіта України, 2001. – № 1. – С. 113–115.
117. Дидактика средней школы: Некоторые проблемы совр. Дидактики /Под ред. М. Н. Скаткина. – Москва: Просвещение, 1982. – 319с.
118. Дидактика современной школы. Пособие для учителей /Под ред. В. А. Онищука. – Киев: Радянська школа, 1987. – 351 с.

119. Дубасенюк О. А., Семенюк Т. В., Антонова О. Є. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної професії: Монографія. / О. А. Дубасенюк. – Житомир: Житомирський держ. пед. ун-т, 2003. – 192 с.
120. Духнович А. В. Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских. Ч. 1. Педагогия общая. / А. В. Духнович. – Львов: типом Ин-та Ставропигиянского, 1857. – 92 с.
121. Ельконін Д. Б. До проблеми періодизації психологічного розвитку в дитячому віці / Д. Б. Ельконін // Зап. психол. 1971. – № 4. – С. 6–20.
122. Есипов Б. П. Самостоятельная работа учащихся на уроке / Б. П. Есипов. – Москва: Учпедгиз, 1961. – 239 с.
123. Енциклопедія освіти, гол. ред. В. Г. Кремень. – Київ: Юрінком Інтер, 2008. – с. 614
124. Загвязинский В. И. Педагогическое творчество учителя / В. И. Загвязинский – Москва: Педагогика, 1987. – 159 с.
125. Занков Л. В. Развитие учащихся в процессе обучения (I–II классы) / Л. В. Занков. – Москва: Изд-во АПН РСФСР, 1963. – с. 39.
126. Інноваційні технології навчання: навчальний посібник для студентів вищих технічних навчальних закладів /відп. ред. Х. Ш. Бахтіярова; наук. ред. А. В. Арістова; упорядн. словника С. В. Волобуєва. – Київ: НТУ, 2015. – 170 с.
127. Історія української педагогіки / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко. – Київ, 1999. – 356 с.
128. Йовайша Л. А. Проблемы профессиональной ориентации школьников / Л. А. Йовайша. – Москва: Педагогика, 1983. – 128 с.
129. Кайдалова Л. Г., Щокіна Н. Б., Вахрушева Т. Ю. Педагогічна майстерність викладача. Навчальний посібник / Л. Г. Кайдалова, Н. Б. Щокіна, Т. Ю. Вахрушева. – Харків: Вид-во НФаУ, 2009. – 140 с.
130. Кобиляцький І. І. Основи педагогіки вищої школи / І. І. Кобиляцький. – Київ: Знання, 1978. – 185 с.
131. Коменский Я. А. Великая дидактика / Я. А. Коменский. – СПб., 1893. – 326 с.

132. Коменский Я. А. Законы хорошо организованной школы / Под ред. А. И. Пискунова и др. – Москва: Педагогика, 1982. – Т. II. – 576 с.
133. Коменский Я. А., Локк Д., Руссо Ж. Ж., Песталоцци И. Г. Педагогическое наследие / Сост. В. М. Кларин, А. Н. Джуринский. – Москва: Педагогика, 1989. – 416 с.
134. Королев Ф. Ф. Народное образование в России накануне Февральской революции 1917 г. / Ф. Ф. Королев // Советская педагогика. – 1951. – С. 9–12.
135. Королев Ф. Ф. Народное хозяйство и народное образование в СССР / Ф. Ф. Королев. – Москва, 1961. – 48 с.
136. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – Київ: Радянська школа, 1989. – 612 с.
137. Коротяєв Б. І. Методи навчально-пізнавальної діяльності учнів. / Б. І. Коротяєв – Київ: Рад. школа, 1971. – 176 с.
138. Корнюш Г. В. Педагогічні ідеї та громадсько-освітня діяльність М. М. Ланге (1858– 1921 рр.): автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Г. В. Корнюш – Харків, 2016. – 20 с.
139. Кошечко Н. В. Науково-педагогічна діяльність С. А. Ананьїна (1873 — 1942): автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Н. В. Кошечко; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2008. – 20 с.
140. Кошечко Н. В. Методика викладання у вищій школі: навч. посіб. / Н. В. Кошечко – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2013. – 114 с.
141. Кошечко Н. В. Підвищення якості семінарських занять у вищій школі засобами мультимедійних презентацій / Н. В. Кошечко // Внесок А. М. Алексюка (1932 – 2014 рр.) в розвиток педагогічної науки: Матеріали наукового «круглого столу», 22 квітня 2016 / За заг. ред. А. А. Марушкевич. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2016. – С. 48–52.
142. Кривчун Н. П. Педагогічні погляди і організаційно-методична діяльність Якова Чепіги (Зеленкевича) (1900 – 1938 рр.): автореф. дис. д-ра пед. наук / Н. П. Кривчун – Суми, 2016. – 20 с.

143. Криштальський А. Знайти свою висоту // Життя і наука. Луцьк Молодий. Ч. 16 (122) – Луцьк, 2002. – С. 4.
144. Крысин Л. П. Тлумачный словарь иноязычных слов / Л. П. Крысин. – Москва: Рус.яз., 2002. – С. 342.
145. Крупенина М. В. Педагогика среды и методы ее изучения / М. В. Крупенина. – Москва, 1930.- 132 с.
146. Крупенина М. В., Шульгин В. Н. В борьбе за марксистскую педагогику / М. В. Крупенина // Науч.-пед. ин-т методов школьной работы. – Москва: Работник просвещения, 1925. – 185 с.
147. Кудіна В. В. Внесок А. М. Алексюка в теорію і практику організації кредитно-модульного навчання у вищій школі / В. В. Кудіна // Внесок А.М. Алексюка (1932 – 2014 рр.) в розвиток педагогічної науки: Матеріали наукового «круглого столу», 22 квітня 2016 /За заг. ред. А. А. Марушкевич. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2016. – С. 37–41.
148. Кудіна В. В., Соловей М. І., Спіцин Є. С. Педагогіка вищої школи: навч. посібник для студ. вищих навч. закл. 2-ге вид., доп. і переробл. / В. В. Кудіна. – Київ: Ленвіт, 2007. – 194 с.
149. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. / А. І. Кузьмінський – Київ: Знання, 2005. – 486 с.
150. Кузьменко Н. М. А. М. Алексюк про національне відродження школи в умовах суверенної України / Н. М. Кузьменко // Внесок А. М. Алексюка (1932 – 2014рр.) в розвиток педагогічної науки: Матеріали наукового «круглого столу», 22 квітня 2016 /За заг. ред. А. А. Марушкевич. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2016. – С. 13–17.
151. Кузьменко Н. М. Вища освіта та педагогічна думка на Чернігівщині: XVIII–XX ст.: монографія / Н. М. Кузьменко – Київ: Обрії, 2012. – 342 с.
152. Кузьменко Н. М. Ідеї А. М. Алексюка про національне відродження школи / Н. М. Кузьменко // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Зб. Наукових праць, №1(30). – Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2016. – С. 25–32.

153. Кузьміна Н. В. Професіоналізм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. В. Кузьміна. – Москва: Высш. шк., 1990. – 119 с.
154. Куписевич Ч. Основы общей дидактики / Ч. Куписевич. – Москва: Высшая школа, 1986. – 368 с.
155. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения / И. Я. Лернер. – Москва: Наука, 1981. – 186 с.
156. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки: навчальний посібник / О. О. Любар – Київ: Знання, 2003. – 449 с.
157. Ляхоцький В. Особливості організації навчального процесу у вищій школі на сучасному етапі / В. Ляхоцький // Післядипломна освіта в Україні. – 2012. – № 1. С. 57–61.
158. Макаренко А. С. Письмо Л. В. Конисевичу // Пед. соч.: В 8 т. / А. С. Макаренко. – Москва, 1986. – Т. 8. – С. 107.
159. Макаренко А. С. Трудовое воспитание, отношения, стиль, тон в коллективе / А. С. Макаренко // Педагогические сочинения: В 8 т. Москва: Педагогика, 1984. – Т. 4. – 400 с.
160. Мамардашвили М. К. Современная европейская философия (XX век) / М. К. Мамардашвили // Логос. – 2002. – № 2. – С. 115–118.
161. Марченко Н. В. Науково-педагогічна та громадська діяльність А. Г. Погрібного (1960-2007 рр.): автореф. дис.... к. пед. наук / Н. В. Марченко – Київ, 2016. – 20 с.
162. Марушкевич А. А. А. М. Алексюк – особистість, педагог, учений // Внесок А. М. Алексюка (1932 – 2014 р.) в розвиток педагогічної науки: Матеріали наукового «круглого столу», 22 квітня 2016 / За заг. ред. А. А. Марушкевич. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2016. – С. 5–10.
163. Марушкевич А. А. Науково-педагогічна спадщина Івана Огієнка в контексті розвитку національної освіти і виховання в Україні: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01 / А. А. Марушкевич; Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – Київ, 2004. – 395 с.

164. Марушкевич А. А., Власова О. І. Основи педагогіки: навчальний посібник / А. А. Марушкевич. – Київ: ВПЦ Київський університет, 2007. – 123 с.
165. Марушкевич А. А. Педагогіка вищої школи: Теорія виховання. Навчальний посібник / А. А. Марушкевич. – Київ: ВПЦ Київський університет, 2006. – 60 с.
166. Марушкевич А. А., Постоюк Н. В. Педагогічні погляди та освітня діяльність Д. Л. Сергієнка (1911 – 1984 рр.) монографія / А. А. Марушкевич. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2014. – 168 с.
167. Марушкевич А. А., Кузьменко Н. М., Кошечко Н. В., Постоюк Н. В. Соціально-педагогічні ідеї освітян кінця ХІХ – ХХ століття: колективна монографія / А. А. Марушкевич та ін. – Київ: Обрії, 2012. – 129 с.
168. Марушкевич А. А., Кошечко Н. В. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник (модульне навчання) / А. А. Марушкевич та ін. – Київ: ВПЦ Київський університет, 2007. – 80 с.
169. Матюшкин А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении / А. М. Матюшкин. – Москва: Педагогика, 1972. – 208 с.
170. Махмутов М. И. Проблемное обучение / М. И. Махмутов. – Москва: Педагогика, 1975. – 367 с.
171. Менчинская Н. А. Обучение и развитие младших школьников / Н. А. Менчинская. – Москва: Педагогика, 1970. – 72 с.
172. Методи навчання в середній школі: метод. лист. М-во освіти УРСР, Упр. Шкіл/ С. Х. Чавдаров, А. М. Алексюк. – Київ: Рад. школа, 1962. – 68 с.
173. Мочалова Н. М. Методы проблемного обучения и границы их применения / Н. М. Мочалова. – Казань, 1979. – 158 с.
174. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навч. посіб. / Н. Є. Мойсеюк. – Київ, 2007. – 608 с.
175. Огородников И. Т. Педагогика: учеб. пособие для студентов пед. Институтов / И. Т. Огородников. – Москва: Просвещение, 1968. – 374 с.
176. Оконь В. Основы проблемного обучения / В. Оконь. – Москва: Просвещение, 1968. – 208 с.

177. Оніщук В. О. Активізація навчання старшокласників / В. О. Оніщук. – Київ: Рад. школа, 1978. – 128с.
178. Оніщук В. А. Урок в современной школе. Пособие для учителей / В. О. Оніщук. – Москва: Просвещение, 1981. – 191 с.
179. Оніщук В. О. Типи, структура і методика уроку в школі / В. О. Оніщук // Радянська школа, 1973. – № 8. – С. 44–53.
180. Павко А. І., Курило Л. Ф. Вітчизняна університетська педагогічна освіта в імперську добу: історіографічні та методичні аспекти: моногр. / А. І. Павко, Л. Ф. Курило – Київ: Знання України, 2005. – 119 с.
181. Паламарчук В. Ф. Проблемне навчання на уроках / В. Ф Паламарчук . – Київ: Рад. шк., 1978. – С. 100–108.
182. Паламарчук В. Ф. Реализация межпредметных связей в процессе проблемного обучения / В. Ф Паламарчук. – Киев: Высш. шк., 1975. – 57 с.
183. Педагогіка в опорних структурно-логічних схемах: навч.-метод. посібник для студ. заоч. та вечірньої форм навч. /уклад. М. І. Соловей, Є. С. Спіцин. – Київ: Київський держ. лінгвістичний ун-т. 1999. – 106 с.
184. Педагогічна майстерність: Підручник /Л. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. – Київ: Вища шк., 1997. – 349 с.
185. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: Монографія /С. О. Сисоєва, А. М. Алексюк, П. М. Воловик та ін. – Київ: ВПОЛ, 2001. – 502 с.
186. Підласий І. П. Закономірності навчання підвищення якості знань учнів: методичний матеріал. – Київ: Знання, 1981. – 48 с.
187. Помагайба В. І. Розвиток дидактики як науки // Актуальні питання дидактики. Пед. т-во Української РСР/Ред. кол. В. І. Помагайба, В. Є. Римаренко, Е. Я. Соляр. – Київ: Вища шк., 1974. – С. 7–10.
188. Попович О. В. Впровадження модульно-тьюторської технології в систему вищої школи / О. В. Попович // Соціалізація особистості: Зб. наук. праць Нац. педагог. ун-ту ім. М.П.Драгоманова. – Київ: Логос, 2000. – Вип. 1. – С. 144 – 154.

189. Пінкевич А. П. Педагогика / А. П. Пінкевич. – Москва: Работник просвещения, 1929. – 263с.
190. Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения / Сост А. Н. Алексюк, Г. Г. Савенок. – Москва: Педагогика, 1985. – 496 с.
191. Плахотнік О. В. Слово про вчителя / О. В. Плахотнік // Внесок А. М. Алексюка (1932 – 2014 рр.) в розвиток педагогічної науки: Матеріали наукового «круглого столу», 22 квітня 2016/ За заг. ред. А. А. Марушкевич. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2016. – С. 17–20.
192. Постоюк Н. В. Проблеми політехнічної освіти і трудового виховання в науково-педагогічній спадщині Сергієнка Д. Л. (1911–1984 рр.) Дис. ... канд. пед. наук / Н. В. Постоюк – Київ, 2013. – 22 с.
193. Постоюк Н. В. Педагогічні погляди А. Алексюка на самостійну роботу студентів під час здійснення модульно-тьюторського навчання / Н. В. Постоюк // Внесок А. М. Алексюка (1932 – 2014 рр.) в розвиток педагогічної науки: Матеріали наукового «круглого столу», 22 квітня 2016/ За заг. ред. А. А. Марушкевич. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2016. – С. 62–66.
194. Проніков О. К. Історія педагогіки: курс лекцій / О. К. Проніков. – Київ: Слово, 2015. – 440 с.
195. Проников А. К. Проблемы теории и истории педагогики в наследии С. Х. Чавдарова.: Дис.... канд. пед. Наук / О. К. Проніков – Київ, 1983. – 169 с.
196. Проніков О. К. Продовжувач справи С. Х. Чавдарова / О. К. Проніков // Внесок А. М. Алексюка (1932 – 2014 рр.) в розвиток педагогічної науки: Матеріали наукового «круглого столу», 22 квітня 2016/ За заг. ред. А. А. Марушкевич. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2016. – С. 10–13.
197. Райков Б. Е. Общая методика естествознания. – Москва: Учпедгиз, 1947. – С. 148–149.
198. Розвиток і саморозвиток педагогічної майстерності майбутніх учителів: колективна монографія / Зязюн І. А., Лавріненко О. А., Солдатенко М. М.,

- Семенов О. М., Пономаревський С. Б., Іванова Т. В., Боровік О. М., Грищенко О. А., Тринус О. В., Падалка О. С. – Київ, 2015. – 340 с.
199. Рувинський Л. И. Учителю о педагогической технике / Л. И. Рувинский. – Москва: Педагогика, 1987. – 159 с.
200. Савченко О. Я. Розвиток пізнавальної самостійності молодших школярів / О. Я. Савченко. – Київ: Рад. шк., 1982. – 177 с.
201. Сатановська Л. А. Проблема формування професійно – педагогічної спрямованості особистості майбутнього педагога у творчі спадщині А.М. Алексюка / Л. А. Сатановська // Внесок А. М. Алексюка (1932 – 2014 рр.) в розвиток педагогічної науки: Матеріали наукового «круглого столу», 22 квітня 2016/За заг. ред. А. А. Марушкевич. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2016. – С. 58–62.
202. Синиця І. О. Активізація процесу засвоєння учнями загальноосвітніх знань / І. О. Синиця // Радянська школа. – 1961. – № 8. – С. 24–29.
203. Синиця І. Є. Про педагогічний такт учителя / І. О. Синиця. – Київ, 1963. – С. 8., – С. 56.
204. Сисоєва С. О., Алексюк А. М., Воловик П. М. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: Монографія / С. О. Сисоєва, А. М. Алексюк, П. М. Воловик – Київ: ВІПОЛ, – 502 с.
205. Сисоєва С. О. Педагогічна творчість / С. О. Сисоєва. – Київ, 1998. – 151 с.
206. Словник української мови: в 11 томах. – Том 4, – 1973. – С. 600.
207. Словник української мови: в 11 томах. Том 4, 1973. С. 250.
208. Словник української мови: в 11 томах. 1973. – Том 4. – С. 11.
209. Словник української мови: в 11 томах. 1971. – Том 2. – С. 490.
210. Словник української мови: в 11 томах. 1975. – Том 6. – С. 325.
211. Скаткин М. Н. Совершенствование процесса обучения / М. Н. Скаткин. – Москва: АПН СССР, 1971. – 206 с.
212. Спіцин Є. С. А. М. Алексюк – один з фундаторів педагогіки вищої школи України / Є. С. Спіцин // Внесок А. М. Алексюка (1932 – 2014 р.р.) в розвиток педагогічної науки: Матеріали наукового «круглого столу», 22 квітня 2016/За

заг. ред. А. А. Марушкевич. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2016. – С.22–27.

213. Спіцин Є. С. Внесок А. М. Алексюка в розвиток української педагогічної науки. Внесок учених Київського університету в розвиток освіти, підготовку педагогічних та наукових кадрів: матеріали студ. наук. конф. 25–26 квіт. 2014 р.: 180-річчю Київ. ун-ту присвячується/Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ф-т психології, Каф. Педагогіки / Є. С. Спіцин //за заг. ред. А. А. Марушкевич. – Ніжин: Лисенко М. М., 2014. – 351 с.

214. Спіцин Є. С., Кудіна В. В. Памяті видатного українського дидакта Алексюка Анатолія Миколайовича / Є. С. Спіцин, В. В. Кудіна. / Теоретичні питання культури, освіти та виховання. Зб. наук. праць, Вип. 50, – КНЛУ, 2014. – С. 182–185.

215. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – Київ: АПН, 2003. – 68 с.

216. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. 1999. – № 1. – С. 41–45.

217. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру / О. В. Сухомлинська // Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – Київ: АПН, 2000. – С. 47–65.

218. Чавдаров С. Х. Педагогіка /за ред. С. Х. Чавдарова. – Київ, 1940. – 592 с.

219. Терентьєва Н. О. Вища (університетська) освіта: становлення і розвиток: Навч.-метод. посіб. / Н. О. Терентьєва – Черкаси, 2005. – 192 с.

220. Українська педагогіка в персоналіях. Навч. посібник /за ред. О. В. Сухомлинської. – Київ: Либідь, 2005. – 552 с.

221. Учителські інститути в системі педагогічної освіти України (друга половина XIX – початок XX ст.): монографія /Н. М. Дем'яненко, І. М. Кравченко; М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Ін-т вищої освіти АПН України. – Київ: Фенікс, 2010. – 512 с.

222. Ушинский К. Д. Избр. пед. соч. / К. Д. Ушинский – Москва, 1932. – Т. 2. – С. 63–64.
223. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. / М. М. Фіцула – Київ: «Академвидав», 2006. – 352с.
224. Фурман А. В., Калугін О. І. Школа розвитку: непізнані грані фундаментальної ідеї / А. В/ Фурман, О. І. Калугін // Рідна школа. 1994. – № 6. – С. 30.
225. Хриков Є. М. Управління навчальним закладом: навч. посіб. / Є. М. Хриков/ – Київ: Знання, 2006. – 365 с.
226. Чернокозов И. И. Профессиональная этика учителя: Книга для учителей. 2-е изд., доп. / И. И Чернокозов/ – Київ: Рад. школа, 1988. – 223 с.
227. Юцявичене П. А. Теория и практика модульного обучения / П. А. Юцявичене. – Каунас: Швиеса, 1989. – 272 с.
228. Юцявичене П. А. Принципы модульного обучения / П. А. Юцявичене // Советская педагогика. 1990. – № 1. – С. 55–64.
229. Юцявичене П. А. Создание модульных программ/ П. А. Юцявичене // Советская педагогика. 1990. – № 2. – С. 55–60.
230. Ягупов В. В. Педагогіка: Навч. посібник / В. В. Ягупов. – Київ: Либідь, 2002. – 560с.
231. Ярмак Н. О. Вплив поглядів К. Д. Ушинського на формування педагогічних ідей О. Ф. Музиченка / Н. О. Ярмак // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого - педагогічні науки. – Ніжин: НДУ, 2008. – № 3. – С. 134–138.
232. Ярмак Н. О. Науково-педагогічна діяльність Олександра Федоровича Музиченка (1875 – 1937 рр.) – автореф. дис. ...д-ра пед. наук / Н. О. Ярмак .– Київ: 2016. –21 с.
233. 4-а сесія Ради про координації наукових досліджень з педагогіки УРСР. Рад школа. 1971р.
234. Відділ діловодства та архіву. КНУ імені Тараса Шевченка. Ф. 1246. Спр. ППС ув. 1964–04–7. Алексюк Анатолий Николаевич. Арк. 1-7.

235. Відділ діловодства та архіву. КНУ імені Тараса Шевченка. Ф. 1246. Спр. ув. 2000– ППС– 4. Алексюк Анатолій Николаевич. Арк.1-150.
236. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4715. Арк. 222.
237. L. Bakhmach Formation of Anatoliy Aleksyuk as an educator and scientist / L. Bakhmach // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: збірник наукових праць. – Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2015. – № 4 (29). – С. 4–9.
238. Goldschmid B., Goldschmid M. Modular Instruction in Higher Education // Higher Education. 1972. – V. 2. – P. 16.
239. Hoffmann E. (1971). Vorschulerziehung in Deutschland. Historische Entwicklung im Atrib, Witten, – S. 39-45 (in German).
240. Owens G. The Module in “Universities Quarterly” // Universities Quarterly, Higher Education and Society. Vol. 25. – V 1. – P. 20–27.
241. Russell G. D. Modular Instruction // A Guide to the Design, Selection, Utilization and Evaluation of Modular Materials. Minneapolis: Burgess Publishing Company, 1974. – P. 55

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ**

БАХМАЧ ЛЮДМИЛА АНАТОЛІВНА

**ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ТА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ
А. М. АЛЕКСЮКА**

ДОДАТКИ

Алексюк Анатолій Миколайович (14. 06. 1932р. - 6. 10. 2014 р.)

Список наукових та науково-педагогічних праць А. М. Алексюка
(1961-1995)(Відділ діловодства та архіву. КНУ імені Тараса Шевченка. Ф. 1246. Спр. ув. 2000-
ПШС- 4. Алексюк Анатолий Николаевич. Арк.27)

- 2 -

1	2	3	4	5	6
<u>1963 рік</u>					
9.	Закосмірності наукового пізнання і методи навчання.	Друкована	Журн. "Радянська школа", 1963, № 6	0,7	В співавторстві з П.Ф.Аксеном
10.	Залучати до університету содаровану молодь.	Друкована	Інформаційний бюлетень КДУ, 1963, № 1.	0,3	
<u>1964 рік</u>					
11.	Активизация учебной деятельности учащихся на урске.	Друкована на грузинській і рос. мовах.	Зб. "Тезиси доклада", Тбилиси, 1964.	0,3	
12.	Принципи дидактики і вимоги сучасності.	Друкована	Журн. "Радянська школа", 1964, № 10	0,7	
<u>1965 рік</u>					
13.	Активна діяльність учнів як основний шлях підвищення ефективності урску.	Друкована	Міжвузівський зб. "Педагогіка", вип.2, 1965.	0,5	
14.	Науково-педагогічна сесія в Тбілісі.	Друкована	Журн. "Радянська школа", 1965, № 1	0,3	
15.	Наука про виховання нові людини.	Друкована	Газ. "Радянська освіта", № 85 від 27.X.1965 р.	0,3	В співавторстві з проф. Гриценком М.М
16.	Логіка дидактичних досліджень.	Друкована	Журн. "Радянська школа", 1965, № 12.	0,6	
17.	Ефективність методів навчання на урці /книга/.	Друкована	Вид-во "Радянська школа", К, 1965	10,5	
<u>1966 рік</u>					
18.	Теорія педагогіки і мистецтво виховання /Стаття перша/.	Друкована	Журн. "Радянська школа", 1966, № 4.	1,0	
19.	Теорія педагогіки і мистецтво виховання /Стаття друга/.	Друкована	Журн. "Радянська школа", 1966, № 6	1,0	

А. Алексюк
Відділ

- 3 -

52

1	2	3	4	5	6
20.	Технічні засоби навчання.	Друкована	Зб. статей "Посібник для студентів з педагогічної практики", Вид-во КДУ, 1966, вип. II	0,3	
21.	Про педагогічні аспекти психологічного конгресу.	Друкована	Журн. "Радянська школа", 1966, № 10.	0,6	
22.	Взаємодія дидактичних методів і прийомів як засіб зміцнення зв'язку навчання з життям в системі уроку.	Друкована	Міжвузівський зб. "Педагогіка", вип. III, 1966.	0,5	

1967 рік

23.	Сектор дидактики університетської освіти.	Друкована	Журн. "Радянська школа", 1967, № 2	0,3	
24.	С.Х.Чавдаров - заслужений діяч науки Української РСР.	Друкована	Міжвузівський зб. "Педагогіка", вип. 5, 1967.	0,5	
25.	Про дидактичні вправи на урках /рецензія/.	Друкована	Журн. "Радянська школа", 1967, № 6	0,3	
26.	Невтомний розвідник педагогічних глибин.	Друкований	Журн. "Радянська школа", 1967, № 8	0,5	
27.	Радянській молоді - ідейний гарт /огляд конференції/.	Друкована	Журнал "Радянська школа", 1967, № II	0,3	

1968 рік

28.	Про ленінські принципи критики буржуазних ідеалістичних концепцій в педагогіці.	Друкована	Журн. "Радянська школа", 1968, № 8	0,5	
29.	Поняття і роль структури уроку в активізації пізнавальної діяльності учнів.	Друкована	"Посібник для студентів з педагогічної практики", вип. III, Вид-во КДУ, 1968.	0,5	
30.	До питання про методику науково-педагогічного дослідження проблем самостійної роботи студентів перших курсів.	Рукопис	Прийнята до друку міжвузівським науково-методичним зб. "Проблеми вищої школи", 1968.	0,5	

А. А. А. А.

- 4 -

1	2	3	4	5	6
31.	Ставлення і рівень підготовки студентів-першкурсників до навчання у вищій школі /анкетне дослідження/	Рукопис	Здано до друку у вид-во "Вища школа" як стаття збірника, 1968.		
<u>1969 рік</u>					
32.	Завдання організаторів позакласної і позашкільної виховної роботи з дітьми.	Друксована	Журн. "Радянська школа", 1969, № 1	1,0	
33.	За новими програмами.	Друксована	"Початкова школа", 1969, № 4	1,0	
34.	Виховання слід починати з дошкільного віку. Див. "Час, діти, література".	Друксована	Вид-во "Веселка", К., 1969,	0,5	
<u>1970 рік</u>					
35.	Суть проблемності в навчанні.	Друксована	Журн. "Радянська школа", 1970, № 3	1,0	
36.	Значення і суть проблемності в навчанні?	Друксована	Журн. "Радянська школа", 1970, № 6	1,0	
37.	Методи і форми навчання в початковій і середній школі /на англ. мові/. В кн. "Народна освіта в Українській РСР".	Друксована	К. "Радянська школа" 1970.	1,5	
<u>1971 рік</u>					
38.	Проблемне навчання при вивченні нового матеріалу на уроці.	Друксована	Методичний лист МО УРСР, 1971.	4,0	
39.	Загальні методи навчання як одна з найважливіших категорій педагогіки.	Друксована	Журн. "Радянська школа", 1971, № 5	1,0	
40.	Логічний аналіз поняття "Загальні методи навчання".	Друксована	Журн. Радянська школа", 1971, № 7	1,0	
41.	Класифікація загальних методів навчання.	Друксована	Журн. "Радянська школа", 1971, № 10	1,0	

А. Алексюк
 Олександр

- 5 -

53

1	2	3	4	5	6
---	---	---	---	---	---

1972 рік

42. Генезис теорії методів навчання в радянській педагогіці. Друкована Журн. "Радянська школа", 1972, № 5 1,0

43. Розвиток теорії загальних методів навчання в школі /докторська дисертація/ Рукопис 15,5

44. Предмет педагогіки вищої школи та її місце в системі педагогічних наук. Рукопис Посібник "Педагогіка вищої школи" для аспірантів та молодих викладачів вузів. К., "Вища школа", 1972 2,0

1973 рік

45. Ставлення студентів до навчання /анкетне дослідження/ Друкована "Вища школа" 1,0

46. Загальні методи навчання в школі. Друкована К., "Радянська школа", 1973 19,5

47. Загальне поняття про дидактику. Рукопис "Вища школа" 0,25

48. Процес навчання Рукопис "Вища школа" 4,0

49. Методи навчання Рукопис "Вища школа" 3,0

1974 рік

50. Про інформаційно-пошукові методи навчання. Друкована Журн. "Радянська школа", 1974, № 5 1,0

51. Логико-гносеологічні проблеми учебно-познавательной деятельности учащихся Друкована Тезиси доклада на Всесоюзній науковій конференції, г.Славянськ

52. Принципи навчання Рукопис 2,0

53. Форми організації навчання Рукопис 1,0

А. Алексюк
Михайло

75
стор. № 3

СПИСОК

научных трудов АЛЕКСИКА Анатолия Николаевича за 1976-1980 гг.
(Форматы, язык и единицы)

№	Наименование трудов	Рукопись или печатный текст (количество страниц)	Название издания или журнала (№, год)	Размерность печатного листа	Примечание
1.	Логические основы методов обучения (на укр. яз.)	печатный 1976	ж. "Радиська школа", 1976, № 1	1,0	
2.	Магистральные пути обучения (на укр. яз.)	печатный 1976	В кн.: "Достижения народного образования УССР", К., Изд-во "Радиська школа", 1976	1,5	
3.	Программа психолого-педагогического семинара для аспирантов	печатный 1976	Киевский университет, 1976	1,0	Соавтор А.З. Кудский
4.	Методы обучения как многокачественное педагогическое явление (на укр. яз.)	печатный 1977	"Проблемы дальнейшего развития педагогических и психологических наук в свете решений XXV съезда КПСС" (Тезисы республиканской научной конференции) К., 1977	0,3	
5.	Критика современных буржуазных концепций воспитания (на укр. яз.)	печатный 1977	К., "Знання"	2,5	Соавтор В.Н. Чорний

* Указать, какие работы выполнены в соавторстве, по теме диссертации и после защиты диссертации.

30. V - 802.

Подпись секретаря

А. Алексюк

ЛБ Лист № 3

СПИСОК

научных трудов АЛЕКСИКА Анатолия Николаевича за 1976-1980 гг.
(фамилия, имя и отчество)

№	Наименование трудов	Русский или печатный (или печатный, когда издали)	Название издательства или журнала (№, год)	Количество печатных листов	Примечание
6.	О системе информационно-поисковых методов обучения в высшей школе	печатный 1977	"Совершенство вание организации и повышения эффективности педагогического труда" (Тезисы докладов межвузовской республиканской конференции), Воронеж, 1977	0,3	
7.	Развитие теории методов обучения в СССР (лого-ко-исторический анализ)	печатный 1978	"Общедидактические проблемы методов обучения". Тезисы к Всесоюзной научно-практической конференции, г. Ленинград, 24-27 января 1978 г.	0,7	
8.	Проблемность обучения. Исходные понятия, методы	печатный 1978	Ж. "Русский язык и литература в школах УССР", № 1, 1978	1,0	
9.	А.С.Макаренко о воспитании	печатный	"А.С.Макарен-	0,3	

* Указать, какие работы выполнены в соавторстве, по теме диссертация и после защиты диссертации.

30. V - 80₂

Подпись совскаателя

А. Алексика

СПИСОК

научных трудов АЛЕКСИКА Анатолия Николаевича за 1976-1980 гг.
(украинский, русский и английский языки)

№	Наименование трудов	Год издания или печатания (или издания)	Издательство или журнал (№, год)	Размер тиража (или тираж)	Примечание
	тании как процессе целесообразной организации всей жизнедеятельности воспитуемых	1978	учитель и писатель". Тезисы докладов республиканской научной конференции к 30-летию педагога. Сумы, 1978		
I0.	Проблемность в обучении (на укр.яз.)	печатный 1978	В кн. "Вопросы проблемного обучения". К., "Радянська школа", 1978	0,8	
II.	Развитие учебно-познавательной активности студентов на лекциях и семинарах - важнейшее условие формирования активной жизненной позиции.	печатный 1978	В кн. "Комплексный подход к идейно-воспитательной работе среди студенческой молодежи". Львов, 1978.	0,3	
I2.	Воспитание (на укр.яз.)	печатный 1978	УРЕ, том 2, изд. 2-е	4.600 экз.	
I3.	Методы обучения в современной средней школе (программа спецкурса)	печатный 1979	К., КГУ, ротационный принт	0,6	

* Указать, какие работы выполнены в соавторстве, по теме диссертации и после защиты диссертации.

30.5-80г.

Подпись консультанта

А. Алексик

СПИСОК

Форм № 3

научных трудов АЛЕКСИКА Анатолия Николаевича за 1976-1980 гг.
(француз., нем и англий.)

№	Наименование трудов	Русский или латинский язык (печатный, рукописный)	Наименование издательства или журнала (фр. яз.)	Количество печатных листов	Примечание
14.	Планы семинарских занятий по педагогике высшей школы (на укр.яз.)	печатный 1979	К., КГУ, рота-принт	0,8	
15.	Планы семинарских и практических занятий по педагогике средней общеобразовательной школы (на укр.яз.)	печатный 1979	К., КГУ, рота-принт	1,0	Совместитель и редактор
16.	Значимость некоторых факторов, влияющих на успеваемость, в оценке студентов университета.	печатный 1979	Вопросы педагогики высшей школы и частных методик. Межвуз. сб., Вып.3, Уфа, 1979	0,5	
17.	Методы обучения и методы учения (на укр.яз.)	печатный 1980	К., "Знание"	3,5	
18.	Проблемы методов обучения в общеобразовательной школе (обзорная информация)	печатный 1980	АПН СССР	3,0	
19.	Общие методы обучения в школе (изд. 2-е, дополненное и расширенное)	печатный 1980	К., "Радянська школа"	15,0	

* Указать, какие работы выполнены в соавторстве, по теме диссертация и после защиты диссертации.

30. V - 802.

Подпись соискателя

А. Алексик

СПИСОК

103

научных трудов АЛЕКСИКА Анатолия Николаевича (1981-1985 гг.)
(русская, или в переводе)

Наименование трудов	Русский или печатный текст (русская, или в переводе)	Издательство или журнал (г. вых.)	Удельный вес печатных листов	Примечание
I. Монографии, учебники и учебные пособия				
1. Общие методы обучения в школе. - Изд. 2-е, допол. и расш. Рец.: "Радянська школа", 1982, № 1; "Сов. педагогика", 1982, № 3, с. 115-117	печат. 1981	Киев: Рад. школа, 1981	15,0	
2. Методы обучения в современной буржуазной педагогике США (критический анализ). Рец.: Рад. школа, 1984, № 7, с. 91-92 (академик М.Д. Ярмаченко "В лещатах кризи"); "Сов. педагогика", 1985, № 1, с. 128-129 (академик О.Р. Мазуркевич)	печат. 1983	Киев: Рад. школа, 1983	8,0	В.Н. Чорний
Н.И. Пирогов. Избранные педагогические сочинения	печат. 1985	М.: Педагогика, 1985	40,0	редактор, составитель, соавтор комментариев и вступительной статьи
Педагогика высшей школы (курс лекций)	печат. 1983	Киев: КГУ, 1983	15,0	

Указаны также работы выполнены в соавторстве, по теме диссертации и после защиты диссертации.
35р. Подпись совладельца *А. Алексика* Алексик А.Н.

Мазуркевич

СПИСОК

научных трудов АЛЕКСИКА Анатолия Николаевича (1981-1985 гг.)

№	Наименование трудов	Время или период печати, издания	Издательство или журнал (гг.)	Объем в печатных листах	Примечание
5.	Педагогика. Учебное пособие для студентов университетов СССР (укр. яз.)	в гран-ках, 1985	Киев: Вища школа, Изд-во при КГУ, 1985	20,0	Отв. редактор и автор пяти разделов
6.	Педагогика. Учебник для студентов пединститутов. Под ред. Н. Д. Ярмаченко	в печати 1985	Киев: Вища школа, 1985	7,0	автор четырех разделов
II. БРОШУРИ					
7.	Методические рекомендации в помощь лектору по применению принципов дидактики в научно-популярной лекции	печат. 1982	Киев: Знання, 1982	1,0	в соавторстве
8.	Методика анализа эффективности подготовки специалистов с внешним образованием (опыт КГУ им. Т. Г. Шевченко)	печат. 1982	Киев: КГУ, 1982	1,0	
9.	Педагогические основы коммунистического воспитания студентов	печат. 1984	Изд-во при КГУ объединенная "Вища школа"	2,0	
10.	Деловая игра "Пионервожатый"	в печати 1986	Киев: КГУ, 1985	3,0	Соавтор и отв. редактор
III. РАЗДЕЛЫ В КНИГАХ					
11.	Принципы связи обучения и воспитания подрастающего поколения	печат. 1981	София: "Народна просвета",	2,5	

Указано, какие работы выполнены в соавторстве, но тем диссертация и после защиты диссертации.
 05.85 р. Подпись соискателя *А. Алексик* Алексик А.Н.

Продовження додатка Б

СПИСОК

научных трудов АЛЕКСЮКА Анатолия Николаевича (1961-1985 гг.)
(включая, как и в предыдущем)

№ п/п	Наименование труда	Формы или печатные формы (печать, журнал, сборник)	Название издания (журнал, газ.)	Размер (в печатных листах)	Примечания
IV. СТАТЬИ, ТЕЗИСЫ ДОКЛАДОВ НА КОНФЕРЕНЦИЯХ И ДР.					
14.	Обучение	печат. 1982	Украинская Советская Энциклопедия, 1982, № 7	0,3	
15.	Обучение (на укр.яз.)	печат. 1982	Украинская Советская Энциклопедия, 1982, т. 7	0,3	
16.	В дружной семье народов-братьев	печат. 1982	Рад.школа, 1982, № 12	1,0	соавтор В.П. Мирный
17.	Проблемное обучение (на укр. яз.)	печат. 1982	Украинская Советская Энциклопедия, 1983, т. 9	0,2	
18.	Проблемное обучение	печат. 1982	Украинская Советская Энциклопедия, 1983, т. 9	0,2	
19.	Университет	печат. 1983	Украинская Советская Энциклопедия, 1984, т. II, кн. I	0,2	
20.	Университет (на укр.яз.)	печат. 1983	Украинская Советская Энциклопедия, 1984, т. II, кн. I	0,2	
21.	Формальное образование	печат. 1983	Украинская Советская Энциклопедия, 1984, т. II, кн. 2	0,2	
22.	Формальной образование (на укр.яз.)	печат. 1983	Украинская Советская Энциклопедия, 1984, т. II, кн. 2	0,2	

* Узнать, какие работы выполнены в соавторстве, но уже диссертация и после защиты диссертации.

05.85р.

Подпись соискателя *А. Алексюк* Алексюк А.Н.

1	2	3	4	5	6
	дагогическо-воспитатель- ний процесс в педвузах - в теории и практике. II-12 апреля 1987 г. Краков (ПНР). На рус. яз. Тезисы докладов	печати.			
9.	То же, на польском языке	печати.	Краковская Высшая педаго- гическая школа им. Комиссии народного об- разования, 1987.	0,2	
10.	Педагогическая игра "Пионервожатый". Методи- ческие рекомендации для студентов и преподавате- лей	печати.	Киев, Минвуз УССР, 1988	1,8	Соавтор и отв. ред.
11.	Рабочая программа курса "Педагогика высшей школы" (психолого-педагогический семинар аспирантов перво- го года обучения)	печати.	Киев, КГУ, 1988	2,3	Соавт.
12.	"Педагогика высшей шко- лы": Методические реко- мендации к изучению курса. <u>тексты лекций 1-9.</u>	печати.	Киев, КГУ, 1989	8,5	
13.	То же, тексты лекций 10-18	печати.	Киев, КГУ, 1989	8,0	
14.	Тезисы докл. Всес. конф.	печати.	Ровно, 1990	0,2	Демянчук С.А.
15.	Учитель с университетским образованием (сравнитель- но-педагогическая харак- теристика процесса его подготовки). На польском языке	печати.	Краков, ПР, 1990	14,0	Соавт. и отв. ред.
16.	Университетское образо- вание: широкий профиль подготовки педагогов (из опыта Загребского, СФРЮ и Киевского университетов)	рукопись	Загреб-Киев, 1991	14,0	Соавтор и отв. ред. Включена в план издания 1991 г.
17.	Эффективность модульного набчання	печати.	"Київський університет", 1990	0,4	

А. Алексюк

АЛЕКСЮК А.Н.

СПИСОК
наукових праць Алексюка Анатолія Миколайовича /1991-1995 рр./

№п/п:	Назва	: Друк. чи:	Видавництво	: Др. арк.:	Співавтори
:	:	: рук. :	:	: або ст.:	:
1.	Монографії, підручники, навчальні посібники, розділи в книгах				
1.	Педагогіка вищої школи. Тексти лекцій 1-9.	друк., 1992	К.: РВЕНП	4,5	
2.	Педагогіка вищої школи. Тексти лекцій 10-18.	друк., 1992	К.: РВЕНП	5,0	
3.	Формирование социально-профессиональных качеств будущего специалиста.	друк., 1992	М.: Обзор информ. /НИИВО; Вып. I/ Система воспит.	3,5	
4.	Модулі до навчального курсу "Педагогіка вищої школи".	ротанр., 1992	К.: КДУ	2,0	
5.	Педагогіка вищої школи: Модульне навчання /навч. посібник /.	друк., 1993	К.: ІСДО	13,0	
6.	Організація самостійної роботи студентів в умовах інтенсифікації навчання /навч. посібник /.	друк., 1993	К.: ІСДО	23,0	Редактор і співавтор
7.	Про експериментальне впровадження технології модульної організації навчання у вузі. В кн.: Організація СРС в умовах інтенсифікації навчання.	друк., 1993	К.: ІСДО	1,0	
8.	Педагогіка вищої школи з коротким нарисом становлення і розвитку вищої школи і освіти в Україні.	рук., 1995	Рекомендована до друку/фонд Сороса.	32,0	
9.	Гр. Ващенко. Загальні методи навчання. /Науковий редактор і автор вступної статті А. М. Алексюк/.	рук., 1995	Рекомендована до друку	30,0	Редактор і співавтор

Автор *А. Алексюк*
Вчений секретар

Алексюк А. М.
Осокіна В. В.

Опитування, з метою виявлення ставлення респондентів до
А. М. Алексюка
Виявлення ставлення колег по роботі до А. М. Алексюка
(анкета розроблена автором)

АНКЕТА №1

З метою детальнішого вивчення педагогічної, наукової та громадсько-просвітницької діяльності
Анатолія Миколайовича Алексюка просимо відповісти на запропоновані запитання

1. Прізвище, ім'я, по-батькові Степан Євгенів Сергій
2. Місце роботи КНУ ім. Т. Шевченка
3. Вік 62р.
4. Стаж роботи 46
5. Повна назва навчального закладу, в якому працювали з А. М. Алексюком
КНУ ім. Т. Шевченка
6. Роки співпраці 1976 - 1986
7. Посада, яку на той час займав А.М.Алексюк зав. кафедрі менеджменту
8. Коли і як вперше познайомилися із А.М.Алексюком 1976
9. Найпритаманніші людські якості Анатолія Миколайовича ввічливість
10. Його оцінка як колеги по роботі висока
11. Його оцінка як керівника висока
12. Що нового зробив Анатолій Миколайович для закладу увів менеджменту вивчення мислення, асистентську роботу
13. Які вимоги А. М. Алексюк ставив до колег професійно моральні
14. Чи цікавився особистим життям колег? в певній мірі
15. Які питання найчастіше А. М. Алексюк підіймав у виступах на засіданнях (кафедри, Вченої ради тощо)? менеджмент і його роль у підприємстві

Продовження додатка В

16. Чи був творчою особистістю А. М. Алексюк. Наведіть приклади. Звізань, себеєт fo

Курсив - муровані системи у 80 роках ХХ ст.

17. Яким був Анатолій Миколайович на дозвіллі? Важко слухати.

18. Його відношення до вихованців саблич вимогає

19. Назвіть праці А. Алексюка, які Ви використовуєте у своїй роботі?

Результати в'їли (прірі в'їли)

20. Громадська робота А. М. Алексюка

член парв'їану КД у, за 5. сем з і'їкоан!

21. Чи бачили ви в ньому майбутнього вченого? звізань

22. Якими були його виступи на засіданнях кафедри? д'їкві, ражжж

Дякуємо за відповіді

Продовження додатка
В

АНКЕТА №1

З метою детальнішого вивчення педагогічної, наукової та громадсько-просвітницької діяльності
Анатолія Миколайовича Алексюка просимо відповісти на запропоновані запитання

1. Прізвище, ім'я, по-батькові Гурменко В. Миколайович
2. Місце роботи УН ПУ імені Т.Г. Шевченка з П.Н.У
3. Вік 60 р.
4. Стаж роботи 39 р.
5. Повна назва навчального закладу, в якому працювали з А. М. Алексюком
УН ПУ імені Т.Г. Шевченка
6. Роки співпраці 1983
7. Посада, яку на той час займав А.М. Алексюк зав. кафедрою педагог.
8. Коли і як вперше познайомилися із А.М. Алексюком у 1983,
в університеті, він був викладачем канд. дисерт.
9. Найпритаманніші людські якості Анатолія Миколайовича людність, висока
темпераментність.
10. Його оцінка як колеги по роботі —
11. Його оцінка як керівника —
12. Що нового зробив Анатолій Миколайович для закладу —
13. Які вимоги А. М. Алексюк ставив до колег —
14. Чи цікавився особистим життям колег? —
15. Які питання найчастіше А. М. Алексюк підіймав у виступах на засіданнях (кафедри,
Вченої ради тощо)? —

Продовження додатка В

16. Чи був творчою особистістю А. М. Алексюк. Наведіть приклади. Дув. його праці з проблем дидактики та вищої школи.
17. Яким був Анатолій Миколайович на дозвіллі? доступною, то був найкращим.
18. Його відношення до вихованців з повагою та вином вим.
19. Назвіть праці А. Алексюка, які Ви використовуєте у своїй роботі? Дед. Вищої школи. Курс лекцій 1998р. Дед. Вищої школи української історії, Тегеран 1998р.
20. Громадська робота А. М. Алексюка _____
21. Чи бачили ви в ньому майбутнього вченого? На сає знайома бр А. М. Алексюк був завжди з нами.
22. Якими були його виступи на засіданнях кафедри? _____

Дякуємо за відповідь!

АНКЕТА №1

З метою детальнішого вивчення педагогічної, наукової та громадсько-просвітницької діяльності
Анатолія Миколайовича Алексюка просимо відповісти на запропоновані запитання

1. Прізвище, ім'я, по-батькові Марушевича Алла Степанівна
2. Місце роботи Київський національний університет імені Тараса Шевченка
3. Вік 58 років
4. Стаж роботи 38 років
5. Повна назва навчального закладу, в якому працювали з А. М. Алексюком Київський національний університет імені Тараса Шевченка
6. Роки співпраці _____
7. Посада, яку на той час займав А.М.Алексюк професор кафедри педагогічної та вищої освіти
8. Коли і як вперше познайомилися із А.М.Алексюком - під час навчання на філософському факультеті Київського у-ту
9. Найпритаманніші людські якості Анатолія Миколайовича - відповідність критичність, висока працездатність
10. Його оцінка як колеги по роботі здатність здійснювати підтримку, оцінювати рівень творчого ставлення до роботи колеги, пунктуальність
11. Його оцінка як керівника - здатність доводити кожну справу до логічного завершення
12. Що нового зробив Анатолій Миколайович для закладу - підготував ряд висококваліфікованих фахівців сфери управління,
13. Які вимоги А. М. Алексюк ставив до колег - відповідність справі навчання та виховання молоді
14. Чи цікавився особистим життям колег? - частково
15. Які питання найчастіше А. М. Алексюк підіймав у виступах на засіданнях (кафедри Вченої ради тощо)? - наукової освіти, виховання

Продовження додатка В

16. Чи був творчою особистістю А. М. Алексюк. Наведіть приклади.

Так. Часть у радіо програм
які стосувались керування автомобілем
попередників у сфері безпеки

17. Яким був Анатолій Миколайович на дозвіллі? Стремлящем

18. Його відношення до вихованців - вимогливість і заох
телення до майбутньої праці

19. Назвіть праці А. Алексюка, які Ви використовуєте у своїй роботі?

"Тератологія", наукові статті

20. Громадська робота А. М. Алексюка - робота спеціалізованого
вченої ради, опомет, експерт, рецензент,
організатор конференцій, кружоків студентів

21. Чи бачили ви в ньому майбутнього вченого? Бачили вченого
вченого

22. Якими були його виступи на засіданнях кафедри? Стислим і на
компліментарно

Дякуємо за відповідь

Продовження додатка
В

АНКЕТА №1

З метою детальнішого вивчення педагогічної, наукової та громадсько-просвітницької діяльності
Анатолія Миколайовича Алексюка просимо відповісти на запропоновані запитання

1. Прізвище, ім'я, по-батькові Авдеюков Петро Павлович
2. Місце роботи кафедра педагогіки КНУ імені Тараса Шевченка
3. Вік 68р.
4. Стаж роботи 46
5. Повна назва навчального закладу, в якому працювали з А. М. Алексюком Київський державний університет ім. Т.Т. Шевченка
6. Роки співпраці 1978 - 2001
7. Посада, яку на той час займав А.М.Алексюк Зав. кафедрою.
8. Коли і як вперше познайомилися із А.М.Алексюком 1978р. як асистента якого прикріпили до А.М. Алексюка як в
9. Найпритаманніші людські якості Анатолія Миколайовича Вимогливість, принциповість, працездатність.
10. Його оцінка як колеги по роботі " — " — " — "
11. Його оцінка як керівника " — " — " — "
12. Що нового зробив Анатолій Миколайович для закладу Розробив те, Вищої школи
13. Які вимоги А. М. Алексюк ставив до колег Обов'язковість виконання доручень
14. Чи цікавився особистим життям колег? Частково
15. Які питання найчастіше А. М. Алексюк підіймав у виступах на засіданнях (кафедри Вченої ради тощо)? Виконання планів роботи кафедри.

Продовження додатка В

16. Чи був творчою особистістю А. М. Алексюк. Наведіть приклади. Про творчість свідчать його твори казки, підручники.

17. Яким був Анатолій Миколайович на дозвіллі? Амелною, суцільно демократичною людиною.

18. Його відношення до вихованців Постійний контроль за тематикою, наукових рад і захистом дисертацій

19. Назвіть праці А. Алексюка, які Ви використовуєте у своїй роботі? Підручники.

20. Громадська робота А. М. Алексюка Зав. ідеологічним сектором парткому університету

21. Чи бачили ви в ньому майбутнього вченого? Він вже був відомим вченим.

22. Якими були його виступи на засіданнях кафедри? Промовисті, переконливі, емоційні.

Дякуємо за відповіді

Продовження додатка
В

АНКЕТА №1

З метою детальнішого вивчення педагогічної, наукової та громадсько-просвітницької діяльності
Анатолія Миколайовича Алексюка просимо відповісти на запропоновані запитання

1. Прізвище, ім'я, по-батькові Кузьменко Марія Михайлівна
2. Місце роботи УНУ імені Тараса Шевченка
3. Вік _____
4. Стаж роботи 35
5. Повна назва навчального закладу, в якому працювали з А. М. Алексюком
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
6. Роки співпраці 1995-2002
7. Посада, яку на той час займав А.М.Алексюк професор кафедри пра
8. Коли і як вперше познайомилися із А.М.Алексюком 1995
9. Найпритаманніші людські якості Анатолія Миколайовича трудолюбив
10. Його оцінка як колеги по роботі завжди готовий вислухати і зрозуміти
11. Його оцінка як керівника гарний менеджер
12. Що нового зробив Анатолій Миколайович для закладу розробив роботу з впровадження української версії української національної книжки
13. Які вимоги А. М. Алексюк ставив до колег саморисерпентне
14. Чи цікавився особистим життям колег? так
15. Які питання найчастіше А. М. Алексюк підіймав у виступах на засіданнях (кафе Вченої ради тощо)? організація навчально-виховного процесу

Продовження додатка В

16. Чи був творчою особистістю А. М. Алексюк. Наведіть приклади. так

17. Яким був Анатолій Миколайович на дозвіллі? широкий, сам собою

18. Його відношення до вихованців вимогливий, толерантний

19. Назвіть праці А. Алексюка, які Ви використовуєте у своїй роботі?

Учительсько-педагогічна робота. Учительсько-педагогічна робота. Учительсько-педагогічна робота.

20. Громадська робота А. М. Алексюка

21. Чи бачили ви в ньому майбутнього вченого? Я познайомився з Анатолієм Миколайовичем, коли він умі
був вчителю-всестороннім

22. Якими були його виступи на засіданнях кафедри? конструктивними

Дякуємо за відповіді

Продовження додатка
В

АНКЕТА №1

З метою детальнішого вивчення педагогічної, наукової та громадсько-просвітницької діяльності
Анатолія Миколайовича Алексюка просимо відповісти на запропоновані запитання

1. Прізвище, ім'я, по-батькові Власова Олена
2. Місце роботи КШУ імені Тараса Шевченка
3. Вік 84
4. Стаж роботи 23
5. Повна назва навчального закладу, в якому працювали з А. М. Алексюком
КШУ імені Тараса Шевченка
6. Роки співпраці 1989-1993
7. Посада, яку на той час займав А.М.Алексюк зав. кафедрою педагогіки
зб. лабораторії імені В.С.
8. Коли і як вперше познайомилися із А.М.Алексюком
всім
Линарава педагогіку на ф. мед. р-ті о
9. Найпритаманніші людські якості Анатолія Миколайовича Щахливість, з
10. Його оцінка як колеги по роботі зацікавленість, професіоналізм
11. Його оцінка як керівника турботливий та респективний
12. Що нового зробив Анатолій Миколайович для закладу зв'язав наукову
академію моральної смелі навчання на
прикладі дисципліни педагогіка всієї освіти
13. Які вимоги А. М. Алексюк ставив до колег
14. Чи цікавився особистим життям колег? в коректних межах
15. Які питання найчастіше А. М. Алексюк підіймав у виступах на засіданнях (кафедри, Вченої ради тощо)?

Продовження додатка В

16. Чи був творчою особистістю А. М. Алексюк. Наведі приклади.

розробив інформаційну та технологію і методику
забезпечення безпеки пераголки мисля

17. Яким був Анатолій Миколайович на дозвіллі? Любив професійні
затяжки і кваліфікацію

18. Його відношення до вихованців партнерське

19. Назвіть праці А. Алексюка, які Ви використовуєте у своїй
роботі?

Пераголка. Значення пераголки, ВСІ.

20. Громадська робота А. М. Алексюка

був соціальним активістом, брав участь у
ВР Чиратини першого величання.

21. Чи бачили ви в ньому майбутнього вченого? ~~Х~~ Були бачили

22. Якими були його виступи на засіданнях кафедри? інтелектуально-
лабораторії

продумували, співпрацювали на
конкретні постановальні кроки в реалізації
авторської гле творчої команди

Дякуємо за відповідь!

Продовження додатка
В

АНКЕТА №1

З метою детальнішого вивчення педагогічної, наукової та громадсько-просвітницької діяльності
Анатолія Миколайовича Алексюка просимо відповісти на запропоновані запитання

1. Прізвище, ім'я, по-батькові Лудіна Валерія Василівна
2. Місце роботи Київський національний лінговистичний у-
3. Вік 62
4. Стаж роботи 39
5. Повна назва навчального закладу, в якому працювали з А. М. Алексюком _____
Київський державний університет ім. Т.Г.Ше-
ченка
6. Роки співпраці 1979 - 1986 р.р.
7. Посада, яку на той час займав А.М.Алексюк завдувач кафедри, голова
спецради
8. Коли і як вперше познайомилися із А.М.Алексюком _____
1979р.
9. Найпритаманніші людські якості Анатолія Миколайовича принциповість
відповідальність
10. Його оцінка як колеги по роботі уміння організувати
командну роботу і працювати в команді
11. Його оцінка як керівника чудовий організатор і вико-
навець
12. Що нового зробив Анатолій Миколайович для закладу застосував
систему модульного навчання
13. Які вимоги А. М. Алексюк ставив до колег наукова чесність
14. Чи цікавився особистим життям колег? так
15. Які питання найчастіше А. М. Алексюк підіймав у виступах на засіданнях (кафедри,
Вченої ради тощо)? методологічної майстерності,
наукової компетентності

Продовження додатка В

16. Чи був творчою особистістю А. М. Алексюк. Наведіть приклади. так Наприклад, активно виконував роботу по досконалості як тільки він з'явився в університеті

17. Яким був Анатолій Миколайович на дозвіллі? маємо захопився садівництвом, сам вирощував рози

18. Його відношення до вихованців високою багатівське

19. Назвіть праці А. Алексюка, які Ви використовуєте у своїй роботі?

Трудознак "Педагогіка високої освіти..." 199

20. Громадська робота А. М. Алексюка

Товариство української мови

21. Чи бачили ви в ньому майбутнього вченого? так

22. Якими були його виступи на засіданнях кафедри? Дуже систематично, з високим рівнем, з високим рівнем, з високим рівнем,

Дякуємо за відповіді

Продовження додатка
В

АНКЕТА №1

З метою детальнішого вивчення педагогічної, наукової та громадсько-просвітницької діяльності
Анатолія Миколайовича Алексюка просимо відповісти на запропоновані запитання

1. Прізвище, ім'я, по-батькові Ковалюк Наталія Василівна
2. Місце роботи Київський національний університет ім. Т. Шевченка
3. Вік 40 р
4. Стаж роботи 16 р
5. Повна назва навчального закладу, в якому працювали з А. М. Алексюком
Київський національний університет ім. Т. Шевченка
6. Роки співпраці 1996-1999 р
7. Посада, яку на той час займав А. М. Алексюк професор кафедри методик
8. Коли і як вперше познайомилися із А. М. Алексюком 1996 р на лекції з "Педагогіки вищої школи"
9. Найпритаманніші людські якості Анатолія Миколайовича щирість, відкритість, доброзичливість, душевність, людяність
10. Його оцінка як колеги по роботі найнайвища
11. Його оцінка як керівника на найвищому рівні
12. Що нового зробив Анатолій Миколайович для закладу запропонував та розробив кредитно-модульно-тематичну систему
13. Які вимоги А. М. Алексюк ставив до колег ті ж самі, які до себе він був немеркантильним і для нас був джерелом
14. Чи цікавився особистим життям колег? Так, цікавився хобі, інтересами, захопленнями
15. Які питання найчастіше А. М. Алексюк підіймав у виступах на засіданнях (кафедри, Вченої ради тощо)? Питання про проблеми викладання П.В.С.

Продовження додатка
В

16. Чи був творчою особистістю А. М. Алексюк. Наведі приклади. Дуже творчо проводив як

лекції так і семіари. Особливу увагу А. М. Алексюк - надає у.

17. Яким був Анатолій Миколайович на дозвіллі? —

18. Його відношення до вихованців дуже позитивне, пра
рощиве, доброземне

19. Назвіть праці А. Алексюка, які Ви використовуєте у сво
роботі? —

1) П. В. Оукраїна Теорія. Історія 2) Педагогіка

20. Громадська робота А. М. Алексюка

21. Чи бачили ви в ньому майбутнього вченого? Він уже був
словом реалізований у своїй діяль

22. Якими були його виступи на засіданнях кафедри? Глибокими, які за
емоції

Дякуємо за відповіді

Продовження додатка В

АНКЕТА №1

З метою детальнішого вивчення педагогічної, наукової та громадсько-просвітницької діяльності Анатолія Миколайовича Алексюка просимо відповісти на запропоновані запитання

1. Прізвище, ім'я, по-батькові Бажмерова Васіла Шашинднін
2. Місце роботи Національний транспортний університет
кра. філія в м. Тернополі
3. Вік 68 років
4. Стаж роботи більше 40 років
5. Повна назва навчального закладу, в якому працювали з А. М. Алексюком КДУ ім. Ш.Т. Шевченка
6. Роки співпраці 1972 - 1985
7. Посада, яку на той час займав А.М.Алексюк завідувач кафедри
8. Коли і як вперше познайомилися із А.М.Алексюком 1970 рік
9. Найпритаманніші людські якості Анатолія Миколайовича людиність
10. Його оцінка як колеги по роботі відмінно
11. Його оцінка як керівника відмінно
12. Що нового зробив Анатолій Миколайович для закладу створив свою
школу послідовників
13. Які вимоги А. М. Алексюк ставив до колег професіоналізм
14. Чи цікавився особистим життям колег? _____
15. Які питання найчастіше А. М. Алексюк підіймав у виступах на засіданнях (кафедри, Вченої ради тощо)? досконалише досліджень
з педагогіки вищої школи України

Опитування з метою виявлення ставлення аспірантів до наукового керівника
А. М. Алексюка (анкета розроблена автором)

АНКЕТА №2

Виявлення ставлення аспірантів до наукового керівника А. М. Алексюка

1. Прізвище, ім'я, по-батькові Александров Петро Павлович
2. Місце роботи кафедра педагогіки КНУ імені Тараса Шевченка
3. Вік 68
4. Місце (повне найменування навчального закладу та ро навчання) кафедра педагогіки КНУ імені Т. Г. Шевченка
5. Охарактеризуйте А. Алексюка як людину (вказати перше враження про нього, найбільш притаманні йому риси, перерахувавши їх під номерами 1, 2, 3... по мірі зниження виразності). Манери спілкування (мова, емоційність, інтонація, жести, мімік загальнонауковий рівень, прояв його авторитету в студентів, аспірантів) інтелегентність, працездатність, вимоглив

Відносно манера спілкування: всі вказані елементи мають високий рівень реалізації.

6. В чому, на Ваш погляд, проявлялась його активна позиція. Вимагав, у дисертації думи Матфея Досорока.
7. Оцініть фахову діяльність А. Алексюка (якість викладання, забезпечення умов навчання, творчий підхід до справи, його своєрідність, оригінальність) вказавши чому це знаходило вираз Вважався одним з кращих викладачів. При ньому був створений фонд на факультеті навчання. - метод. конспект для курсу педагогіки
8. Чи вплинуло спілкування з А. Алексюком на ваше подальше життя? Ного науковий інтерес спрямував формування моїх інтересів до дидактики та методів навчання, що відобразило в моїх підручниках (див бібліографію Александрова П. П.)
9. Опишіть цікаві факти із зустрічей з Анатолієм Миколайовичем, що свідчать про своєрідність, оригінальність Оригінальним був цей з Анатолієм Миколайовичем «Дело спасения утопающих, дело рук самих утопающих» що значило бути самодіяльним, активним, відповідальним за свою роботу

Дякуємо за відповіді

Продовження додатка Г

АНКЕТА №2

Виявлення ставлення аспірантів до наукового керівника А. М. Алексюка

1. Прізвище, ім'я, по-батькові Бабічкова Валіда Мамітджанівна
2. Місце роботи Національний транспортний університет
3. Вік 68 років
4. Місце (повне найменування навчального закладу та рік навчання) УДУ, 1966 - 1970
5. Охарактеризуйте А. Алексюка як людину (вказати перше враження про нього, найбільш притаманні йому риси, перерахувавши їх під номерами 1, 2, 3... по мірі зниження виразності). Манери спілкування (мова, емоційність, інтонація, жести, мімік загальнонауковий рівень, прояв його авторитету в студентів, аспірантів)
  1. високий професіоналізм
  2. відкритість до колег, аспірантів, студентів
  3. вшукана українська мова
6. В чому, на Ваш погляд, проявлялась його активна позиція керівника потужною творчою колективою єдинопідприємства
7. Оцініть фахову діяльність А. Алексюка (якість викладання, забезпечення умов навчання, творчий підхід до справи, його своєрідність, оригінальність) вказавши чому це знаходило вираз у логічній, систематичній завжди точній, засвідченій науковими фактами, висвітленій на загальному з'язі. тощо
8. Чи вплинуло спілкування з А. Алексюком на ваше подальше життя? Так, дає можливість набагато краще знати мою Вітчизну
9. Опишіть цікаві факти із зустрічей з Анатолієм Миколайовичем, що свідчать про своєрідність, оригінальність високі заходи

Дякуємо за відповідь

АНКЕТА №2

Виявлення ставлення аспірантів до наукового керівника А. М. Алексюка

1. Прізвище, ім'я, по-батькові Кудіна Валерія Василівна
2. Місце роботи Найкращий національний лінгв. драйвер
3. Вік 62
4. Місце (повне найменування навчального закладу та роки навчання) КДУ ім. М. Т. Шевченка
5. Охарактеризуйте А. Алексюка як людину (вказати перше враження про нього, найбільш притаманні йому риси, перерахувавши їх під номерами 1, 2, 3... по мірі зниження виразності). Манери спілкування (мова, емоційність, інтонація, жести, міміка загальнонауковий рівень, прояв його авторитету в студентів, аспірантів) наукова цілеспрямованість, кмітливість, емоційність, відповідальність, організованість
6. В чому, на Ваш погляд, проявлялась його активна позиція домаєв багатьох зусиль до впровадження укр. мови у процес викладання в АН-ті
7. Оцініть фахову діяльність А. Алексюка (якість викладання, забезпечення умов навчання, творчий підхід до справи, його своєрідність, оригінальність) вказавши, чому це знаходило вираз розробляв творчі методи навчання, впроваджував їх, навчав чобим аспірантів, активно використовував ті самі засоби навчання
8. Чи вплинуло спілкування з А. Алексюком на ваше подальше життя? так, навчав боротися за себе, бути певною людиною
9. Опишіть цікаві факти із зустрічей з Анатолієм Миколайовичем, що свідчить про своєрідність, оригінальність Отримавши джует роз на день народження від аспірантів, вибачався і кличався на дагу посадити їм палочку.

Дякуємо за відповідь!

Продовження додатка Г

АНКЕТА №2

Виявлення ставлення аспірантів до наукового керівника А. М. Алексюка

1. Прізвище, ім'я, по-батькові Гудименко Наталія Михайлівна
2. Місце роботи КНУ Шевченка, кафедрі перекладу
3. Вік _____
4. Місце (повне найменування навчального закладу та роки навчання) КНУ імені Тараса Шевченка
5. Охарактеризуйте А. Алексюка як людину (вказати перше враження про нього, найбільш притаманні йому риси, перерахувавши їх під номерами 1, 2, 3... по мірі зниження її виразності). Манери спілкування (мова, емоційність, інтонація, жести, міміка загальнонауковий рівень, прояв його авторитету в студентів, аспірантів) 1. найбільш ко-
2. зацікавлений, співрозумовий,
3. вміє організувати роботу колективу з найкращими
фізичними і моральними здібностями
6. В чому, на Ваш погляд, проявлялась його активна позиція у виконанні роботи по національній відбудові України в Україні
7. Оцініть фахову діяльність А. Алексюка (якість викладання, забезпечення умов навчання, творчий підхід до справи, його своєрідність, оригінальність) вказавши чому це знаходило вираз творчий підхід до організації, суб'єктивно-суб'єктивний підхід
8. Чи вплинуло спілкування з А. Алексюком на ваше подальше життя? так, після закінчення аспірантури було збережено це посаду асистента кафедри перекладу КНУ імені Тараса Шевченка
9. Опишіть цікаві факти із зустрічей з Анатолієм Миколайовичем, що свідчать про своєрідність, оригінальність Анатолій Миколайович звертався до мене, як та інших аспірантів кафедри перекладу (серйозно) вийти туди гас із м'явою космічною сукні "Август", на зупинившись в нашій домашній - де і тепер монсейе відновити - у бібліотеці

Дякуємо за відповідь

Продовження додатка Г

АНКЕТА №2

Виявлення ставлення аспірантів до наукового керівника А. М. Алексюка

1. Прізвище, ім'я, по-батькові Марушевич Анна Анатоліївна
2. Місце роботи Київський національний університет імені Тараса Шевченка, зав. кафедри перекладу
3. Вік 58 років
4. Місце (повне найменування навчального закладу та рік навчання) Київський державний університет імені Тараса Шевченка, 1978-84рр.
5. Охарактеризуйте А. Алексюка як людину (вказати перше враження про нього, найбільш притаманні йому риси, перерахувавши їх під номерами 1, 2, 3... по мірі зниження і виразності). Манери спілкування (мова, емоційність, інтонація, жести, міміка загальнонауковий рівень, прояв його авторитету в студентів, аспірантів) Перше враження - істинний професор. Найбільш притаманні риси - високий рівень викладання, манери спілкування - висока мовна культура, високий авторитет серед студентів.
6. В чому, на Ваш погляд, проявлялась його активна позиція - у пропагуванні ідеї національної освіти, навчання, виховання
7. Оцініть фахову діяльність А. Алексюка (якість викладання, забезпечення умов навчання, творчий підхід до справи, його своєрідність, оригінальність) вказавши чому це знаходило вираз високий рівень викладання, оригінальність у підході до роботи, високий рівень викладання, високі вимоги до студентів.
8. Чи вплинуло спілкування з А. Алексюком на ваше подальше життя? Вплинуло на кар'єрне зростання
9. Опишіть цікаві факти із зустрічей з Анатолієм Миколайовичем, що свідчать про своєрідність, оригінальність Зустрічі були настільки цікавими, що кожен з нас намагався укажовати свої особливості. Чи повторював скорочене слово спокійно, вутворюючи його як "Спо", "Спок...", "Спок...".

Дякуємо за відповіді

Продовження додатка Г

АНКЕТА №2

Виявлення ставлення аспірантів до наукового керівника А. М. Алексюка

1. Прізвище, ім'я, по-батькові Смірні Євгені Сергійовичі
2. Місце роботи КДУ ім. Т.Г. Шевченка
3. Вік 62 роки
4. Місце (повне найменування навчального закладу та роки навчання) КДУ ім. Т.Г. Шевченка
5. Охарактеризуйте А. Алексюка як людину (вказати перше враження про нього, найбільш притаманні йому риси, перерахувавши їх під номерами 1, 2, 3... по мірі зниження їх виразності). Манери спілкування (мова, емоційність, інтонація, жести, міміка) загальнонауковий рівень, прояв його авторитету в студентів, аспірантів) Корисність, професіоналізм, мобільність, мовні елементи, нескладні, абстрактні, але високі
6. В чому, на Ваш погляд, проявлялась ця активна позиція чисті професійні знання, чисті істинні наукові, вдумливі
7. Оцініть фахову діяльність А. Алексюка (якість викладання, забезпечення умов навчання, творчий підхід до справи, його своєрідність, оригінальність) вказавши в чому це знаходило вираз висока якість викладання, більше уваги до деталей, висока якість роботи
8. Чи вплинуло спілкування з А. Алексюком на ваше подальше життя? так
9. Опишіть цікаві факти із зустрічей з Анатолієм Миколайовичем, що свідчить про своєрідність, оригінальність їх було дуже багато, багато різних

Дякуємо за відповідь

Підсумки конкурсу на кращу наукову студентську роботу (серед молодих науковців студент 4-го курсу А. М. Алексюк) (додаток Газета «За радянські кадри», № 22 від 8 червня 1956 р.)

ЗА РАДЯНСЬКІ КАДРИ

ПРАЦІ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

Про підсумки другого конкурсу на кращу наукову студентську роботу

На конкурс наукових студентських робіт за конкурсу було подано всього 83 оригінальні дослідження, доповідні та статті.

Найбільшу увагу до відбору і вивчення робіт на конкурс було приділено на історико-філософському, фізичному та механіко-математичному факультетах, які подали на конкурс більш, як по десять кращих студентських робіт.

П більшості робіт одержані значні науково-теоретичні та практичні результати.

На підставі рішення конкурсної комісії по проведенню Другого університетського конкурсу кращих наукових студентських робіт, наказом ректора університету проміжовані та відзначені такі студенти:

ФІЗИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Першою премією та грамотою

Ю. А. Надубович (V курс) за роботу «Детальна фотометрія корональних променів».

Другою премією та грамотою

Л. Ф. Колісниченко (V курс) за роботу «Вивчення кінетики старіння в алюмінієво-мідних сплавах».

Третьою премією та грамотою

М. І. Дабеніко (V курс) за роботу «Дослідження позитивних промислових систем електричної корозії». Т. Пучковська (V курс) за роботу «Фізичні властивості в кристалічній області».

Нагороджені грамотами такі студенти:

Л. А. Толочкова, А. Остроухов, О. П. Стефанов, М. І. Зима, Д. О. Андрієнко, Л. І. Тищенко.

МЕХАНІКО-МАТЕМАТИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Першою премією та грамотою

С. К. Осюкіна (V курс) за роботу «Експериментальні і теоретичні дослідження напруженого стану циліндричних оболонок».

Другою премією та грамотою

В. М. Калінович (V курс) за роботу «До механіки гіротрона».

Третьою премією та грамотою

А. М. Возєтнінова (V курс) за роботу «Деякі випадки руху води по дренажній змінюю в'ятрах на протязі шляху». Г. А. Тобієва (V курс) за роботу «Температурні напруги в роторі».

Грамотами нагороджені такі студенти:

П. Я. Чаленко, А. М. Шальда, І. В. Дьомин, Ю. І. Засько, Т. Є. Руленко.

ГЕОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Першою премією та грамотою

В. І. Пелешенко (IV курс) за роботу «Інженерно-геологічні і гідрологічні умови району спорудження греблі на р. Ірш».

Другою премією та грамотою

Є. Г. Бельченко (IV курс) за роботу «Роговообманкові пегматити сієнітової зони львівської частини Ільменських гір».

Третьою премією та грамотою

В. І. Чернов (IV курс) за роботу «Аналізи гранітних піг-

матитів південної частини Ільменських гір».

Нагороджені грамотами такі студенти:

С. Р. Фіалко, Є. В. Аксенова, Л. А. Артанюкова, В. С. Мішенко, В. Ф. Фурсова, В. С. Григорів, А. А. Голубицька, В. Осадній та ін.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Другою премією та грамотою

В. І. Зайцев (IV курс) за роботу «Геолого-геоморфологічна характеристика (облачення) хр. Терський-Ала-Тай (Тянь-Шань)».

Третьою премією та грамотою

М. П. Дрозд (IV курс) за роботу «Поступальний рух шкельців на Європейській території Сходу за 1951—1955 рр.». В. Шовковик (IV курс), Ю. Чугунний (III курс) за роботу «Геологія та геоморфологія північного схилу Закарпатського хребта».

І. М. Тигун (III курс) за роботу «Створення Дніпровського Каскаду та його агрогосподарське значення».

Грамотою нагороджені: В. І. Бурлай, Є. В. Приходько, Н. Мельниченко, Л. Б. Мильке, І. І. Роса, В. М. Приходько та ін.

БІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Другою і третьою премією та грамотою — І. О. Левченко (V курс), І. О. Влашківич (IV курс) за роботу «Підвищення ефективності біофіт як запобіжачів тріщин».

Грамотою нагороджені — Г. М. Кача, Б. А. Рубенчик, Р. П. Самойлова, М. А. Славина, І. Стасько, М. Бортич, І. П. Бондаренко, О. Н. Асаулів, А. І. Мельник.

РАДІОФІЗИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Другою премією та грамотою

Г. Вовк (V курс) за роботу «Деякі питання люмінесценції залізу міді».

Третьою премією та грамотою

Л. Романюк, Н. Новосельська (IV курс) за роботу «Електронно-мікроскопічне дослідження півок висушту та германію в залежності від товщини».

ХІМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Другою премією та грамотою

А. Тарасенко (V курс) за роботу «Фотометричний метод дослідження поверхневих парів рідян».

Третьою премією та грамотою

В. Пеняковський (V курс) за роботу «Електроперенесення в системі залізо-молібден». В. Богдановський (V курс) за роботу «Конденсація альфа-галогід карбонільних сполук з тиоактамами».

Грамотою нагороджені: О. Д. Тонкошкур, Т. Цейтленок.

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Другою премією та грамотою

В. Федоренко (IV курс) за роботу «І. Я. Франко — про подолання робітничого класу Галичини».

Третьою премією та грамотою

Н. Горбач (IV курс) за роботу «І. Я. Франко — поборо-

ник дружби російського та українського народів». Б. Невенко, Є. Ніколаєнко (III курс) за роботу «Революційна діяльність (по документах та ма-

І. Франка), М. Коваль (IV курс) за роботу «Деякі питання нової історії Англії, Франції та США в творч. І. Я. Франка».

А. М. Алексюк (IV курс) за роботу «Про розвиток особи в зв'язку з розвитком форм праці».

Грамотою нагороджені — Л. Н. Малишева, О. О. Терещенко, Л. Т. Ситенко, В. С. Драчук, В. І. Коротнік, А. Майко, Н. Крапченко, В. Косолапов.

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Другою премією та грамотою

С. Трофімов (II курс) за роботу «Осудженість як умова кримінальної відповідальності по радянському кримінальному праву».

Третьою премією та грамотою

П. С. Гайдар (IV курс) за роботу «Кримінально-правова боротьба з хуліганством» (на матеріалах судової практики), В. Ю. Червильський (V курс) за роботу «Діяльність радянської прокуратури в галузі загального нагляду за законністю». В. Данилюк (V курс) за роботу «Практика Верховного Суду УРСР про нововведення на роботі неправильно звільнених».

Грамотою нагороджені: А. В. Коберник, Ю. С. Голубушкін.

ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Другою премією та грамотою

М. Гагає (V курс) за роботу «Шляхи зниження собівартості продукції при соціалізмі (на прикладі київських машинобудівельних підприємств)».

Третьою премією та грамотою

В. А. Баула (IV курс) за роботу «Шляхи зниження собівартості тракторних робіт (на прикладі Остропільської МТС Хмельницької області)».

Грамотою нагороджені — А. В. Коберник, Ю. С. Голубушкін.

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Другою премією та грамотою

В. Назарова (V курс) за роботу «Деякі особливості прислівників часу і місця в староруській мові».

Третьою премією та грамотою

С. Мельник (IV курс) за роботу «Естетична теорія Стендаля».

Грамотою нагороджені — Я. І. Дзиря, З. М. Гершуніна, І. П. Севбо.

ФАКУЛЬТЕТ ЖУРНАЛІСТИКИ

Другою премією та грамотою

Л. Файшин (II курс) за роботу «Белінський — театральний критик (про мастицю актора)».

Третьою премією та грамотою

М. Кіпоренко (IV курс) за роботу «Степан Шаумян — публіцист і редактор».

Грамотою нагороджені — В. Маркова, А. Москаленко.

Згідно умов конкурсу:

Перша премія — туристська путівка в Москву, Ленінград та інші визначні міста нашої країни.

Друга премія — двохтижнева путівка в будинок відпочинку.

Третя премія — цінний подарунок.

В Ботанічному салу

Ближче до практики будівництва

На допомогу викладачам, студентам та самостійно вивчаючим політичну економію працівниками кафедри політекономії нашого університету було підготовлено ряд лекцій по матеріалах XX з'їзду КПРС. Видавництво КДУ випускає такі лекції окремими брошурами. Ряд лекцій прочитано трудящим Сталінського району. Так, кандидат економічних наук т. Погорелов прочитав лекцію на тему «Завдання шостої п'ятирічки в галузі розвитку сільського господарства».

Для більш глибокого вивчення політичної економії для студентів було організовано понад 30 екскурсій на підприємства міста. Кафедра провела ряд екскурсій і для студентів країн народної демократії. Вони вже відвідали завод «Червоної екскаватор». На численні запитання студентів працівники заводу дали вичерпні відповіді.

В кінці травня відбулися екскурсії в МТС та колгоспи Київської області.

Перед студентами різних фа-

В астрономіч

В густій зелені потоплюють невеличкі світлі будинки. Це корпуси одного з найстаріших наукових центрів України — астрономічної обсерваторії Київського університету. Зараз обсерваторія має три відділи — астрофізичний, сонячний та астрометричний. Вони проводять велику наукову роботу, допомагають в учбовому процесі астрономічній кафедрі фізичного факультету нашого університету. Для написання дипломних та курсових робіт студенти працюють з приладами одержують необхідні консультації.

Зараз астрономічна обсерваторія готується взяти участь в проведінні міжнародного геофізич

Особисті документи А. М. Алексюка
Диплом (копія) з відзнакою виданий А. М. Алексюку по закінченню
КДУ імені Т. Г. Шевченка
(Відділ діловодства та архіву. КНУ імені Тараса Шевченка. Ф. 1246. Спр. ППС
ув. 1964-04-7. Алексюк Анатолий Николаевич. Арк.4)

ХАРАКТЕРИСТИКА

на и.о. почета кабинетом почтения Киевского ордена
им. Т. Г. Шевченко
Анатолия Николаевича,
члена КДСС
Украинца.

Форма 1
Копия

6

ДИПЛОМ

и № 280442

с отличием

Настоящий диплом выдан Алексюку Анатолию
Николаевичу в том, что он в 1952 году поступил в
Киевский Государственный Универси-
тет им. Т. Г. Шевченко
и в 1957 году окончил полный
названного университета по специальности
Философия и история

Решением Государственной экзаменационной комиссии от 26 июня
1957 года Алексюку А. Н.
присвоена квалификация философа, историка.
Учителя истории средней школы.

Председатель Государственной
экзаменационной комиссии (подпись)

ПЕЧАТЬ Директор (ректор) (подпись)

Секретарь (подпись)

Киев, 2 июня 1957 г.

Административный № 1.

р. 52

УНИВЕРСИТЕТУ

1957

КАФЕДРА
В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ

КАФ. профессора
ректора по

УРСР

КДУ, 1962, № 770-15000

участие в общественно-политической работе, проверял состояние
подготовки к обучению в школах области, работал старшим
агитатором академической группы студентов, является замести-
телем председателя бюро первичной организации педагогического
общества университета.

Заява А. М. Алексюка на зарахування на посаду викладача (погодинна оплата) кафедри педагогіки (1962)

(Відділ діловодства та архіву. КНУ імені Тараса Шевченка. Ф. 1246. Спр. ППС ув. 1964-04-7. Алексюк Анатолій Николаевич. Арк.3)

335/ак

До наказу
1962-04-27
зубович
на посаду
оплату
заява.

Ректору Київського
ордена Леніна Фер-
тавного університету
ім. Т. Т. Шевченка
академіку АН УРСР
Івану Трохимовичу
Швецьку

від Алексюка А. М.
актупації 3^т об'єд.
Анатолій Николаевич

Прошу зарахувати мене викладачем
на погодинну оплату по кафедрі педаго-
гіки на півставки з 1 квітня 1962 року.

27 березня 1962 р.

А. Алексюк.

тов. Алексюк А. М.
усебіжно завдячує
радою код дисертації
прошу викласти
її по методичним
на 0,5 частки.
тов. Собоєва А. К.
продивити хабарти.
Шмигунь

Продовження додатка Ж

Заява А. М. Алексюка на зарахування на посаду викладача кафедри педагогіки (1962) (Відділ діловодства та архіву. КНУ імені Тараса Шевченка. Ф. 1246. Спр. ув. 2000- ППС- 4. Алексюк Анатолій Николаевич. Арк.1)

Директору Київського
 ордена Леніна державного
 університету ім. Т.Г. Шевченка
 академіку Мвещю Т. П.
 від аспіранта кафедри педа-
 гогіки Алексюка А. М.

До ректору
 університету
 1982.2.

Заява.

В зв'язку з закінченням аспірантури
 при нашому університеті (серпень 1962р.)
 і відповідно до призначення Міністерства
 вищої і середньої спеціальної освіти УРСР
 прошу призначити мене на посаду стар-
 шого викладача кафедри педагогіки Ки-
 ївського університету.

Робота над дисертацією завершена.
 Проживаю і прописаний в м. Києві.

16 серпня 1962р.

А. Алексюк.

Прошу прочитати
 тов. Алексюка А. М.
 старшим викладачем
 кафедри педагогіки.
 30. VIII. 62р
 М. Вишнєвський.

Канар 887
 5/8/62

Продовження додатка Ж

Характеристика на в. о. доцента кафедри педагогіки А. М. Алексюка
(Відділ діловодства та архіву. КНУ імені Тараса Шевченка. Ф. 1246. Спр. ППС
ув. 1964-04-7. Алексюк Анатолій Николаевич. Арк.6)

6

Х А Р А К Т Е Р И С Т И К А

на в. о. доцента кафедри педагогіки Київського ордена
Ленина Государственного университета им. Т. Г. Шевченко
АЛЕКСЮКА Анатолия Николаевича,
1932 года рождения, члена КПСС
с 1958 г., украинца.

Тов. Алексюк А. Н. за период прохождения аспирантуры при кафедре педагогике Киевского университета им. Т. Г. Шевченко с сентября 1959 г. по сентябрь 1962 г. успешно выполнил индивидуальный план работы. Диссертация на тему "Взаимосвязь дидактических методов в процессе изучения нового материала на уроке как средство повышения эффективности обучения" закончена в срок и рекомендована кафедрой к защите.

Работая над диссертацией, тов. Алексюк А. Н. провел большую экспериментальную исследовательскую работу в ряде школ республики. Им опубликовано и сдано в печать 8 статей по вопросам, связанным с методами обучения в условиях перестройки школы. За статьи, опубликованные в республиканском журнале "Радянська школа" и за активное участие в жизни журнала тов. Алексюк А. Н. в 1962 г. награжден грамотой Министерства просвещения Украинской ССР и ЦК профсоюза работников просвещения, высшей школы и научных учреждений.

Диссертационная работа тов. Алексюка А. Н. актуальна и свидетельствует о высокой теоретической подготовке автора и его готовности к самостоятельным научным исследованиям.

Тов. Алексюк А. Н. выступал с лекциями, научными докладами и сообщениями на теоретических семинарах, педагогических чтениях, перед коллективами учителей школ г. Киева. Его лекции высоко оцениваются аудиторией.

Тов. Алексюк А. Н. принимает активное участие в общественной жизни: по заданию Киевского Обкома КПУ проверял состояние производственного обучения в школах области, работал старшим агитатором академической группы студентов, является заместителем председателя бюро первичной организации педагогического общества университета.

Продовження додатка Ж

Продовження характеристики

- 2 -

4

Робота в настоящее время в должности и.о.доцента, тов.Алексик А.Н. относится к своей работе исключительно добросовестно. Лекции по педагогике на историческом, экономическом и романо-германском факультетах читает на высоком идейно-теоретическом уровне, умело использует в своих лекциях передовой опыт учителей. Тов.Алексик А.Н.владеет методикой преподавания педагогики в вузе.

Тов.Алексик А.Н. идеологически выдержан, морально устойчив.

Характеристика выдана 20 ноября 1962 г.

ДЕКАН ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКОГО
ФАКУЛЬТЕТА КИЕВСКОГО ОРДЕНА
ЛЕНИНА ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА им.Т.Г.ШЕВЧЕНКО

[Signature] /доц.И.М.ОВЧАРЕНКО/

СЕКРЕТАРЬ ПАРТБЮРО ИСТОРИКО-
ФИЛОСОФСКОГО ФАКУЛЬТЕТА
КИЕВСКОГО ГОСУНИВЕРСИТЕТА

[Signature] /доц.ВОЛКОВИНСКИЙ
В.И./

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ПРОБЮРО ИСТОРИКО-
ФИЛОСОФСКОГО ФАКУЛЬТЕТА

[Signature] /М.В.ДЕМЗЕНКО/

Продовження додатка Ж

Копія диплома кандидата педагогічних наук
(Відділ діловодства та архіву. КНУ імені Тараса Шевченка. Ф. 1246. Спр. ППС
ув. 1964-04-7. Алексюк Анатолій Николаевич. Арк.8)

КОПІЯ

Министерство высшего и среднего
специального образования СССР

Высшая Аттестационная Комиссия

Диплом кандидата наук

МПД № 001036

Москва 18 ноября 1964 г.

Решением Совета Киевского ордена Ленина
Дос. ун-та им. Т. Г. Шевченко от 4 марта 1963 г.
(протокол № 3/255)

Алексюку Анатолию Николаевичу
присуждена учёная степень кандидата
педагогических наук

ПЕЧАТЬ
того же
Учреждения

Председатель Совета подпись
Учёный секретарь
Совета подпись

З. Ди...

Продовження додатка Ж

Характеристика А. М. Алексюка видана для подання на конкурс на заміщення вакантної посади доцента кафедри педагогіки (Відділ діловодства та архіву. КНУ імені Тараса Шевченка. Ф. 1246. Спр. ППС ув. 1964-04-7. Алексюк Анатолій Николаевич. Арк.14)

ПАРТІЙНО-ВИРОБНИЧА ХАРАКТЕРИСТИКА

на ст.викладача кафедри педагогіки, кандидата педагогічних наук

АЛЕКСЮКА АНАТОЛІЯ МИКОЛАЙОВИЧА

1932 року народження, українець,
член КПРС з 1958 р.

АЛЕКСЮК Анатолій Миколайович працює викладачем кафедри педагогіки за призначенням МВССО УРСР з вересня місяця 1962 р.; в 1962-1963 навчальному році - в.о. доцента кафедри, а з вересня місяця 1963 р. ст.викладачем кафедри педагогіки.

В лютому місяці 1963 р. А.М.АЛЕКСЮК захистив кандидатську дисертацію на тему: "Взаємозв'язок дидактичних методів в процесі вивчення нового матеріалу на уроці, як зафіксовані піднесення ефективності навчання".

За час роботи на кафедрі ним написано і опубліковано 12 наукових статей і монографій, серед них "Методи навчання в середній школі" 4 друкованих аркуші /у співавторстві з проф.С.Х. Чавдаровим/, "Ефективність методів навчання на уроці" 12 друкованих аркушів та інші.

Тов.АЛЕКСЮК А.М. успішно читає курс педагогіки і спецкурс "Педагогіка вищої школи" на філософському факультеті і факультеті іноземних мов, керує педагогічною практикою студентів та дипломними роботами. До роботи ставиться сумлінно і користується авторитетом як серед студентів, так і викладачів. Приймає активну участь в громадському житті університету і виконує такі доручення: працює третій рік членом партійного бюро історичного факультету, заступником відповідального редактора республіканського науково-методичного збірника "Педагогіка", член редакційної Ради університету по виданню учбово-методичної літератури.

Характеристика видана для подання на конкурс.

1 / Декан історичного факультету

12 жовтня 1965 р.

доц. П. М. ОБЧАРЕНКО

Секретар партійного бюро ф-ту

В. С. БРВЗ

Голова профбюро ф-ту

Л. Г. МЕЛЬНИК

Продовження додатка Ж

Характеристика видана А. М. Алексюку у зв'язку із закордонною поїздкою в Швецію для участі в Європейському семінарі з питань навчання і викладання (1968)

(Відділ діловодства та архіву. КНУ імені Тараса Шевченка. Ф. 1246. Спр. ППС ув. 1964-04-7. Алексюк Анатолий Николаевич. Арк.18)

Х А Р А К Т Е Р И С Т И К А

доцента кафедры педагогики средней и высшей школы Киевского ордена Ленина государственного университета им. Т.Г.Шевченко, кандидата педагогических наук

АЛЕКСЮКА АНАТОЛИЯ НИКОЛАЕВИЧА

1932 года рождения, украинец,
член КПСС с 1968 года

Тов.Алексюк А.Н. начал работать в должности доцента кафедры педагогики средней и высшей школы Киевского университета с сентября 1962 года после окончания аспирантуры. В январе 1963 года он защитил кандидатскую диссертацию на тему: "Взаимосвязь дидактических методов в учебном процессе". В марте 1967 года ему присвоено звание доцента.

Тов.Алексюк А.Н. успешно сочетает педагогическую работу с научно-исследовательской. За время работы в университете им опубликована книга "Эффективность методов обучения", а также более 20 статей по проблемам дидактики и общей педагогики в журналах и научных сборниках. В настоящее время тов.Алексюк А.Н. работает над докторской диссертацией по проблеме методов обучения, является руководителем сектора дидактики высшей школы при кафедре, член Ученого совета философского факультета.

Тов.Алексюк А.Н. выполняет большую учебную нагрузку. Читает курс общей педагогики на философском, историческом и факультете иностранных языков, спецкурс "Дидактика высшей школы" на высоком научном, идейно-политическом и методическом уровне.

Тов.Алексюк А.Н. выполняет значительную общественную работу. Он член партийного комитета университета, заместитель ответственного редактора научно-педагогического сборника "Педагогика", член республиканского комитета педагогического общества и др.

Тов.Алексюк А.Н. пользуется заслуженным авторитетом среди студентов и профессорско-преподавательского состава университета, Морально устойчив, политически грамотен.

Деканат, партбюро и профбюро исторического факультета Киевского госуниверситета рекомендует тов.Алексюка А.Н. для участия в Европейском семинаре по вопросам обучения и преподавания, который проводится с 29 июля по 23 августа 1968 года педагогическим институтом ЮНЕСКО в Швеции /г.Скеппарголтмен/.

Характеристика утверждена на заседании партбюро факультета от "3" января 1968 г., протокол № 4.

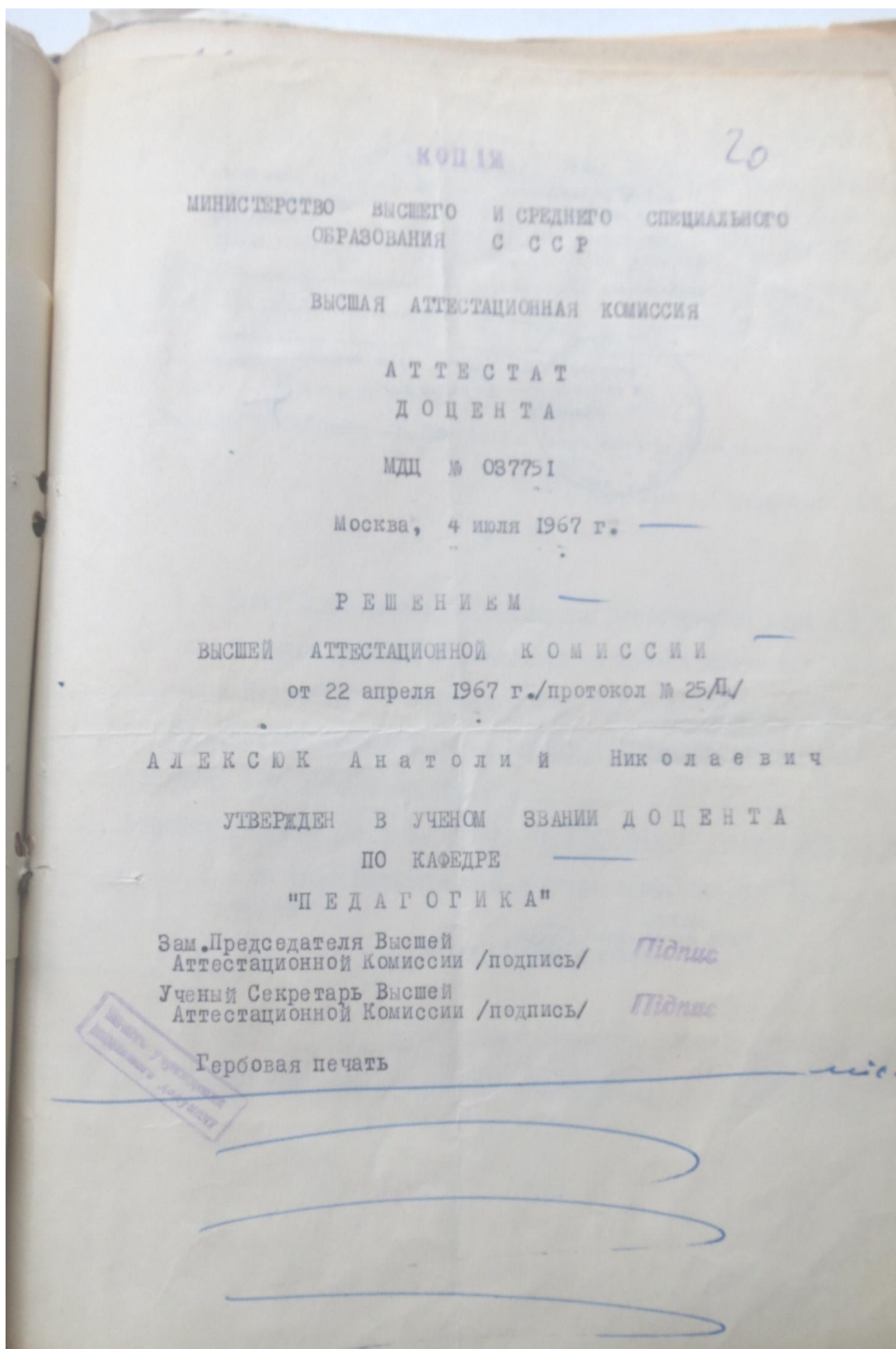
ДЕКАН
исторического факультета
Анатолий Николаевич
Доц.Овчаренко П.М.

СЕКРЕТАРЬ ПАРТБЮРО
Юрий
Проф.Стрельский

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ПРОФБЮРО *Михайло*
Доц.Бондарь Н.Н.

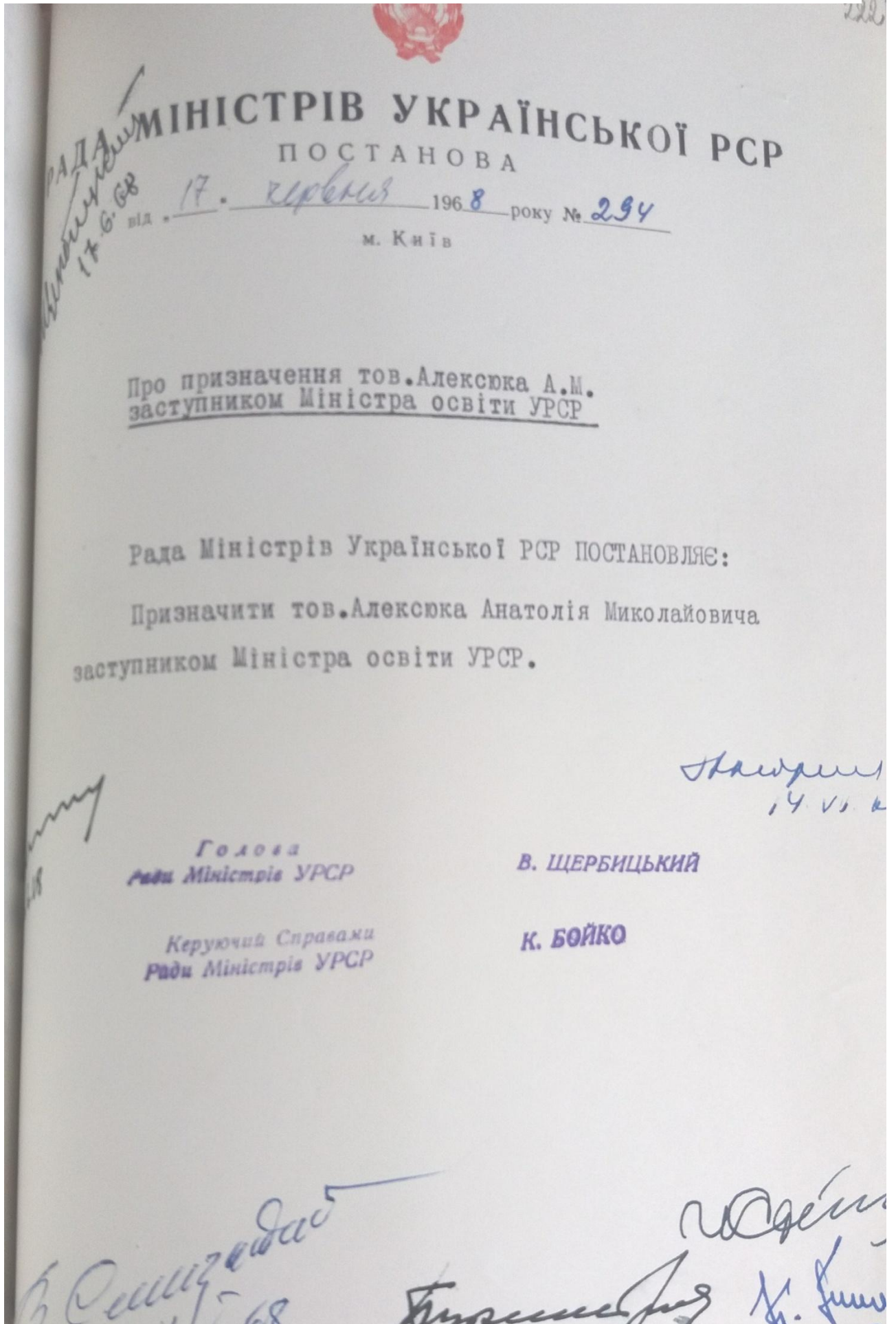
Продовження додатка Ж

Копія атестата доцента кафедри педагогіка виданий А. М. Алексюку (1967)
 (Відділ діловодства та архіву. КНУ імені Тараса Шевченка. Ф. 1246. Спр. ППС
 ув. 1964-04-7. Алексюк Анатолій Николаевич. Арк.20)

Постанова про призначення А. М. Алексюка заступником Міністра освіти УРСР (1968)

(Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Ф. 4715. Арк. 222.))

Продовження додатка Ж

Характеристика видана А. М. Алексюку для прийняття участі в конкурсі на заміщення вакантної посади завідувача кафедри педагогіки (1975) (Відділ діловодства та архіву. КНУ імені Тараса Шевченка. Ф. 1246. Спр. ППС ув. 1964-04-7. Алексюк Анатолій Николаевич. Арк.49)

ХАРАКТЕРИСТИКА

доцента кафедри педагогіки Київського ордена Леніна
державного університету ім. Т.Г. Шевченка

АЛЕКСЮКА Анатолія Николаевича

1982 года рождения, украинца,
члена КПСС с 1958 года

Тов. АЛЕКСЮК Анатолій Николаевич працює доцентом кафедри педагогіки Київського університету з вересня 1962 г. по теперішній час. С лютого 1968 г. по березень 1972 г. був призначений на посаду заступника міністра освіти УРСР, залишаючись по сумісництву доцентом університету.

В листопаді 1974 г. А.Н. Алексюк захистив докторську дисертацію з педагогіки на звання кандидата наук доктора педагогічних наук. Опублікував більше 40 наукових праць (близько 70 сторінок).

Доц. Алексюк А.Н. на високому ідейно-теоретичному рівні читає курс загальної педагогіки на філософському факультеті університету, курс педагогіки вищої школи для аспірантів і викладачів вищої школи. Використовує авторитет серед професорсько-викладацького складу і студентів університету.

Тов. Алексюк А.Н. бере активну участь в громадському житті університету. За час роботи в університеті обраний членом парткомісторичного факультету, членом Республіканського Ради педагогічного товариства Української РСР і товариства "Знання".

В теперішній час тов. Алексюк А.Н. є членом партійного комітету університету.

Характеристика видана для участі в конкурсі на заміщення вакантної посади завідувача кафедри педагогіки.

Характеристика затверджена на засіданні парткому, протокол № 70
от "14" маз 1975 г.

РЕКТОР

М.У. БЕЛЫЙ

СЕКРЕТАРЬ ПАРТКОМА

Н.В. ДУЧЕНКО

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ПРОФКОМА

В.П. ХИЖНЯК

Продовження додатка Ж

Витяг з протоколу про висунення А. М. Алексюка на посаду завідувача кафедри педагогіки (Відділ діловодства та архіву. КНУ імені Тараса Шевченка. Ф. 1246. Спр. ППС ув. 1964-04-7. Алексюк Анатолій Николаевич. Арк.54)

В И Т Я Г

з протоколу № 9 засідання Вченої ради Історичного факультету
від 10/VI 1975 р.

С Л У Х А Л И: Про висунення доктора педагогічних наук
доц.Алексюка А.М. на посаду завідувачого кафедров педагогіки.

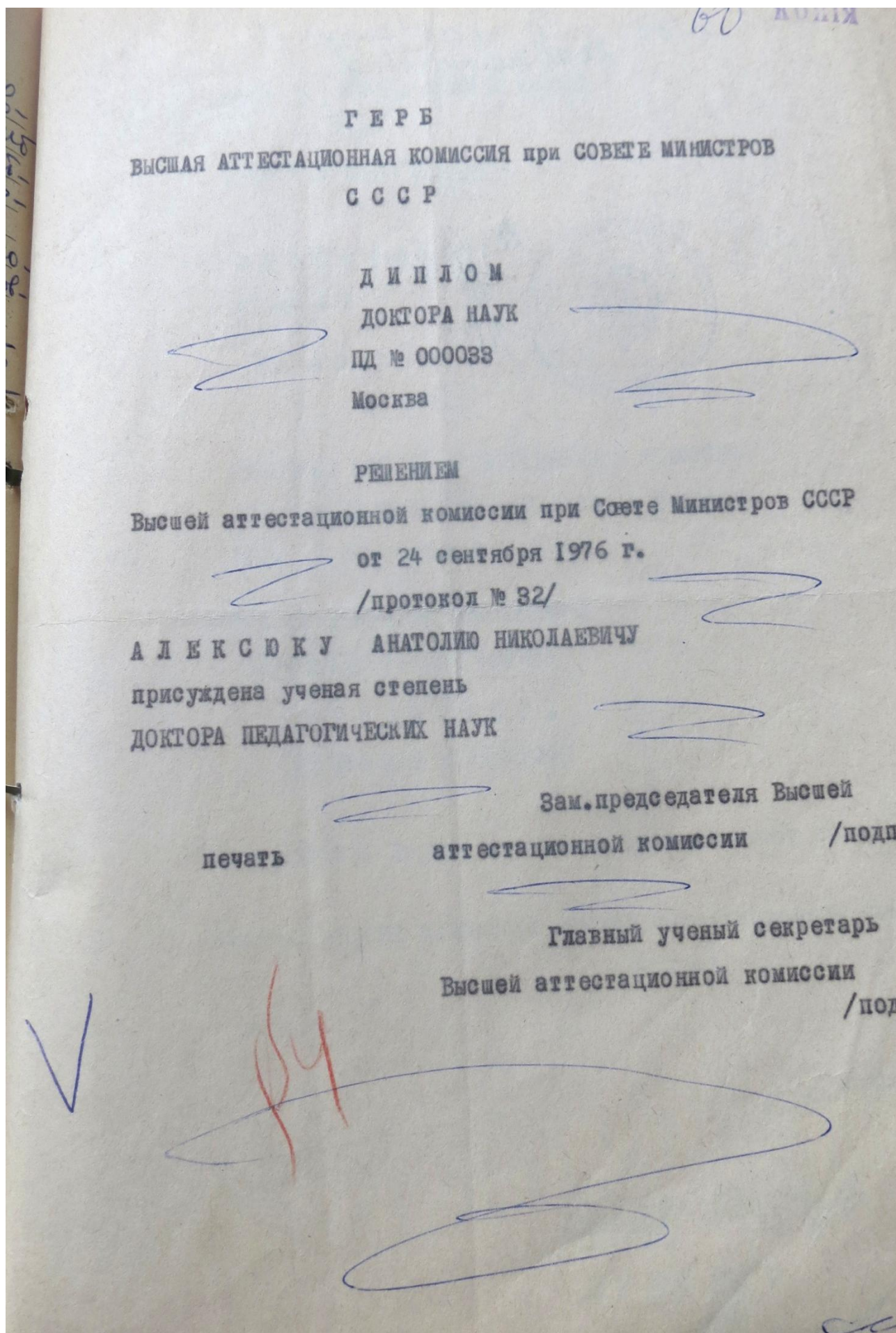
У Х В А Л И Л И: Рекомендувати Вченій раді університету висунути
на посаду завідувачого кафедров педагогіки доктора педагогічних
наук доц.Алексюка А.М.

Г О Л О В А
Вченої Ради Історичного
факультету КДУ

Кондуров
проф. КОНДУРОВ Ю.Ю.

Продовження додатка Ж

Копія диплому доктора педагогічних наук виданий А. М. Алексюку (1976)
(Відділ діловодства та архіву. КНУ імені Тараса Шевченка. Ф. 1246. Спр. ППС ув.
1964-04-7. Алексюк Анатолій Николаевич. Арк.60)

Продовження додатка Ж

Копія аттестату професора кафедри педагогіки А. М. Алексюка (1977)
 (Відділ діловодства та архіву. КНУ імені Тараса Шевченка. Ф. 1246. Спр. ППС
 ув. 1964-04-7. Алексюк Анатолій Николаевич. Арк.61)

Копія

ВЫСШАЯ АТТЕСТАЦИОННАЯ КОМИССИЯ

при

СОВЕТЕ МИНИСТРОВ СССР

А Т Т Е С Т А Т

ПРОФЕССОРА

ПР № 001783

Москва

РЕШЕНИЕМ ВЫСШЕЙ АТТЕСТАЦИОННОЙ КОМИССИИ
 ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ СССР от 18 февраля
 1977 г. /протокол № 6 /

АЛЕКСЮКУ АНАТОЛИЮ НИКОЛАЕВИЧУ

ПРИСВОЕНО УЧЕНОЕ ЗВАНИЕ

П Р О Ф Е С С О Р А

ПО КАФЕДРЕ ПЕДАГОГИКИ

Председатель Высшей аттестационной комиссии подпись

Главный ученый секретарь Высшей аттестационной комиссии

подпись

печать

Оклад: 500 руб.

23.03.77г.

Рецензія на відкриту лекцію проведену А. М. Алексюком 12.06.1995 р.
(Відділ діловодства та архіву. КНУ імені Тараса Шевченка. Ф. 1246. Спр. ППС ув.
1964-04-7. Алексюк Анатолій Николаевич. Арк.142)

РЕЦЕНЗІЯ

на відкриту лекцію на тему: "Суть і закономірності навчального процесу. Проблемне навчання", проведену професором Алексюком А.М. на У курсі філософського факультету 12 червня 1995 року.

Лекція прочитана за планом:

1. Поняття та історичні типи навчання.
2. Зовнішня та внутрішня структура навчального процесу.
3. Сутність і вихідні категорії проблемного навчання.
4. Наукове і навчальне пізнання.
5. Закономірності і принципи навчання.

Під час розгляду першого питання вдало використано кодоскопну плівку для висвітлення структурних елементів навчального процесу /повідомлення знань, засвоєння, відтворення і застосування на практиці/. На цій основі ґрунтовно розглянуто три типи навчального процесу:

1. інформаційно-повідомлячий /в історії - догматичний/;
2. пояснювально-ілюстративний;
3. проблемно-дослідницький;

показано взаємопереходи між ними.

Внутрішня структура процесу навчання переконливо з'ясована на базі розкриття продуктивної ідеї важливості визначення головної суперечності процесу навчання: рушійна сила навчання розгортається на базі суперечності між навчальними завданнями, що висуваться самим ходом навчання і наявним у кожного студента рівнем знань, навичок та вмій, рівнем розумового розвитку. Зазначена навчально-пізнавальна суперечність ілюструвалась змістовними прикладами.

Увага слухачів була прикута до аналізу двох сторін навчально-пізнавальної суперечності, до специфіки переходу неproblemного запитання /задачі/ у проблему, розв'язувались конкретні педагогічні задачі.

На основі розкриття законів, закономірностей і принципів навчання, встановлення їх співвідношення на лекції були визначені функції принципів навчання та їх номенклатура, розкрито зміст понять наукового і навчального пізнання.

Проаналізовані викладачем приклади з досвіду роботи видатних вчених як педагогів були яскравими і закличними.

Загальний висновок:

Лекція оцінена як така, що прочитана на високому науковому рівні.

Рецензенти:

Зав кафедри педагогіки

Заслужен проф. Заслужений В.С.
Літвин доц. Автомонов П.П.
Кор проф. Коваль Л.Г.

Всеукраїнське наукове і професійне товариство ім. М. Міхновського. Голова – А. М. Алексюк

Всеукраїнське Наукове та Професійне Товариство ім.М.Міхновського

Тимчасова адреса: 252001, Київ-1, Хрещатик, 21, пом.ІІІ;
Для листування: 252001, Київ-1, а/с В-18; тел. 228-10-24; факс 229-30-22.

Голові територіального відділення
Всеукраїнського наукового та професійного
товариства ім.Миколи Міхновського (ВНПТМ)

м. _____ п. _____

Враховуючи набуття ВНПТМ статусу юридичної особи після його державної реєстрації (свідоцтво №723 від 12.03.1996 р.), зобов'язуємо Вас історично активізувати статутну діяльність очолюваного Вами відділення, звернувши головну увагу на такі розділи праці:

1. Організаційна робота (провести розширення чисельного складу відділення та здійснити структурну його розбудову за найбільш актуальними науковими напрямками для конкретних умов регіону, області, міста, району; провести реєстрацію відділення в органах державної влади до 30 вересня 1996 р.).

2. Наукова робота (ініціювати розробку членами відділення наукових проєктів з пріоритетних для конкретних умов і потреб напрямків та надати перелік до Головної Управи і одночасно подати ці проєкти для фінансування до ДКНТ; зібрати інформацію від членів відділення з пропозиціями щодо реформування науки в Україні та подати її до Головної Управи).

3. Інформаційно-пропагандистська робота (проведення науково-практичних конференцій, виступів в засобах масової інформації, опублікування матеріалів проведених конференцій).

Просимо Вас до 1 вересня ц.р. вислати на адресу Головної Управи ВНПТМ (252001, м.Київ-1, Хрещатик, 21 п.ІІІ, Головному науковому секретарю ВНПТМ, Маньку Юрію) такі матеріали:

1. Інформація про структуру та кількісний склад Вашого відділення:
  - кількість всіх членів і кандидатів в члени ВНПТМ та їх розподіл напрямками;
  - кваліфікаційний склад членства відділення: кількість докторів наук, кандидатів наук, наукових співробітників та фахівців без наукових ступенів і звань;
  - персональний склад керівництва відділення і його напрямків, а також адреси і контактні телефони;
  - коротку інформацію про проведену до тепер роботу членами відділення в рамках статутних обов'язків.

2. План роботи відділення в 1996-1997 роках, складений на основі статутних рекомендацій Голови ВНПТМ з урахуванням місцевих умов і потреб.

В цілому зміст роботи відділення повинен бути спрямований на обґрунтування української національної ідеї засобами науки та інших форм професійної діяльності кожного члена товариства.

Голова ВНПТМ, професор
Київ, 1 липня 1996 р.

А.М.Алексюк

Додаток Л

Наказ про звільнення А. М. Алексюка за власним бажанням у зв'язку із виходом на пенсію

Відділ діловодства та архіву. КНУ імені Тараса Шевченка. Ф. 1246. Спр. ППС ув. 1964-04-7. Алексюк Анатолій Николаевич. Арк.148

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

НАКАЗ

" 6 " ~~1~~ 07 2000 р.

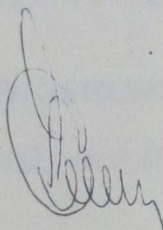
№ 08-283-04

По особову складу

19 Алексюка Анатолія Миколайовича, доктора наук, професора, професора кафедри педагогіки вищої і середньої школи факультету соціології та психології 30.06.2000 року звільнити за власним бажанням, згідно ст.38 КЗпП України, в зв'язку з виходом на пенсію.

Підстава: заява Алексюка А.М.,
розпорядження проректора Третяка О.В.

РЕКТОР

В.В.СКОПЕНКО

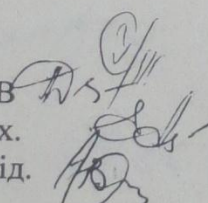
Погоджено:

Нач.ВК

Нач.ПФВ

Головбух.

Нач.юрвід.

О.М.Грищенко

Л.Б.Денисенко

Є.А.Фещенко

І.В.Саленко

Фрагмент робочої програми пропонованого спецкурсу
«Науково-педагогічна спадщина
А. М. Алексюка»

СТРУКТУРА СПЕЦКУРСУ
ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ЛЕКЦІЙ І СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

№ п/п	Назва лекції	Кількість годин		
		лекції	семінари	самостійна робота
	<i>Змістовий модуль 1. Ідеї науково-педагогічної спадщини А. М. Алексюка</i>			
1	Тема 1. Основні періоди та напрями діяльності А. М. Алексюка.	2	2	4
2	Тема 2. Внесок А. М. Алексюка в розвиток модульно-тьюторської системи навчання у вищій школі	2		4
3	Тема 3. Зміст організаційно-управлінської діяльності А. М. Алексюка	2	2	4
4	Тема 4. Ідеї А. М. Алексюка щодо вдосконалення методів навчання	2	2	2
5	Модульна контрольна робота			2
	ВСЬОГО	8	6	16

Загальний обсяг 30 год., в тому числі:

Лекцій – 8 год.

Семінари – 6 год.

Самостійна робота – 16 год.

Змістовий модуль 1. Ідеї науково-педагогічної спадщини А. М. Алексюка

Тема 1. Основні періоди та напрями діяльності А. М. Алексюка (8 год.).

Лекція 1. Основні періоди та напрями діяльності А. М. Алексюка (2 год.).

Основні поняття: напрями діяльності А. М. Алексюка, викладацька діяльність, наукова та громадська діяльність А. М. Алексюка.

Зміст: науково-педагогічна спадщина А. М. Алексюка; етапи науково-педагогічної діяльності А. М. Алексюка: етап дитинства і підліткового формування особистості; етап здобуття фахових знань і першого професійного досвіду; етап навчання в аспірантурі; управлінська діяльність А. М. Алексюка на посаді зам. міністра освіти УРСР; етап розгортання науково-педагогічної діяльності.

Семинар № 1.

Тема: Основні періоди та напрями діяльності А. М. Алексюка (2 год.).

1. Розкрийте суть методичної та наукової діяльності А. М. Алексюка.
2. Проаналізуйте особливості організаційної та управлінської діяльності А. М. Алексюка.
3. В чому полягала викладацькою та громадська діяльність ученого.
4. Охарактеризуйте життєвий шлях А. М. Алексюка.

Завдання для самостійної роботи (4 год.)

1. Охарактеризуйте провідні напрями роботи А. М. Алексюка.

Рекомендована література:

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: модульне навчання: навч. посібник. Київ: ІСДО, 1993. 217 с.
2. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. Підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів вищих навчальних закладів. Київ: Либідь, 1998. 560 с.
3. Внесок А. М. Алексюка (1932 - 2014 рр.) в розвиток педагогічної науки і практики. Матеріали наукового «круглого столу», 22 квітня 2016 р./За ред. А. А. Марушкевич. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2016. 86 с.
4. Марушкевич А. А. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник (модульне навчання). Київ: ВПЦ „Київський університет”, 2007. 80 с.
5. Спіцин Є. С., Кудіна В. В. Памяті видатного українського дидакта Алексюка Анатолія Миколайовича. Теоретичні питання культури, освіти та виховання. Зб. наук. праць, Вип. 50, КНЛУ, 2014. С. 182–185.

Тема 2. Внесок А. М. Алексюка в розвиток модульно-тьюторської системи навчання у вищій школі (6 год.).

Лекція 2. Внесок А. М. Алексюка в розвиток модульно-тьюторської системи навчання у вищій школі (2 год.).

Основні поняття: модуль, модульно-тьюторська система навчання, функції тьюторства, принципи модульно-тьюторської системи.

Зміст: дидактичний модуль; основоположники модульного навчання; особливості модульного навчання у вітчизняній науці; функцій тьюторства; впровадження в навчальний процес тьюторського навчання; характеристика модульної та модульно-тьюторської організації навчального процесу.

Завдання для самостійної роботи (4 год.)

1. Охарактеризуйте процес навчання у ЗВО на модульній основі.
2. Особливості різновидів технології модульного навчання та їх характеристика.
3. Ефективність модульно – тьюторської системи навчання.

Рекомендована література:

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: модульне навчання: навч. посібник. Київ: ІСДО, 1993. 217 с.

2. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. Підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів вищих навчальних закладів. Київ: Либідь, 1998. 560 с.
3. Алексюк А. М. Експериментальне впровадження технології модульної організації навчання у вищій школі (на прикладі гуманітарних предметів)//Проблеми вищої школи: навч.-метод. посіб. 1994. Вип. 79. С. 19–23.
4. Внесок А. М. Алексюка (1932 - 2014 рр.) в розвиток педагогічної науки і практики. Матеріали наукового «круглого столу», 22 квітня 2016 р/За ред. А. А. Марушкевич. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2016. 86 с.
5. Спіцин Є.С., Кудіна В.В. Памяті видатного українського дидакта Алексюка Анатолія Миколайовича. Теоретичні питання культури, освіти та виховання. Зб. наук. праць, Вип. 50, КНЛУ, 2014. С. 182–185.

Тема 3. Зміст організаційно-управлінської діяльності А. М. Алексюка (8 год.).

Лекція 3. Зміст організаційно-управлінської діяльності А. М. Алексюка (2 год.).

Основні поняття: організаційно-управлінська діяльність; закономірності процесу навчання; професійні якості керівника навчального закладу.

Зміст: розвиток теорії управління загальноосвітньою школою в Україні в другій половині ХХ століття; А. М. Алексюк про педагогічні системи; принципи управління загальноосвітньою школою; індивідуальні якості керівника; А. М. Алексюк про методи керування навчальним закладом.

Семинар № 3. Зміст організаційно-управлінської діяльності А. М. Алексюка (2 год.).

1. Функції керівництва в організаційно-управлінській діяльності А. М. Алексюка.
2. Охарактеризуйте рівні професійної підготовки керівника у працях А. М. Алексюка.
3. Проаналізуйте закономірності педагогічного процесу.
4. Назвіть основні форми організації навчання.

Завдання для самостійної роботи (4 год.)

1. Охарактеризуйте професійні якості керівника навчального закладу в доробку А. М. Алексюка.

Рекомендована література:

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: модульне навчання: навч. посібник. Київ: ІСДО, 1993. 217 с.
2. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. Підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів вищих навчальних закладів. Київ: Либідь, 1998. 560 с.
3. Алексюк А.М., Кашин С. О. Удосконалення навчального процесу в середній школі. Київ: Вища школа, 1986. 56 с.
4. Алексюк А. М. Концепція вихідних засад демократизації навчального процесу в освітніх закладах України//Концептуальні засади демократизації та

реформування освіти в Україні: Педагогічні концепції. Київ: Школяр, 1996. С. 58–77.

5. Внесок А. М. Алексюка (1932 - 2014 рр.) в розвиток педагогічної науки і практики. Матеріали наукового «круглого столу», 22 квітня 2016 р/За ред. А. А. Марушкевич. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2016. 86 с.

Тема 4. Ідеї А.М. Алексюка щодо вдосконалення методів навчання (8 год.).

Лекція 4. Ідеї А.М. Алексюка щодо вдосконалення методів навчання (2 год.).

Основні поняття: методи навчання; дидактика; принципи дидактики; самостійна робота; проблемне навчання; бінарна класифікація методів навчання;

Зміст: розвиток дидактики; теорії управління загальноосвітньою школою в Україні в другій половині ХХ століття; А. М. Алексюк про педагогічні системи; принципи управління загальноосвітньою школою; індивідуальні якості керівника; А. М. Алексюк про методи керування навчальним закладом.

Семинар №4. Ідеї А.М. Алексюка щодо вдосконалення методів навчання (2 год.).

1. А. М. Алексюк про бінарну класифікацію методів навчання.
2. Структура методів навчання за А. М. Алексюком.
3. Вдосконалення навчального процесу.
4. Стимулювання та мотивація студентів до навчальної діяльності в працях А. М. Алексюка.

Завдання для самостійної роботи (2 год.)

1. Охарактеризувати внесок А. М. Алексюка в розвиток дидактики вищої та середньої школи.
2. Умови вдосконалення самостійної роботи студентів.

Рекомендована література:

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: модульне навчання: навч. посібник. Київ: ІСДО, 1993. 217 с.
2. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. Підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів вищих навчальних закладів. Київ: Либідь, 1998. 560 с.
3. Алексюк А. М. Загальні методи навчання в школі. Київ: Рад.шк., 1973. 264 с.
4. Алексюк А. М. Загальні методи навчання як одна з найважливіших категорій педагогіки. Київ: Рад.шк. 1971. № 5. С. 53 – 60; 1971. № 7. С.70– 77.
5. Алексюк А. М. Значення і суть проблемності в навчанні. Київ: Рад.шк. 1970. № 3. С. 28–37; 1970. № 6. С. 21–30.
6. Алексюк А. М., Грищенко М. М., Киричук О. В. та інші. Педагогіка. Київ: Вища школа, 1985. 296 с.
6. Алексюк А. М. Модульна організація навчання курсу педагогіки студентами-філософами//Концепція підготовки педагога в умовах університету та методичне забезпечення. Ужгород: Карпати, 1991. С. 128–129.

017048

УКРАЇНА
 МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

58002, м. Чернівці, вул. М. Коцюбинського, 2, тел. (0372) 584810, 584811, факс (0372) 552914, e-mail: rector@chnu.edu.ua

18.01.2018 № 17/15-135

На № _____

Акт
про впровадження
результатів дисертаційного дослідження аспірантки
кафедри педагогіки факультету психології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Бахмач Людмили Анатоліївни
На тему: «Освітня діяльність та науково-педагогічні ідеї А. М. Алексюка»

Важливим напрямом удосконалення освітнього процесу у ВНЗ та загальноосвітній школі є підвищення педагогічної майстерності науково-педагогічних працівників та вчителів шляхом вивчення і використання творчої спадщини відомих українських педагогів. Це зумовлює актуальність і практичну значущість підготовленої аспіранткою кафедри педагогіки факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка Л. А. Бахмач дисертаційної роботи «Освітня діяльність та науково-педагогічні ідеї А. М. Алексюка».

На основі матеріалів дисертаційної роботи Л. А. Бахмач у зміст навчальних дисциплін, таких як «Історія педагогіки», «Педагогіка та психологія вищої школи», «Методика викладання педагогіки у вищій школі», «Акмеологічні засади професійного розвитку викладача вищої школи» введено інформацію щодо педагогічної та просвітницької діяльності відомого українського ученого А.М. Алексюка, його внеску у розвиток дидактики вищої школи, впровадження модульно-тьюторської системи навчання, розробки організаційно-управлінських принципів розвитку системи освіти.

Упродовж 2015-2016 рр. їх використовували у процесі навчання та виховання студентів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, факультету педагогіки та методики початкової освіти, зокрема, при проведенні профорієнтаційної роботи, різного роду виховних заходів, особливо при їх плануванні.

Це дозволяє зробити висновок, що використання матеріалів дослідження Л. А. Бахмач відповідає актуальним завданням щодо впровадження інноваційних технологій у розвиток освітніх закладів України. Їх доцільно використовувати для вирішення актуальних завдань теорії і практики навчання та виховання молоді, організації управління навчальними закладами.

Акт про впровадження результатів дослідження Бахмач Людмили Анатоліївни з теми «Освітня діяльність та науково-педагогічні ідеї А. М. Алексюка» обговорено та затверджено на засіданні кафедри педагогіки та методики початкової освіти (протокол № 6 від 13.12.2016р.)

в.о. завідувача кафедри
педагогіки та методики початкової освіти

доц. Прокоп І.С.

Проректор з наукової роботи

проф. Фочук П.М.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ

вул. Проскурівського підпілля, 139, м. Хмельницький, 29013,
 тел./факс: (0382) 72-09-23, 65-65-52, тел.: 79-53-55, 79-59-45
 E-mail: kgra@ukr.net Код ЄДРПОУ 02138872

16.01.2017р. № 19 На № _____ від _____

Акт
про впровадження
результатів дисертаційного дослідження
аспірантки кафедри педагогіки факультету психології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Бахмач Людмили Анатоліївни
на тему:
«Освітня діяльність та науково-педагогічні ідеї А. М. Алексюка»

Дисертаційна робота Л.А. Бахмач на тему «Освітня діяльність та науково-педагогічні ідеї А. М. Алексюка» є спробою висвітлити творчу діяльність ученого крізь призму взаємовпливів та взаємопроникнення педагогічних світоглядних ідей відомих діячів у сфері педагогічної науки і практики, простежити роль і місце педагога в історії освіти, усвідомити значення досвіду попередника у професійній діяльності сучасного викладача.

Матеріали, основні положення і висновки дисертаційного дослідження Л.А. Бахмач використовувались у викладанні таких навчальних дисциплін, як: «Педагогіка», «Історія педагогіки», «Основи педагогічної майстерності» «Педагогіка вищої школи» та ін. на початкової освіти та філології факультеті.

Дисертація Бахмач Людмили Анатоліївни є бажаною працею для підготовки навчальних посібників з відповідних курсів, написання курсових і магістерських робіт.

Проректор з наукової роботи,
 доктор педагогічних наук, професор
 Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

О.М.Галус

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА**

вул. Гетьмана Полуботка, 53, м. Чернігів, 14013, Тел. 3-36-10

E-mail chnpu @ chnpu.edu.ua

Код ЄДРПОУ 02125674

23.01.2017 № 5

На № _____ від _____

Довідка

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження аспірантки
кафедри педагогіки факультету психології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Бахмач Людмили Анатоліївни
на тему: «Освітня діяльність та науково-педагогічні ідеї
А. М. Алексюка»**

Результати дисертаційного дослідження «Освітня діяльність та науково-педагогічні ідеї А. М. Алексюка» (спеціальність 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки) було впроваджено в освітній процес факультету фізичного виховання Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка здобувачем кафедри педагогіки факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка Бахмач Людмилою Анатоліївною.

Протягом 2015-2016 рр. Бахмач Л. А. здійснювала на базі кафедри педагогіки, психології та методики фізичного виховання Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка впровадження ідей педагогічної спадщини знаного українського педагога А. М.Алексюка, роль якого в організації освітнього процесу у вищій школі набуває особливої актуальності на сучасному етапі розбудови освіти в Україні та пошуку нових парадигм, які органічно поєднують національні і загальнолюдські цінності.

За результатами апробації, що знайшли своє втілення у підготовлених автором дисертації матеріалів до лекцій з курсів «Історія педагогіки», «Педагогіка вищої школи», «Педагогіка», було отримано позитивні відгуки.

Запропоновані дисертанткою матеріали щодо внеску А.М.Алексюка в теорію і практику організації кредитно-модульного навчання, освітньої діяльності та педагогічних ідей відомого вченого, формування педагогічної спрямованості майбутнього педагога мають наукове та практичне значення і можуть використовуватись як у процесі підготовки майбутніх педагогів, так й у системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Довідка затверджена на засіданні кафедри педагогіки, психології та методики фізичного виховання Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка, протокол № 6 від 24 січня 2017 р.

Перший проректор, проректор
з науково-педагогічної роботи

В.о.завідувача кафедри педагогіки,
психології та методики
фізичного виховання

В.О.Дятлов

Л.Л.Лисенко

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, МСП-41, 69600, Україна
 тел.: (061) 764-45-46, факс: (061) 228-75-08, e-mail: zv@znu.edu.ua, Код ЄДРПОУ 02125243

04.12.2017 № 01.01-14/172
 на № _____

Акт

про впровадження результатів дисертаційного дослідження аспірантки
кафедри педагогіки факультету психології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Бахмач Людмили Анатоліївни
на тему: "Освітня діяльність та науково-педагогічні ідеї А. М. Алексюка"

Результати наукового дослідження Бахмач Людмили Анатоліївни за тем "Освітня діяльність та науково-педагогічні ідеї А. М. Алексюка" знайш застосування в навчальному процесі Запорізького національного університ під час проведення лекцій й семінарських занять для майбутніх магістр «Педагогіка вищої школи» та студентів соціально-педагогічного факультет Проблема всебічного вивчення та використання творчої спадщини знан українського науковця, педагога А. М. Алексюка в організації навчаль виховного процесу у вищій школі набуває особливої актуальності на сучасн етапі розбудови освіти в Україні та пошуку нових парадигм, які органі поєднують національні і загальнолюдські цінності.

Апробація здійснювалася упродовж 2015-2016 н.р., 2016-2017 н.р навчальні курси «Методика викладання педагогічних дисциплін» та «Осно педагогіки та психології» було введено змістовий модуль «Ідеї науки педагогічної спадщини А. М. Алексюка» робочої програми пропонован Бахмач Л.А. спецкурсу «Науково-педагогічна спадщина А. М. Алексюка» особливу науково-практичну значущість мали розроблений авторкою матері до тем «Внесок А. М. Алексюка в розвиток модульно-тьюторської сист наванчання у вищій школі», « Зміст організаційно-управлінської діяльн А. М. Алексюка», «Ідеї А. М. Алексюка щодо вдосконалення мет наванчання».

За результатами апробації, що знайшли своє втілення у розробле автором програмі до спецкурсу «Педагогічні ідеї та освітня діяльні

А.М. Алексюка», було отримано позитивні відгуки і підтримку науковців дослідників.

Запропоновані дисертанткою матеріали мають наукове та практичне значення та можуть бути використані як у процесі підготовки майбутніх викладачів, учителів, так й у системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Проректор з наукової роботи
Запорізького національного університету

G.M. Vasylchuk
Г.М. Васильчук